

Krajoblik kao tekst

Bežovan, Mariana

Master's thesis / Diplomski rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:204971>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-26**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

Sveučilište u Zadru

Odjel za etnologiju i antropologiju

Diplomski sveučilišni studij Etnologije i antropologije (dvopredmetni)

Mariana Bežovan

**Krajolik kao tekst: širi prostor Runovića kao
prikaz života i rizičnica značenja**

Diplomski rad

Zadar, 2016.

Sveučilište u Zadru

Odjel za etnologiju i antropologiju

Diplomski sveučilišni studij Etnologije i antropologije (dvopredmetni)

Krajolik kao tekst: širi prostor Runovića kao prikaz života i
riznica značenja

Diplomski rad

Student/ica:
Mariana Bežovan

Mentor/ica:
Izv. prof. dr. sc. Dunja Brozović Rončević

Zadar, 2016.

Ja, **Mariana Bežovan**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Krajolik kao tekst: širi prostor Runovića kao prikaz života i riznica značenja** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih redova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 15. travanj, 2016.

SADRŽAJ

1. UVOD	1
1.1. Teorijski pristup	3
1.2. Krajolik kao tekst	9
1.3. Metodologija istraživanja	12
2. IŠČITAVANJE KRAJOLIKA KROZ IMENA	14
3. ZEMLJOPISNI POLOŽAJ, SAŽETI POVIJESNI PREGLED I JEZIK RUNOVIĆKOG KRAJA	17
3.1. Turski jezični sloj i neke osobitosti govora Imotske krajine	20
3.2. Iščitavanje krajolika kroz ime Runovići	22
4. IŠČITAVANJE KRAJOLIKA NA PRIMJERU RUNOVIĆA	25
4.1. Otok	25
5. KAKVA SVJEDOČANSTVA O TRADICIJSKOM ŽIVOTU „KAZUJE“ MATICA – ŽILA KUČAVICA OVOGA PROSTORA?	34
5.1. Runovićke mlinice	38
6. TRAGOVI NEKADAŠNJEG ŽIVOTA U BRDU I NJEGOV DANAŠNJI POTENCIJAL	40
6.1. Povijesni aspekti uzgoja duhana u Runovićima	44
7. PROSTORI DOKOLICE	47
7.1. Runovićka škola	51
8. NEKE LEGENDE I MITOVI IMOTSKOGA POLJA I KRŠA	54
9. MIGRACIJSKI VALOVI I RASELJAVANJE IZ RUNOVIĆA	58
10. „RUNOVIĆU VALJA MI TE SLIKAT, NE MOGU TE ZABORAVIT NIKAD“	63
10.1. Križni put na Veliki petak kroz župu Runovići	66
11. REZULTATI I RASPRAVA	69
12. ZAKLJUČAK	70
13. LITERATURA I POPIS KAZIVAČA	73
14. PRILOZI	79

**Krajolik kao tekst:
Širi prostor Runovića kao prikaz života i riznica značenja**

Sažetak

U ovom radu analizira se, s diskursa krajolika, širi prostor Runovića, naselja u Imotskoj krajini. Okosnicu ovoga rada čini pristup koji krajolik promatra kao tekst, odnosno dokument vrijedan čitanja. Krajolik kao takav u sebi krije brojna značenja i simboliku koju tek treba otkriti. Prilikom istraživanja, ključnu ulogu su imali Runovićani i njihov doživljaj prostora. U radu će biti riječ o runovićkom krajoliku kojeg je autorica proučavala s više aspekata – društvenoga, koji krajolik vidi kao prostor društvene komunikacije, gospodarskoga, prilikom čega se krajolik manifestira kao nepresušivi resurs nekoga kraja te mitološkoga, uz pomoć kojega u krajoliku uočavamo tragove „drugoga“ svijeta. Sukladno tome, u radu će biti riječi o Imotskome polju, s naglaskom na *Otok*, rijeci *Matici* te brdu *Mračaju*. Značajnu ulogu u ovakvim istraživanjima imaju i imena, pa je „čitanje“ krajolika upotpunjeno proučavanjem nekolicine runovićkih toponima. U radu će biti riječ i o osjećaju za mjesto koji je neizbježan dio identiteta, kako onih Runovićana koji su ostali u zavičaju, tako i onih koji su migrirali u druge gradove i zemlje. Sukladno tome, u posljednjem dijelu rada biti će riječ o migracijama i iseljeničkim valovima koji su ostavili traga na današnjoj demografskoj, ali i gospodarskoj slici Runovića.

Ključne riječi: *Runovići, krajolik, toponimi, osjećaj mjesta, migracije*

**Landscape as text:
A wider area of Runovići as a presentation of life and a treasury of meanings**

Abstract

This thesis analyzes, from the discourse of the landscape, a wider area of Runovići, village within the region known as Imotska krajina. The framework of this thesis is based on the approach where landscape is viewed as text, consequently a document worth reading. But behind the landscape as such are many hidden significant meanings, which are yet to be discovered. In this research, the people of Runovići played a key role. To be more precise, this thesis contains various details about the landscape of Runovići. From the information given, it is evident that the author studied this relationship from a number of different aspects – economic, in which the landscape manifests itself as inexhaustible resource of a region, the social, where the landscape is seen as a place of social communication, and finally the mythological, with the help of which we are able to identify traces of “another” world within the landscape. Subsequently, this thesis will address the Imotski field, with special emphasis on the *Otok*, the river *Matica* and the mount *Mračaj*. In addition, the names play an important role in this type of research; therefore the “reading” of the landscape is complemented by careful studying of a few of Runovići toponyms. Also, sense of place is as equally important. In parallel, there is this question about feelings of people of Runovići for their hometown, for a place that made them who they are today. Coming from Runovići is a huge part of their identity, for both of those who remained in Runovići, and those who have migrated to other cities and countries. Therefore, the thesis will be very much focused on migration and immigrant waves which have left their mark on today's not just demographic, but economic image of Runovići as well.

Keywords: *Runovići, landscape, toponyms, sense of place, migration*

1. UVOD

Predmet istraživanja ovog diplomskog rada je krajolik viđen očima Runovićana, način na koji ga oni doživljavaju i značenja koja mu pripisuju. Sukladno tome, s diskursa „čitanja krajolika“ koji čini okosnicu rada, analizirati će se širi prostor Runovića, nekad sela, danas naselja u Imotskoj krajini. Neka od pitanja na koja sam pokušala dati odgovor su kako tumačiti krajolik, kako se krajolik prezentira kao značajan i smislen te kako se ljudi koji obitavaju unutar njega identificiraju s njim i što on za njih znači. Koji se oblici društvene stvarnosti evociraju kroz samu pomisao i pogled na krajolik te kakve duhovne i nematerijalne sadržaje on nosi u sebi? Može li se krajolik „čitati“ i ako da, kako i na koji način?

U radu će biti riječ o teorijskim pristupima krajoliku, načinu na koji se on razumijevao nekad i danas te promjenama unutar istoimenog diskursa. Također, biti će riječ o pojmovima prostora i mjesta, neizostavim fenomenima kada je riječ o krajoliku i istraživanju krajolika. Upravo fenomeni mjesta i prostora povlače za sobom pitanja o osjećaju za mjesto jer je mjesto prostor koji se pamti i koji evocira ono najvrjednije. Mjesta su po sebi povezana s događajima koja su se dogodila u krajolicima, a ljudska sjećanja, bilo individualna ili kolektivna, lokalizirana su unutar krajolika pomoću kojih ljudi, koji obitavaju unutar njega, uče biti ono što jesu povezujući se s njim. Svaka osoba „preoblikuje“ mjesto čineći svoju priču u kreiranju značenja mjesta (Sheldrake 2001: 16). Mjesta čine krajolik, on je zbir brojnih mjesta koji utjelovljuju emocije, sjećanja i asocijacije proizašle iz osobnog te zajedničkog iskustva određene zajednice (ibid: 5).

Važno je naglasiti kako je krajolik zapis namjernih i nenamjernih ljudskih i prirodnih obilježja, a njegovo „čitanje“ pomaže nam da ga shvatimo kao prikaz suživota jednih i drugih. Krajolik je smislen i ekspresivan, značenja su tu da se otkriju, oblikovana onim što osjetila vide, a što su instikt i iskustvo iščitali kao važno (Whiston Spirn 1988: 18).

Andrea Gammon naglašava kako krajolici dolaze do svog punog značenja kroz hermeneutičku interpretaciju koja krajolik vidi kao izraz prošlih i sadašnjih ljudskih značenja šireći „čitanje“ izvan geografskih, povijesnih, arheoloških i lingvističkih iščitavanja. Točnije, taj pristup uključuje razmatranja koja su estetska i simbolička, posredovana kolektivnim i individualnim identitetima koji su osjetljivi na vrijednosti. Ljudi s bilo kakvom osobnom povezanošću i upoznatošću s krajolikom već su uključeni u „čitanje“ krajolika, vide tragove i znakove u svom okruženju, tko je bio tu prije njih, kako je korišteno zemljište i slično (Gammon 2014: 3-4). Referirajući se u svom radu na M. Antropa, Dumbović Bilušić naglašava kako krajolik predstavlja sintetski i integrirani sustav koji uključuje materijalnu,

fizičku realnost stvorenu iz stalnih dinamičkih međudjelovanja prirodnih uvjeta i ljudskih aktivnosti kao i nematerijalne vrijednosti i simbolički značaj (Dumbović Bilušić 2014: 195). Posljednjih desetljeća, u skladu s ovim širim kontekstom, krajolik postaje predmetom antropološkoga interesa i izvan okvira užega definiranja pojma „kulturnog krajolika“.

Povezanost krajolika sa zajednicom koja ga kroz društveni proces stvaranja i korištenja mijenja i percipira njegovo je identitetsko određenje koje formira njegov *genius loci*¹, stoga je važno mjesto za razumijevanje krajolika njegova kulturna dimenzija stvorena čovjekovim utjecajem. Na taj način interpretiran, pojam krajolika se odnosi na sveukupni prostor, razlikovna obilježja zemljopisno određenog područja te na procese i utjecaje djelovanja čovjeka (ibid: 199). Mats Widgren smatra kako krajolik i njegovi elementi mogu ostati nerazumljivi mnogima jer društveni i kulturni kontekst često ostaje nepoznat i stran, pa je način na koji ga ljudi shvaćaju i kako se povezuju s njim često ključan element u njegovu razumijevanju (Widgren 2004: 262).

Krajolik se može promatrati, pa sukladno s tim i iščitavati na više načina – sa socijalnog aspekta u kojemu je krajolik prostor društvene interakcije i komunikacije, ekonomskog gdje predstavlja nepresušivi resurs prirodnih dobara nekoga područja, ali i kao ekspresija viših sila i „drugoga“ svijeta (Claval 2004). Ovaj rad, u kojem je riječ o ruralnom krajoliku, je pokušaj sintetiziranja navedenih pristupa s ciljem dobivanja što više podataka koji bi išli u prilog teoriji krajolika kao teksta – teksta koji sadržava brojne poruke i značenja koja tek treba otkriti.

Važan aspekt toga kako krajolici dobivaju svoja značenja povezan je i s imenovanjem koje bilježi oblike ljudske egzistencije unutar nekog područja. Imena su motivirana životnom zbiljom, nose u sebi spoznaje i sadržaje o svijetu te su odraz gospodarske, kulturne i jezične povijesti naroda koji ih je stvorio i čuva kao važne spomenike vlastitog identiteta (Šimunović 2009). Svako je zemljopisno ime pouzdan vremenski i prostorni podatak prilikom identifikacije određenog prostora. Ono je odgovor na prilike koje su ga izazvale, rezultat kulturnog i duhovnog miljea iz kojeg je proizašlo (ibid: 22). Toponimi, a osobito mikrotoponimi oblikovani su u zavičajnom idiomu te nose dijalektalni biljeg kraja u kojem su nastala i u kojem se upotrebljavaju (ibid: 42). Svako mjesto, svaki dio krajolika se onda pojavljuje kao simbol koji „priča“ na različite načine. S obzirom na to da imena unutar zajednice nastaju znatno prije nego što formalno bivaju zabilježena, ona su odraz društvenog sjećanja i gospodarskih prilika vremena u kojem su nastala i vjeran odraz jezičnih

¹ Duh mjesta uključuje materijalna, odnosno fizička obilježja, nematerijalne priče (vjerovanja, sjećanja, povijest i sl.) te međuljudske aspekte.

sustava unutar nekoga prostora. Sukladno tome, u radu će biti riječ o toponimima i njihovoj simbolici kojom se prenose pojedina značenja i poruke o određenom mjestu čije ime nikada ne nastaje slučajno nego je dio sustava i uvijek „nosi priču“.

Upravo će pristupi navedenih autora i načini na koji njihovi pogledi korespondiraju ili ne korespondiraju, uz vlastito terensko istraživanje u jednom naselju Imotske krajine – Runovićima, odabranom svjesno iz razloga što prema tome prostoru imam emocionalan odnos, činiti okosnicu ovoga rada. Uz ovu komparativnu metodu i analizu različitih pristupa krajoliku ovaj rad će sadržavati i vlastitu interpretativnu razinu temeljenu na spomenutom terenskom istraživanju.

Zašto sam se odlučila za ovu temu i ovo područje? Razmišljajući o ovome pitanju, došla sam do zaključka da me je kolegij *Hrvatska povijesna toponimija* kojeg sam odslušala kod profesorice Dunje Brozović Rončević uvelike zainteresirao i otvorio neke nove poglede i vidike koje do sada nisam uočavala. Jako mi je zanimljiva bila spoznaja o tome koliko se iz nekog prostora da iščitati priča i koliko pojedina imena mjesta odaju informacija o njima. Za seminar na istoimenom kolegiju odabrala sam upravo Runoviće i podatke koje sam dobila tijekom razgovora s roditeljima i drugim članovima obitelji dodatno su me motivirali da odabarem upravo ovu temu za diplomski rad. Također, tome je pridonijela i činjenica što sam podrijetlom iz Runovića pa su me moja snažna povezanost sa selom, obitelji i prijateljima dodatno motivirali za ovaj pothvat. Iščitavajući brojne knjige vezane uz povijest i prošlost toga kraja, došla sam na ideju da ovaj toponomastički dio runovičke priče povežem s konceptima mjesta, osjećajem za mjesto i migracijama, temama koje su izrazito aktualne u suvremenim antropološkim istraživanjima, a neizostavan su dio identiteta ljudi koji taj prostor čine i oblikuju. Također, kroz navedene teme pokušati ću dati vlastitu interpretaciju i zaključke koji idu u prilog tome da se krajolik može „čitati“ i to ne samo kroz fizičku pojavnost koju na prvi pogled uočavamo, već i kroz ljude, njihove emocije i osjećaje, ali i njihov jezik.

1.1. Teorijski pristup

Prema vrlo širokoj, općeprihvaćenoj definiciji u Europskoj konvenciji o krajoliku², krajolik je područje koje uključuje ljudsku percepciju te međudjelovanje prirodnih i ljudskih čimbenika. Takvim određenjem, krajolik je prepoznat kao entitet, sastavljen od dinamičkih

² "Landscape means an area, as perceived by people, whose character is the result of the action and interaction of natural and/or human factors" (usp. European landscape convention 2000: 4).

sustava, formiran međudjelovanjem prirodnih i kulturnih elemenata u određenom prostoru i vremenu. Određujuće obilježje krajoliku daje vremenski tijek, odnosno povijesno trajanje, pa se krajolik očituje kao mjesto na kojem su uspostavljene strukture i sustavi čovjekove organizacije prostora tijekom vremena (Dumbović Bilušić 2014: 188).

Krajolik, kao interdisciplinarni pojam, povlači za sobom brojne polemike i rasprave, ostavljajući nerijetko otvorenim pitanja vezana uz objašnjenje samog pojma i diskusija koje se oko njega vode. Uz pojam krajolika vezane su brojne nejasnoće i nesuglasja u sadržajnom pogledu, a u hrvatskome se jeziku za uglavnom isti pojam koristi više riječi: krajolik, krajobraz i pejzaž³. Prema leksičkoj definiciji, riječ krajolik odnosi se, u najširem pogledu, na ono što se pruža oku pri pogledu na prirodu nekoga kraja.⁴

Prema Dumbović Bilušić, krajolik je kulturna kategorija kojeg u najvećoj mjeri određuje i oblikuje utjecaj čovjeka. Suštinsko mjesto u razumijevanju krajolika jest upravo njegova kulturna dimenzija, stvorena čovjekovim utjecajem pa se zbog toga pojam krajolika u istraživanjima humane i kulturne geografije poistovjećuje s pojmom kulturnog krajolika. U takvom širokom poimanju, kulturni krajolik se ne odnosi samo na krajolike visokih vrijednosti, prepoznate kao kulturno dobro, već se naglasak stavlja i na određenje pojma krajolik (*landscape, Landschaft*) čije sastavne riječi određuju radnje koje se odnose na oblikovanje zemlje (Dumbović Bilušić 2015: 301). Upravo ovdje nastaju nesuglasice i dvojbe oko pojmova *kulturni* i *kultivirani* krajolik. Riječ kulturni ima dvostruko značenje čije je podrijetlo povezano s poljodjelstvom, obradom zemlje te svim aktivnostima povezanih s primarnim ljudskim potrebama, ali se pojmom kulturni označavaju i mnogo sofisticiranije teme kao što su umjetnost, kultura i civilizacija. U širem značenju, riječ kultura obuhvaća ukupnost materijalnih i duhovnih dobara, etičkih i društvenih vrijednosti, znanja i vještina što je stvorilo čovječanstvo unutar jednog društva ili razdoblja. U užem smislu riječi znači i uzgoj, obradu i obrađivanje zemlje što je ujedno i značenje glagola *kultivirati*. Sukladno tome, kultivirani krajolik podrazumijeva prije svega jedan oblik kulturnog krajolika, koji je obrađen ili prilagođen nekoj svrsi (ibid: 28).

Unatoč postojećim dvojbama i poteškoćama koje su uslijedile prilikom definiranja samog pojma, temeljni okvir za vrednovanje kulturnih dobara, pa tako i kulturnog krajolika na nacionalnoj razini, proizlazi iz međunarodno dogovorenog i uspostavljenog modela

³ „Prema suvremenom tumačenju krajolik je opisan kao veći ili manji prostor na površini zemlje koji se zbog izrazitih posebnosti, zasebne fizionomije, razlikuje od ostalih krajolika pri čemu se ta posebna obilježja prikazuju kroz površine, klimu, vodnu mrežu, vegetaciju i naseljavanje sa svojim fizičkim i psihičkim posebnostima, kao i oblicima čovjekovog djelovanja na vjerskom, političkom, gospodarskom, prometnom i naseobinskom području“ (Dumbović Bilušić 2014: 192 prema Westermann Lexikon der Geographie 1973:297).

⁴ Usp. hrvatski jezični portal

vrednovanja prema kriterijima UNESCO-a. Karakter kulturnog krajolika, koji reprezentira složeno djelo nastalo kombinacijom ljudskih i prirodnih čimbenika, temelji se na načelu koji podrazumijeva međudjelovanje društvenih, gospodarskih i kulturnih snaga te prikazuje razvoj ljudskog društva i naselja tijekom povijesti. Uvođenjem kulturnog krajolika kao nove vrste naslijeđa u *Konvenciji o Svjetskom naslijeđu* 1992. godine, prepoznate su i usuglašene tri glavne kategorije: 1) krajolik koji je intencionalno stvoren i oblikovan od strane čovjeka. Ovakva vrsta krajolika uključuje krajolike koji su stvoreni iz estetskih, društvenih, religijskih i rekreacijskih razloga (primjerice: parkovi i vrtovi stvoreni iz estetskih razloga koji su često, ali ne uvijek, povezani s vjerskim ili drugim monumentalnim građevinama i sklopovima), 2) organski razvijeni krajolik koji je rezultat društvenih, ekonomskih, administrativnih i/ili religijskih zahtijeva, a svoj je današnji oblik stvorio i razvio kroz povezanost i odgovornost prema pripadajućem prirodnom okolišu. Ovakvi krajolici odražavaju karakteristike povijesnog razvoja u svojim oblicima i obilježjima sastavnica. Dije se u dvije podkategorije: reliktni krajolik čiji je razvojni proces došao do kraja u nekom povijesnom razdoblju ili je naglo prekinut, a njegova značajna obilježja su još uvijek vidljiva u materijalnom obliku. Druga je kontinuirani krajolik, koji još uvijek ima aktivnu ulogu i namjenu u suvremenom društvu, usko povezanu s tradicijskim načinom života, 3) asocijativni krajolik⁵ je krajolik povezanosti, čija su određujuća svojstva u religijskim, umjetničkim i kulturnim povezanostima s prirodnim elementima, u većoj mjeri nego s materijalnim kulturnim elementima, koji mogu biti neznatni ili potpuno izostati. Navedenom podjelom kulturni krajolici razlikuju se prema kriterijima: 1) krajolici koje je oblikovao čovjek s određenom namjerom, 2) potpuno uređeni krajolik tijekom zajedničkog utjecaja čovjeka i prirode i 3) oni krajolici koji su najmanje vidljivo oblikovani, ali su visoko vrednovani.⁶

Krajolik je kao entitet zbir prirodnih, kulturnih, zemljopisnih, povijesnih, društvenih, umjetničkih i ostalih elemenata, a čovjekova percepcija njegov je određujući element. Nezaobilazna komponenta u istraživanjima krajolika je upravo uloga čovjeka i njegov stav prema prirodnom okolišu kojeg je prilagođavao svojim potrebama, ali i interpretirao stvarajući tako osjećaj pripadnosti. Krajolik je u svojoj suštini apstraktni, mentalni koncept koji podrazumijeva da u njegovom istraživanju budu uključeni materijalni, ali i doživljajni odnosno nematerijalni čimbenici (Dumbović Bilušić 2015: 30).

⁵ Primjer asocijativnog krajolika u Hrvatskoj je planinski vrh Perun na Učki.

⁶ Usp. UNESCO. 2008. *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*. Paris: World Heritage Centre

Johnson u svojoj knjizi *Ideas of landscape* iznosi nekoliko definicija krajolika prilikom čega se osvrće na brojne autore koji su se bavili ovom temom. Referirajući se na Yi-Fu Tuana, Johnson naglašava kako krajolik pretpostavlja fizički i mjerljivi entitet, ali i konstrukt uma (Johnson 2007: 3). Uzimajući u obzir Relphovu definiciju, krajolik se ne promatra samo kao estetska pozadina za život, naprotiv, on izražava i uvjetuje kulturne stavove i aktivnosti te je prožet značenjima koja dolaze od toga kako i zašto ih ljudi poznaju (ibid). Cosgrove i Daniels (1988: 1) naglašavaju kako je krajolik društveni i kulturni proizvod, način gledanja projiciran na zemlju koji ima svoje vlastite tehnike i kompozicijske oblike.

Opisuje li riječ krajolik međusobnu ukorijenjenost i povezanost samih sebe, tijela, znanja i zemljišta, znači li on svijet u kojem živimo, perceptivni i materijalni milje koji je u neprestanom nastajanju? Wylie (2007: 4) problematizira koncept krajolika pitajući se je li krajolik scena koju gledamo ili svijet u kojem živimo, je li krajolik oko nas ili samo ispred nas? Promatramo li ili nastanjujemo krajolik? Većina radova na temu krajolika u humanističkoj geografiji i srodnim disciplinama od 1970-ih godina okrenula se proučavanju krajolika kao okružju smislenih kulturnih praksi i vrijednosti, prestajući ga promatrati samo kao skup vidljivih materijalnih činjenica.

Krajolik je fenomen sam po sebi, ali i ljudska percepcija njega, poseban fenomen u očima njegovih promatrača. Na taj način krajolik se oblikuje unutar domena ljudske percepcije i imaginacije. Krajolik nije samo nešto što se vidi i što se uočava, on je i način viđenja stvari, kulturološka kategorija unutar koje smo socijalizirani i obrazovani. Krajolik uključuje razmišljanje o tome kako je naš pogled, naš način gledanja na svijet uvijek iznova „natovaren“ pojedinim kulturnim vrijednostima, stavovima, ideologijama i očekivanjima. S jedne strane pojavljuje se objektivni i materijalni krajolik povezan s činjenicama i brojkama, padinama i stijenama te drugim mjerljivim procesima, dok smo s druge strane svjesni onog subjektivnog, perceptivnog i maštovitog krajolika sastavljenog od ideja, snova, znakova i simbola. Subjektivna izgradnja krajolika rezultat je percepcije pojedinca te krajolik kao takav postaje prostor čovjekova života uključujući simbolički i emotivni značaj kojima su pojedina mjesta unutar krajolika obilježena postajući tako nositeljem brojnih vrijednosti i značenja. Ludger Gailing naglašava kako se krajolici ne smiju promatrati kao prostorni entiteti koji su dani kao takvi, već kao rezultat procesa društvene konstrukcije. Prilikom svoje interpretacije, referira se na Giddensa koji smatra kako je važno je prihvatiti „dvostruku hermeneutiku“, odnosno dijalektički odnos između društvenog, znanstvenog znanja s jedne i ljudske prakse s druge strane (Gailing 2012: 196).

Materijalnu strukturu i prostornu organizaciju krajolika oblikovale su ideje i stavovi ljudi kao i njihov odnos prema okružujućem okolišu, tzv. mentalni čimbenici. Stoga sintagma mentalni krajolik uključuje nematerijalne čimbenike koji utječu na njega, bilo kroz djelovanje i postupanje s njime ili kroz percepciju čovjeka (Dumbović Bilušić 2014: 188). Uloga promatrača neizostavna je prilikom doživljaja krajolika jer osim fizičkih i estetskih svojstava, važna uloga krajolika je i u stvaranju osjećaja mjesta. U tom su poimanju, prema J. Douglas Porteous, osim fizičkih svojstava i čovjekova utjecaja u procesu stvaranja i oblikovanja krajolika uključeni i doživljajni čimbenici te nematerijalni elementi i povezanost s povijesti, tradicijom i kulturom (ibid: 189).

Alexandar von Humboldt, njemački prirodoslovac, izjavio je 1850. godine „kako bi se shvatila priroda u svoj njezinoj uzvišenosti, potrebno je predstaviti je kroz dvostruki aspekt, najprije objektivno, kao stvarni fenomen, a zatim subjektivno, kao što se ogleda u osjećajima čovječanstva“ (Fleming 1998: 112). Ovaj koncept je ponovno uveo Eric Hirsch u svom uvodu *The Anthropology of Landscape: Perspective on Place and Space* gdje predlaže dva okvira istraživanja kulturnog krajolika. Prvi je objektivni okvir koji označuje prisutnost neke osobe unutar definiranog područja, dok je drugi subjektivni i definira ga kroz interakciju, percepciju i razumijevanje fizičkog i kulturnog okoliša pojedinih osoba (Hirsch 1995: 1-2). Naša moralna uključenost u naše okruženje je dio našeg bivanja u svijetu koji vuče korijene iz poimanja svijeta kao *etosa*, moralno strukturiranog značajnog mjesta za nas moralno osjetljiva bića koja živimo unutar njega (Drenthen 2011: 2).

U antropološkim terminima, krajolik se odnosi na materijalno očitovanje odnosa između ljudi i njihovog okruženja. To je proizvod dijalektike fizičkog okruženja i kulture. Krajolik se smatra socijalnom, ekonomskom i prostornom pozadinom ljudskih aktivnosti koje se sastoje od mreže pravila i zakona, društvenog poretka i reprezentacija (Czepezyński 2008: 14).

U posljednje doba u suvremenim istraživanjima krajolika, posebice kod Tima Ingolda i njegovoj knjizi *The perception of environment: essays on livelihood, dwelling and skill*, dolazi do izražaja istraživanje mjesta, prirode i krajolika kroz koncept stanovanja⁷. Ovakvo razumijevanje krajolika nas poziva da razumijemo sebe i naš način bivanja u svijetu kroz prošlost i sadašnjost na primjeru stanovanja odnosno prebivanja u određenom prostoru.

⁷ Ideju stanovanja/prebivanja uveo je Heidegger u svom djelu *Poetry, Language, Thought* (1971.), u kojem hermeneutičko razumijevanje pojma stanovanja shvaća kao „biti u svijetu“ čije je tumačenje moguće primijeniti prilikom razumijevanja koncepta mjesta i biti povezan s mjestom. Heidegger proširuje ovo tumačenje označujući „biti u svijetu“ kao bačenost među entitete prilikom čega stanovanje predstavlja ideju doma i obitavanja, odnosno pripadanja. Mjesto kao obitavanje je pritom duhovno i filozofsko nastojanje koje ujedinjuje prirodni i ljudski svijet.

Stanovanje označuje zajedništvo bića i stvari koja čine krajolik i mjesto koji tijekom vremena vežu prirodu i kulturu, nudeći tako konceptualna obilježja koja zamagljuju podjelu kultura/priroda. Ingold (2000.) odbacuje podjelu na vanjski i unutarnji svijet, svijet uma i materije, smisla i sadržaja na kojima takva razlika počiva. Za njega definicija krajolika kao simboličke reprezentacije, čiji su zagovornici Cosgrove i Daniels, otpada jer s jedne strane uključuje kulturna značenja – simbolički krajolik, a s druge fizički krajolik na koji su kulturna značenja projicirana. Fenomenološka perspektiva koju Ingold zagovara analitički povezuje pojedinca i fizički lokalitet, pretpostavljajući pritom razumijevanje fizičke, emocionalne i iskustvene stvarnosti koja mjesta imaju u određenom trenutku (Čapo i Gulin Zrnčić 2011: 28.). Prema tome, krajolik za Ingolda predstavlja svijet koji je poznat onima koji obitavaju u njemu, kao svakodnevni projekt prebivanja, odnosno bivanja u svijetu. Krajolik je predstavljen kao milje uključenosti u svijet te mjesto i izvor kulturnog značenja i simbolike.

Ova perspektiva pretpostavlja da već postoji nekoliko veza između krajolika koji će se tumačiti i čitatelja koji trebaju protumačiti njegovo značenje. Ovaj pristup ne pokušava opisati kako određene skupine i pojedinci postaju zainteresirani za čitanje krajolika, nego radije želi pokazati što to znači da se krajolik predstavlja kao tekst vrijedan čitanja (Drenthen 2011: 18).

Ako se krajolici i mjesta mogu čitati kao tekstovi, onda sami čin čitanja krajobraznih tekstova može biti formirajući za osobni identitet. Priče koje govore o značenju mjesta i onome što to znači biti unutar tog mjesta odražavaju i podupiru naš identitet, ali ga također mogu transformirati. Kroz čitanje, krajolik može biti isprepleten s vlastitom životnom pričom; može nam reći nešto o sebi što do sada prije nismo znali i tako postati istinsko mjesto obitavanja – *etos* koji definira tko smo i što smo da bismo naučili razumijeti sebe kroz krajolik i prostor koji nas okružuje (Drenthen 2011: 19).

Yi-Fu Tuan promatra krajolik kao imaginaciju, reprezentaciju ili osjetilnu percepciju zemlje: kao sliku, konstrukciju uma, osjećaj (Duncan i Duncan 2009: 225). D. W. Meinig pak navodi kako se krajolik ne sastoji samo od onoga što leži pred našim očima, nego uključuje i ono što se nalazi u našim glavama. Na sličan način piše i Stephen Daniels koji tvrdi kako je krajolik u isto vrijeme i materijalni, ali i ideološki konstrukt (ibid.)

Krajolik je mentalna kategorija i simbol, a govoriti o simbolizmu znači pretpostaviti da su onaj koji percipira i ono što se percipira, odnosno doživljava, postavljeni unutar međusobnog sustava informacija prilikom čega objekt misli postaje medij povijesne i kulturne imaginacije. Simboli pri tom posjeduju osobitu prikladnost koja proizlazi iz njihovog povijesnog značaja i njihovih fizičkih mogućnosti. Vrlo često su simboli ono što bi se moglo nazvati fizičkom manifestacijom ideja, pa stoga atraktivnost krajolika i mjesta unutar njega

počiva kako na fizičkim karakteristikama, tako i na metaforičkim sposobnostima ljudskog uma (Backhaus i Murungi 2009: 10).

1.2. Krajolik kao tekst

Tradicija promatranja krajolika kao teksta ili jedne vrste zapisa može se pratiti od njemačke *Landschaftskunde*, znanosti o krajoliku, koja je u početku stavljala naglasak samo na morfologiju krajolika, a kasnije uzela u obzir i onu perceptivnu odnosno impresivnu stranu krajolika (Šakaja 2015: 66). Početke ovog pristupa nalazimo i kod predstavnika Berkleyske škole koji su se odmaknuli od prvotnog cilja promatranja krajolika kroz isključivo materijalna obilježja, stavljajući naglasak i na tragove prošlih ljudskih aktivnosti koje su istraživali s jezičnog, osobito dijalektološkog aspekta, kroz religijska obilježja i vjerovanja te sustava vrijednosti koja ukazuju kako pojedino društvo funkcionira (Mikesell 1978 prema Šakaja 2015: 77).

Osamdesetih godina 20. stoljeća javlja se ikonografski pristup koji također promatra krajolik kao tekst, društveni i kulturni dokument kojeg treba čitati kako se bi se otkrilo značenja i procese upisane u njega. Pojam ikonografije je, još u prvoj polovici 20. stoljeća, uveo francuski geograf Jean Gottmann. Za razliku od njegovog razumijevanja ikonografije kao skupa simbola u koje narod vjeruje i s pomoću kojih dijeli isti svjetonazor (stavljao je naglasak na naciju i na politički prostor koji je ispunjen znakovima), u kulturnoj geografiji se ova ikonografska metoda odnosila prvenstveno na interpretaciju vizualnih krajolika i to ne isključivo fizičkih krajolika nego i onih prikazanih na papiru, platnu, slici itd. Svi ti krajolici promatrani su kao vrijedni objekti geografskih istraživanja (Šakaja 2015: 134). Unutar ikonografskoga pristupa, dominantna preokupacija je koncepcija krajolika konstituiranog kroz konfiguraciju simbola i znakova pri čemu objašnjenje počiva više na dekodiranju interpretativne strukture nego li na morfologiji koja je bila u sredini interesa Carla Sauera i njegovih sljedbenika (Robertson i Richards 2003: 23). Pojam „ikonografija“ postao je dobro poznat u leksikonu povijesnih i kulturnih studija krajolika. U svom uvodu, *The Iconography of Landscape*, Cosgrove i Daniels definiraju ikonografiju kao „teorijsko i povijesno proučavanje simboličkog imaginarija“ (1988:1). Sukladno s ovom perspektivom, krajolik je kodirani tekst koji zahtijeva dešifriranje simbola proizvedenih i upisanih u njega te traži dublju razinu značenja rekonstruirajući kulturne, političke i ideološke kontekste proizvedenih u krajoliku. Ikonografija, kao teorijska i povijesna studija simboličkog imaginarija, kao

interdisciplinarno razmatranje, uključuje umjetnost, arhitekturu, antropologiju, književnost i kulturnu geografiju.

Ideja krajolika predstavlja način gledanja u kojem ljudi reprezentiraju sebi samima i drugima svijet oko njih i njihovu vezu s njime. Kroz ikonografiju, skupine ljudi dijele iste reprezentacije, vizije svijeta i vrijednosti ujedinjujući ih u zajednički prostor uvjerenja (Czepczynski 2008: 40).

Metafora teksta uzela je maha najviše među humanističkim geografima, a u počecima je bila najizrazitija u Marwyna Samuelsa i njegovom eseju *The biography of landscape* koji stavlja naglasak na pojedinca – autora krajolika (Samuels 1979: 67). Biografija krajolika se bavi onim što je bilo i onim što jest, konkretnim svijetom individualaca u njihovim kontekstima, svijetu unutar autoriziranih krajolika. Upravo je Samuels bio taj koji je napravio distinkciju između impresivnog i ekspresivnog krajolika. Ovaj prvi temeljen je na ljudskim osjetilima i time kako ljudi krajolik percipiraju prilikom čega taj materijalni, ekspresivni okružujući svijet prelazi u mentalni čineći čovjeka svojevrsnim autorom krajolika.

Pierce Lewis u svom eseju *Axioms for reading the landscape* piše o krajoliku kao našoj nenamjernoj i nesvjesnoj biografiji (1979: 12). Naglašava kako su neki elementi krajolika, kao što su spomenici, osmišljeni s namjerom da komuniciraju i slave vrijednosti dok mnogi drugi (ne)materijalni tragovi svakodnevnog života, uzmimo primjerice toponime, to rade nesvjesno. On krajolik uspoređuje s knjigom kojoj nedostaju stranice, koja je uređivana i preuređivana od skupine ljudi, te naglašava kako je interpretacija takvih „knjiga-krajolika“ izrazito zahtijevna, stoga daje smjernice za čitanje krajolika. Prilikom toga upozorava kako je krajolik ključan za iščitavanje kulture jer se svaka kultura odražava u krajoliku. Skoro sva obilježja u krajolicima, oblikovana ljudskom rukom, su tragovi vrijedni za istraživanje kulture. Za čitanje krajolika, navodi Lewis, potrebno je uzeti u obzir i neakademske izvore, primjerice časopise, reklame i razne publikacije da bi se dobila obuhvatnija slika prostora koje se istražuje. Također, važno je i poznavanje povijesti pojedinog mjesta da bismo elemente krajolika mogli staviti u širi kontekst te razumijeti tehnološke i gospodarske promjene koje su utjecale na njega tijekom vremena. Važno je uzeti u obzir i geografski aksiom jer „elementi kulturnih krajolika daju slab kulturni smisao ako su proučavani izvan geografskog, odnosno lokacijskog konteksta jer je kultura ta koja diktira da se određene aktivnosti odvijaju na određenim mjestima“ (Lewis 1979: 24). Također, potrebno je poznavati prirodu mjesta i njezin utjecaj na način života. Naposljetku, naglašava kako je kulturni krajolik često nejasan pa je stoga njegovo čitanje i razumijevanje poruka unutar

njega, koje na prvi pogled nisu očite, dinamičan proces provjere znanja iz veće količine izvora.

Meinig promatra krajolik kao koherentno jedinstvo fizičkih, bioloških i kulturnih značajki koji ima svoje funkcionalne i estetske komponente. Za razliku od okoliša, krajolik je nešto više od vizualnog i panoramskog, ali zato manje subjektivno i iskustveno nego što je to pojedinačno mjesto unutar njega. Krajolik je geografska formacija i reprezentacija, povijest i tekst, simbol i skupina značenja. Ono je u isto vrijeme prostor i značenje koje ne postoji bez tumačenja – kod kojeg treba dešifrirati. Meinig (1979: 6) u svom radu promatra krajolik kao *palimpsest*⁸ što znači da krajolik upućuje na neprestano stvaranje i mijenjanje prilikom čega su neki tragovi izmijenjeni, ali vidljiv i vjeran dokaz prošlosti, a neki uništeni i potpuno prepušteni zaboravu (Šakaja 2015: 98).

Yi-Fu Tuan tvrdi da je krajolik u isto vrijeme i subjektivan i objektivan, stvoren u mislima njegovih promatrača koji kombiniraju maštu i osjetilne podatke u suvislu cjelinu. Čitanje kulture u krajoliku stoga zahtijeva učenje i razumijevanje kako iz krajolika iščitati vrijednosti i emocije naroda koji tu obitava (Tuan 1979: 93).

Promatramo li krajolik kao metaforu ili tekst, neizbježne su metode iz lingvistike i semiotike. Interpretiranje i konceptualiziranje krajolika kroz konfiguraciju znakova i simbola podrazumijeva njegovo čitanje kao jednu vrstu *dokumenta*. Kao što socijalni život raznih kulturnih grupa uključuje interpretaciju i proučavanje značenja koja su prožeta unutar njih tako i krajolik zahtijeva istraživanje dodatnih slojeva značenja koja su upisana unutar njega otkrivajući pri tom novu razinu znanja o samom sebi, ali i zajednici koja obitava unutar njega (Cosgrove i Jackson 1987: 96-97). Ovakav interpretativni pristup povlači pitanja o pisanju, odnosno sposobnosti jezika da otkrivena značenja koja su već „čitana“ od njihovih autora učini reprezentativnima i smislenima onima koji nisu direktno sudjelovali u njegovu stvaranju i čitanju (Cosgrove i Jackson 1987: 97).

U skladu s Geertzovom idejom kulture kao teksta, na sličan način Marcus i Fisher raspravljaju o tekstualnoj analogiji stavljajući u prvi plan etnografovnu interpretaciju nasuprot onog što su mu rekli njegovi kazivači. Upravo ovdje izranja problem reprezentacije te epistemološka i moralna pitanja o tome koliko je naš pogled u skladu s pogledima onih koje prezentiramo i koliko je etično govoriti u ime drugih (Barnes i Duncan 1992: 7).

Koncept „krajolik kao tekst“ izražen je i u poststrukturalističkom pristupu Jamesa i Nancy Duncan koji naglašavaju kako je ideološka uloga jedna od najvažnijih uloga koju

⁸ Palimpsest je tekst ispisan na pergamentu s kojeg je prethodno izbrisan prvotni tekst (usp. hrvatski jezični portal)

krajolici imaju u društvenom procesu, podupirući tako niz ideja, vrijednosti i pretpostavki o tome kako društvo je ili kako bi trebalo biti organizirano. Ako su krajolici tekstovi koji se čitaju i interpretiraju prema ukorijenjenom kulturnom okviru tumačenja onda se oni mogu nametati čitateljima s idejama o tome kako je društvo organizirano, a da čitatelji pri tom u velikoj mjeri mogu biti nesvjesni toga (Wylie 2007: 71-72).

Uzimajući u obzir ideju teksta, slijedeći pritom Rolanda Barthesa i suvremene književne teoretičare te kulturne antropologe, Barnes i Duncan koriste širi pojam teksta koji uključuje kulturne proizvode kao što su slike, mape i krajolici, ali i društvene, političke i ekonomske institucije. Navode kako bi se svi oni trebali promatrati kao označavajuće prakse/navike koje se čitaju. Ovo prošireno stanovište proizlazi iz postmodernističkog gledišta koji ovakve vrste „tekstova“ promatra kao tekstove koji ne oponašaju stvarnost, već su konstituirani od nje. Ova praksa koja se bavi značenjima zahtijeva intertekstualnost i podrazumijeva upotrebu drugih kulturnih tekstova koji komuniciraju i produciraju značenja. Takva značenja nisu fiksirana, ona su kulturna, povijesna, nerijetko individualna i promjenjiva. Barnes i Duncan sugeriraju kako je metafora teksta prikladan trop koji se može koristiti pri analizi krajolika zbog toga što prenosi nerazdvojnu nestabilnost značenja, fragmenata, polivokalnost i nedostatak autorske kontrole (Barnes i Duncan 1992: 7). Krajolik je u skladu s tim, uređeni skup predmeta, tekst koji djeluje kao označavajući sustav kroz koji je društveni sustav komuniciran, reproduciran, doživljen i istražen (Duncan 1990: 17).

Svijet je po sebi intertekstualan; mjesta unutar krajolika su intertekstualna jer su temeljena na raznim tekstovima i prijašnjim diskurzivnim praksama koje su upisane u njega (Barnes i Duncan 1992: 7). Ovakvi „tekstovi u svijetu“ oblikovani su po nama koji pišemo o njima, ali prvenstveno po onima koji im pripisuju određenja značenja i simboliku – njihovim originalnim autorima.

1.3. Metodologija istraživanja

Ovaj diplomski rad rezultat je analize podataka iz postojeće literature koja problematizira koncept krajolika. Prilikom izrade ovoga rada korištena je antropološka, ali i geografska literatura s obzirom da se koncept krajolika prvenstveno počeo problematizirati unutar te discipline, a nadopunjen je teorijskim postavkama povezanih s antropologijom mjesta i prostora. Također, neizbježno je bilo i pitanje migracija koje su uvelike utjecale na oblikovanje prostora, kako Runovića, tako i cijele Imotske krajine. S jedne strane migracije su imale utjecaja na gospodarske promjene jer se zemlja, koja se obrađivala, počela zapuštati,

a s druge strane vidljive su promjene u kretanju broja stanovništva te sve veći egzodus mladih ljudi na ovim prostorima. Iako se migriralo u veće gradove diljem Hrvatske, odnosno europske i prekooceanske zemlje, želja za gradnjom „najveće kuće u selu“ ostavila je traga na prostornu organizaciju Runovića i utjecala na vizualnu pojavnost čitavog prostora.

Osim postojeće literature, primaran izvor podataka bili su podatci dobiveni strukturiranim i polustrukturiranim intervjuima provedenih u Runovićanima u rujnu 2015. godine. Većina sugovornika je stalno nastanjeno u Runovićima, dok su Slavo Tucak Čuljkov, Gojko Bežovan i Ivan Iko Puljić trajno naseljeni izvan sela, ali jedan dio godine borave u njemu pa je stoga bilo jako zanimljivo čuti njihove priče vezane uz odrastanje i povezanost sa Runovićima. Slavu i Gojka je sudbina odvela u Zagreb, u potrazi za školovanjem i boljim životom, dok je Ivana životni put odveo u Švicarsku. Upravo je razgovor s njim otvorio pitanje migracija i iseljeničkih valova izvan Hrvatske koji su i dalje aktualni u Runovićima.

Iako sam istraživanje provodila unutar vlastite zajednice, postojao je strah od odbijanja i ne dobivanja potrebnih informacija za izradu ovoga rada. Na svu sreću, nisam imala problema s navedenim situacijama koje se nerijetko događaju na terenu, stvarajući time osjećaj *outsidera* i nepoželjnog gosta, nego baš suprotno. Moji sugovornici su me prihvatili objeručke i svi su bili voljni razgovarati sa mnom. Također, vladao je strah od kritika, ali i još uvijek vlada, kada jednog dana moji sugovornici uzmu ovaj rad u ruke i krenu ga čitati. Čitanjem će uvijek netko smatrati da sam rekla premalo, previše ili možda čak i neke stvari netočno, a onda je zbližavanje s osobama koje su donedavno bile „predmet“ mog istraživanja točka u kojoj dodatno moram biti oprezna jer ih predstavljam kako onima koji nikada nisu bili u Runovićima, tako i njima samima.

Prilikom pisanja ovoga rada također su mi pomogla osobna iskustva i uspomene koje me vežu uz ovaj kraj. Moji sugovornici, kreirajući vlastite priče i doživljaje vezane uz *Otok*, *Maticu* i *Mračaj* pomogle su mi u boljem razumijevanju mog sela i neizmjereno sam im zahvalna na tome. Razgovarajući s njima, prisjećajući se tužnih i veselih priča koje su bile dio njihove teške i radne svakodnevice, pojačao se i moj osjećaj za Runovićima, čineći me još ponosnijom i sretnijom što sam rodom od tamo. Upravo su Runovići i bili ono što me je motiviralo da upišem studij Etnologije i antropologije u Zadru.

2. IŠČITAVANJE KRAJOLIKA KROZ IMENA

Krajolik je prostor koji budi uspomene. Možemo ga vidjeti očima i osjetiti našim osjetilima, ali tumači ga um pripisujući mu tako nematerijalne i duhovne vrijednosti. Krajolik se kao takav onda može promatrati kao konstrukt kojemu pripadaju naši osjećaji za mjesto i sjećanja koja ta mjesta bude (Tylor 2008: 1). U ovome radu se takvo viđenje oprimjeruje na viđenju *Otoka*, dijelu imotskoga polja u Runovićima. Jedan od važnijih načina stvaranja značenjskih mjesta jesu sjećanja i uspomene koje su konstituirane kroz njih čineći tako pojedina mjesta snažnim i nepresušivim izvorima ljudskih uspomena. Mjesto ima sposobnost učiniti prošlost sadašnjom i na taj način doprinijeti proizvodnji i reprodukciji društvenog sjećanja. Sjećanje se čini kao osobna stvar – neke stvari pamtimo, a neke zaboravimo. No, sjećanje je i društveni konstrukt, a mjesto postaje snažan izvor sjećanja (Cresswell 2004: 85).

Schama tvrdi kako je ljudska mašta ta koja pretvara prirodu u krajolik, ali kada jednom uspomena u obliku ideje, vjerovanja ili mita postane pridružena prirodi prilikom čega onda stvara krajolik, tada ta ista ideja, vjerovanje ili mit direktno utječe na tumačenje i sjećanja budućih generacija. Cijeli krajolik je produkt zajedničke kulture, on je način gledanja, ponovno otkriva ono što već imamo, ali nekako izmiče našem prepoznavanju, pa samim time vrednovanju i uvažavanju. Umjesto da bude još jedno objašnjenje onoga što smo izgubili, krajolik postaje arena istraživanja onoga što još možemo naći, a leži ispod površine (Schama 1996: 14). Na taj način otkrivaju se segmenti kulture kroz slojeve sjećanja koji nas vode sve dublje i dublje u prošlost. Jedan od takvih segmenata kojima krajolik lokalnom stanovništvu postaje smislen i razumljiv su imena mjesta kroz čiju analizu i interpretaciju dolazimo do vrijednih podataka o samom prostoru, ali i ljudima koji su procesom imenovanja oblikovali taj isti prostor.

Krajolik je medij koji prenosi brojne poruke, specifični prostorni označavajući sustav koji povezuje, koristeći Saussureov rječnik, označitelja i označeno. Toponimima se imenuje određeni objekt, to su vrste riječi kojima se naziva samo jedan određeni primjerak neke vrste čime se izdvaja od drugih i omogućuje njegovo prepoznavanje. Imena nadijevaju ljudi u prvom redu svojim bližnjima, ali i prirodnim objektima oko sebe s kojima su u stalnom dodiru i koji su važni za njihov život ili se nameću njihovoj pažnji, kao što su pojedina brda, rijeke, jezera, izvori, njive, šume, naselja i slično (Vodanović 2006: 218). Uzeto apsolutno, primarna funkcija vlastitog imena je referencijalna, tj. takva da imenuje neku pojedinačnost (ibid: 232). Imena su motivirana životnom zbiljom te nose u sebi spoznaje i sadržaje o svijetu svojega vremena. Imena, u prvome redu toponimi, odraz su složenih i slojevitih zbivanja te

time dobivaju spomeničku vrijednost u spletu stoljetnih odnošaja ljudi i kraja u kojem su njihovi tvorci i uživaoci prebivali. Kao što nam zemljovidi predočuju izgled nekoga kraja, tako nam toponimi govore o ljudskim zajednicama i životu na dotičnom prostoru (Šimunović 2009: 16).

Imena primarno nisu nastajala da bi bila jezični i povijesni dokument vremena. Imena su nužnost čiji je proces nadijevanja tekao usporedo s razvitkom ljudskog roda. Ona su bila potreba međuljudskih komunikacija te snalaženja i orijentacije u prostoru i vremenu (Šimunović 1986: 6). Temeljna funkcija imena, promatrajući ih s diskursa krajolika, bila je da se određeni lokalitet imenuje i identificira te razluči od bezbroj drugih lokaliteta. Što je čovjek više gospodario nekim prostorom, to su imena bila brojnija i gušća. Nominacija se, tamo gdje ona spontano nastaje, očituje kao izrazito pučki demokratski postupak. Zato imena nose objektivni, stvarni sadržaj i vjerodostojan jezični izraz. Ispisuju i čuvaju autentičnu, stvarnu i jezičnu povijest (Šimunović 2009: 20). Puk koji je nadijevao imena birao je koga, što, gdje i kako imenovati. Sadržajna obilježja koja su pohranjena u imenima objektivno odražavaju kolektivnu svijest puka i njegova poimanja svijeta oko sebe, pa imena na taj način postaju riječiti dokazi materijalne i duhovne istine o prostoru i ljudima (Šimunović 1986: 8). U imenima je puk sažeo svoje viđenje stvari i pojava, a obilježja objekta sadržana u imenu važna su vrela saznanja koja očituju tragove načina i obrade zemljišta, promjene vlasništva nad njim, oblike ratarske, stočarske i druge proizvodnje, kultura koje se uzgajaju ili su se uzgajale. Imena se tako očituju kao spomenici i podsjetnici življenja jer je ljudsko pamćenje pohranjeno u njima. Motivi imenovanja su uvijek povijesno i društveno zadani, a pri otkrivanju i razjašnjavanju etiologije, odnosno uzročnosti nastanka nekog imena na određenom prostoru i u određenom vremenu, pomažu nam povijesni zapisi i zemljopisna obilježja, ali ga tek jezična analiza može uspješno protumačiti (ibid: 26). Svako je ime u trenutku nastanka bilo značenjski razumljivo i jasno imenovatelju i korisnicima imena koji su ga širili, ustalili i predali u naslijeđe. Ovakva vrsta toponima nastajala je pri susretu nadjevatelja imena s lokalitetima kojima su zagospodarili i na kojima su osnivali svoja prva obitavališta. Imena su nadijevali da bi olakšali orijentaciju u prostoru te naglasili osobitosti, izgled i položaj zemljopisnih objekata na dotičnom tlu (ibid: 28).

Iako je temeljna funkcija imena identifikacija ljudi i mjesta te olakšavanje prostorne orijentacije i međuljudske komunikacije, imena su mnogo više od samih prostornih obilježja. Imena svjedoče o jezičnom, kulturnom i društvenom naslijeđu, ona pričaju priče o ljudima koji su taj prostor nekada zaposjedali, o tome na koji su način živjeli, kako i na koji način su se hranili i čime su se bavili. Iz najranijih razdoblja povijesti, jedine ligvističke podatke koje

imamo o identitetu, životnim uvjetima i etničkim skupinama su oni koji se mogu izdvojiti iz vlastitih imena (Brozović Rončević 2009: 118).

Tradicionalna onomastička teorija promatra vlastita imena kao jezične znakove koji identificiraju objekte imenovanja, a manja pozornost se posvećuje motivacijskim poticajima u samome procesu imenovanja i kulturnome kontekstu unutar kojega ime nastaje (Brozović Rončević i Žic Fuchs 2003-2004: 96). Zbog toga se javljaju nova gledišta i razvijaju novi pristupi kao što je kognitivna lingvistika koja polazi od gledišta da je upravo način na koji ljudi konceptualiziraju i kategoriziraju pojave koje ih okružuju ključan za razumijevanje i tumačenje jezičnih pojava, odnosno prirodu ljudske spoznaje i ljudskog znanja te kako je ono ustrojeno (ibid: 94). Ona jezik promatra kao dio ljudskog kognitivnoga, spoznajnoga sustava i proučava ga kroz percepciju, mišljenje i razumijevanje ljudi koji su s njim u izravnoj i neprekidnoj interakciji. Jezik tako postaje riznica znanja o svijetu određene govorne zajednice čime se ističe važnost „enciklopedijskoga znanja“ odnosno „znanja o svijetu“. Imena se počinju promatrati kontekstualno, u okviru okružja i vremena unutar kojega je nastalo. Ona su za razumijevanje povijesti življenja vrlo važni podatci.

Imena su ostajala nepromijenjiva zbog jednoznačna, ustaljena i nasljedna značenja s pridruženim objektom, a propustimo li priliku u ovom vremenu užurbanog društvenog i gospodarskog življenja popisati ih od izvornih govornika, ona će izbljedjeti iz našega sjećanja i za sav naraštaj poslije nas, pa stoga ne iznenađuje činjenica da toponimi pripadaju hrvatskim najugroženijim spomenicima (Šimunović 2009: 21).

Imena su jezični podatci u vremenskim promjenama i seobama naroda, jezika i društvenih uređenja i ako prestanu živjeti, umire narodno sjećanje i pamćenje sačuvano u njima. Ako narod izgubi sjećanje, gubi i svoj identitet. Ime živi i ono će živjeti po jezičnim zakonitostima kraja i vremena kada je počelo funkcionirati kao ime, noseći u sebi višeznačne obavijesti i poruke (Šimunović 1986: 34). Imenima je puk pisao vlastitu povijest. Imena oslikavaju razvitak društva te iznose objektivnu povijest ljudi koji su dotična imena nadjenuli i koji su se tim imenima služili i služe. U imenskim sadržajima i likovima oslikani su tiho i mukotrpno življenje na zemlji i od zemlje, sud i spoznaje svijeta i pojava kroz vlastiti svjetonazor vremena i prilika (Šimunović 2009: 21) stoga iščitavanje krajolika s onomastičkog aspekta biva i više nego značajno.

3. ZEMLJOPISNI POLOŽAJ, SAŽETI POVIJESNI PREGLED I JEZIK RUNOVIĆKOG KRAJA

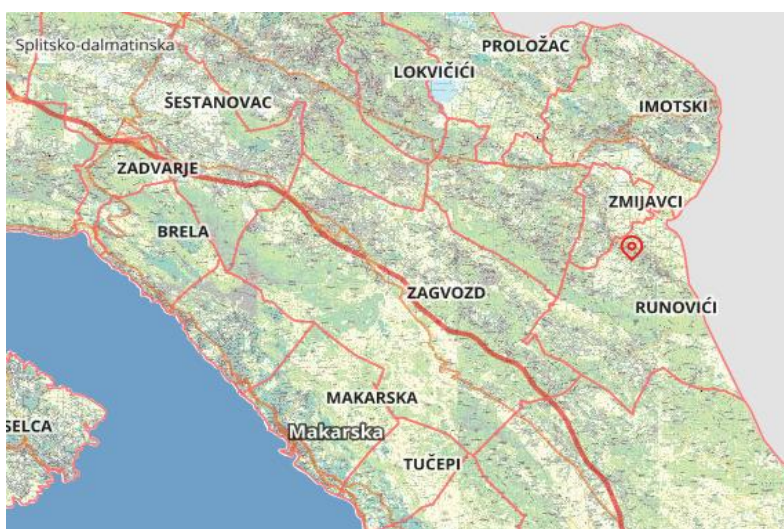
Područje općine Runovići, bivše općine Imotski, smještene u zaleđu planine Biokovo, pripada zagorskom dijelu Splitsko-dalmatinske županije, a sastoji se od naselja Runovići te zaseoka Podosoje i Slivno. Zemljopisni naziv *osoje* označuje stranu uzvisine koja nije okrenuta prema Suncu, što nam kazuje i o samoj motivaciji za ime, ali i geografskom položaju spomenutoga sela. Motivacija za ime Slivno najvjerojatnije dolazi od riječi *sliva*, a označuje mjesto na kojem su nekada rasle šljive. Gledajući dublje u etimologiju same riječi, da se zaključiti kako svoj korijen vuče iz slavenske riječi *sliv* što znači modar, plav, prilikom čega oblik Slivno čuva izvorno, najstarije stanje, ono iz srednjega vijeka (Šimundić 1989: 496). Također, postoji i varijanta da je selo dobilo ime po slivovima oborinskih voda koje se po prirodnim slivnicama slivaju u dolinu iz više ponora.⁹ Sličnu motivaciju nalazimo i u imenu mjesta Slivnica u zaleđu Zadra, međutim trebamo uzeti u obzir i mogućnost povezivanja s imenom **Slěvnica*, u ikavskom izgovoru, istoimenom naselju na utoku Neretve. Sebišina, runovički zaseok koji se nalazi iza Mračaja, na Oli, spušta se prema polju i Drinovicima u susjednoj Bosni i Hercegovini. Šimundić pretpostavlja kako ime dolazi od osobnog imena *Sebiš* koji je prema njegovu tumačenju nastao kraćenjem osobnog imena Sebedrag, odnosno Sebeslav.

Sa sjeverne strane općina Runovići graniči s općinom Zmijavci i Gradom Imotskim. Narod krajine je Imotski (u govoru *Imocki*) u nekadašnja vremena češće nazivao *varuš*, dok je danas uvriježenije reći samo grad. Doživljavaju ga kao svoje središte, pa stoga ne čudi što se ime prenijelo na cjelokupno područje, odnosno krajinu. Sa sjeverozapadne strane Runovići graniče s općinom Podbablje, s jugozapadne općinom Zagvozd, s jugoistoka općinom Vrgorac, a sa sjeveroistočne strane s Bosnom i Hercegovinom. Općina Runovići ima površinu od 59.42 km² što čini 1,31 % ukupne površine Županije. Prema popisu stanovništva iz 2011. godine, na području općine živi 2.416 stanovnika što čini gustoću naseljenosti od 44,5 st/km², od toga u Runovićima 2 024, Podosoju 40, Slivnu 352 stanovnika.

Runovički zaseoci smješteni su duž južnog ruba Imotskoga polja dok ispred sela vijuga rijeka Vrljika koja nestaje u ponoru na dnu polja. Postojeće stanje sustava naselja na području općine Runovići određeno je dosadašnjim razvojem i procesima okupljanja stanovništva u naseljima odnosno zaseocima. Najvažniji čimbenik u razvoju naselja je do kraja II. svjetskog rata bila poljoprivreda te je naseljavanje slijedilo logiku plodnih polja.

⁹ Usp. http://www.franjevci-split.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=372&Itemid=7

Tako je naslijeđen sustav kojeg karakteriziraju mala i raspršena naselja.¹⁰ Danas Runovići nisu selo u klasičnom smislu te riječi. Iako se ljudi i dalje bave poljoprivredom i uzgojem svinja, asfaltirana cesta, električna struja, vodovod, nova škola, ambulanta, pošta, starački dom i obnovljeni Dom kulture svjedoče o njegovu napretku čineći Runoviće naseljem u kojem se dodiruju, ako se smijem tako izraziti, ono ruralno i urbano.

Slika 1. Topografski prikaz općine Runovići na karti u mjerilu 10:25000

Izvor: <http://geoportal.dgu.hr/> (16.3.2016)

Biljezi runovičkog identiteta sastavljeni su u grbu i zastavi općine: osnovna podloga je boja crvenica, u sredini križ, odnosno znak konačne pobjede i pravednosti. Iz zemlje niču zlatno grožđe i kukuruz (vino i pura, odnosno palenta, su proizvodi koji su othranili čitave naraštaje mještana), a modra zastava simbolizira maticu života i žilu kucavicu ovoga kraja (Vlahović 2001: 503).

O posebnom položaju Imotske krajine piše i Ivan Raos u svom glasovitom romanu *Prosjaci i sinovi*: „Dolje prema istoku poleglo Imotsko polje, pola ogledalom vode preliveno, pola zelenim njivama blagoslovljeno, bisernom ogrlicom rijeke zakićeno, a sa svih strana obrubljeno mrkim klisurama, što se ponegdje u zaravan slamaju, a ponegdje zubato u nebo strše i bezdane ponore zatvaraju.“ (1971: 321)

Raznoliki materijalni ostatci odavno su svrstali Runoviće među istaknute arheološke zone. Pronalazeni su slučajno, prilikom obrade zemljišta, a zapisi u literaturi oskudijevaju podatcima o položajima i okolnostima nalaza što znatno umanjuje vrijednost i mogućnost njihova iščitavanja. Prapovijesni lokaliteti Runovića i Sebišine koji svjedoče o naseljenosti

¹⁰ Preuzeto sa službene stranice Općine Runovići, <http://www.runovici.hr/>

ovoga kraja i prije rimskoga doba pripadaju širem naseobinsko delmatskom sustavu, a čine ga gradine i kamene gomile (primjerice *Bitangina kosa*, gomila na brdu iznad *Biočića kuća*) raspršene po vrhovima i brdskim kosama.

Rimljani su prodirali u unutrašnjost sve do dunavskih granica, gradili ceste, podizali uz njih utvrde i naselja koji su zabilježeni na najstarijim zemljovidima. Tako se navode neke važnije ceste i imena naselja na njima. Jedna od takvih cesta bila je ona od Solina do Cavtata duž koje su važna postaja bili upravo Runovići, tadašnji *Ad Novas* (Šimunović 2009: 109). Radi prepoznavanja antičkog toponima *Novae* u osnovi imena, Runovići se smatraju nekadašnjim središtem istoimenog rimskog municipija. Nakon uspostave rimske vlasti početkom 1. stoljeća poslije Krista, autohtono stanovništvo se postupno oslobađa dotadašnje izolacije, a u simbiozi s doseljenicima prilagođava novom načinu života. Postupno napušta gradine i odlazi bliže polju, gdje formira veće naselje i gradi niz gospodarsko-stambenih imanja. U doba starog Rima, glavni grad Imotske krajine bio je upravo *Novae*, današnji Runovići.

Imotska krajina je oduvijek imala važan strateški položaj, pa stoga ne čudi što su njome harali brojni osvajači, počevši od drevnih Ilira i Rimljana, preko hrvatskih vladara pa sve do Turaka, Mlečana, Austrije, Francuske i Jugoslavije. Svi ti pohodi na ove krajeve ostavljali su utjecaje na zdravstvene, crkvene, gospodarske, kulturne i prosvjetne prilike koje su utjecale na kreiranje identiteta svih Imočana.

Od svih osvajača, najviše tragova na ovim prostorima ostavili su Turci o čijoj nam najezdi svjedoči i jedna od najljepših narodnih balada hrvatske usmene književnosti *Hasanaginica* koju je 1774. godine zapisao talijanski putopisac i etnograf Alberto Fortis u djelu *Put po Dalmaciji*. S obzirom da drama i balada počivaju na temelju stvarnoga događaja i pod utjecajem događaja ispunjenih borbom protiv Turaka, ne čudi činjenica da narodna književnost toga doba, uključujući i *Hasanagicu* obiluje većim brojem turskih izraza.

Turska invazija na ovim prostorima trajala je od pada Imotskoga 1493. godine do Požarevačkog mira 1717. godine kada Imotska krajina dolazi u mletačke ruke. Odmah nakon njegova zauzimanja, u Imotski se naselila nekolicina turskih službenika, vojnika i njihovih obitelji. Oni su zauzeli najplodnije zemljište Imotskoga polja i njegove okolice, posebno posjede izbjeglog stanovništva. Turski podanici, sudeći po prezimenima, bili su većinom domaći ljudi koji su podigli svoje *begluke*, *kule* i *čardake* i tu ostali više od dva stoljeća o čemu svjedoči narodna poezija i pisani spomenici raznih aga i begova (Ujević 1991: 113-114). Vrijedan spomenik nekadašnje materijalne kulture iz turskih vremena je *Majića kula* na Sebišini, kamena pogranična utvrda, smještena par stotina metara istočno od granice s

Bosnom i Hercegovinom. Osim materijalnih prežitaka, o višestoljetnoj turskoj najezdi na ovim prostorima svjedoči nam i velik broj turcizama koje pronalazimo u svakidašnjem govoru Imotske krajine, a koji vjerno oslikavaju jezična i socijalna nadslojavanja, migracije i povijesne mijene koje su rezultat stoljetnih etnojezičnih prožimanja na ovim prostorima (Brozović 2013: 67).

Slika 2. Majića kula na Sebišini
Izvor: <http://www.panoramio.com/> (16.3.2016)

3.1. Turski jezični sloj i neke osobitosti govora Imotske krajine

Bogata kulturna baština Imotske krajine ne može se shvatiti u svojoj punini ako u vidu nemamo kulturne utjecaje koji su ostavili traga u načinu života, kao i govoru Imočana. Razlog zbog kojega navodim neke osobitosti govora imotskoga kraja jest taj što je on jezično blago koje krasi svakidašnji govor, kao i gange, molitve, mudre izreke i poslovice u kojima su sahranjeni nekadašnji narodni duh i duša ovoga kraja.

S obzirom da krajolik možemo iščitavati kroz imena i jezik naroda unutar čijeg prostora se vrši istraživanje, važno je stoga skrenuti pozornost na obilje turcizama koje pronalazimo u govoru Imotske krajine. Prihvaćajući neke od značajki orijentalne kulture, načina i stila života važno je naglasiti kako je na ovim prostorima usvojen i velik broj riječi turskoga, odnosno orijentalnoga podrijetla bez čijeg razumijevanja ne možemo iščitavati krajolik imotskoga kraja. Uslijed obilja tih izraza u narodnoj književnosti i govoru, mnoge narodne pjesme i pripovjetke, narodne poslovice i izreke ne možemo pravilno shvatiti i razumijeti bez njihovog pravilnog objašnjenja. Te riječi su vezane za našu prošlost, a ponekad riječ može poslužiti kao spomenik, povijesni dokument i izvor (Škaljić 1973: 11).

Među turcizmima u govoru Imotske krajine najveći je broj imenica (primjerice: *ćemer* – svod, *komšiluk* – susjedstvo, *pranči(j)ok* – strana okrenuta prema suncu, *saranč* – iskopani bunar, *ušur* – naknada u brašnu za mljevenje žita, *zijan* – šteta), dok su ostale vrste riječi mnogo manje zastupljene.¹¹ Osim turcizama, nailazimo i na nekolicinu romanizama koji svjedoče o dodirima u mletačko doba (*kantat*, *libar*, *manjkat*), germanizama (*ceh*, *cigla*, *šina*, *škodit*, *štrik*), pa i mađarskih riječi (*cipela*, *čipka*, *čopor*, *gazda*, *kecelja*, *lopov*) (Lisac 2002: 111). Iz navedenoga možemo zaključiti kako je na rječnik stanovništva Imotske krajine bilo utjecaja s više strana, a može ih se klasificirati u tri skupine: a) utjecaj vladajućih naroda koji su tu gospodarili (Turci, Talijani, Nijemci), b) govor susjednih sredina, odnosno sredina s kojima je stanovništvo Imotske krajine u dodiru. Tu se najviše uočava utjecaj Bekije koja je najzapadniji dio Hercegovine, pa je stoga razumljivo da je utjecaj hercegovačkih govora na Imotsku krajinu bio i ostao vrlo jak, c) jezični i dijalektalni utjecaji zemalja u koje su Imočani dolazili, u kojima su boravili i radili duže ili kraće (Anić 2002).

Kada je riječ o „tvrdoći“ koja krase govor Imotske krajine, važno je pri tom naglasiti da svo stanovništvo imotskoga kraja govorno pripada novoštokavskom ikavskom govoru jugozapadnog tipa. Glavno vokalno obilježje ovog dijalekta je njegov ikavski refleks jata. To će reći da u Dalmatinskoj zagori dolaze primjeri kao *bidan*, *bižat*, *Blagovist*, *brig*, *crivo*, *Cvitna nedilja*, *čovik*, *silo*, *smij*, *stina*, *strila*. Međutim, dolaze i ekavizmi kao *cesta* ili *testa*, *ovde*, *obe*. Također, u govoru Imotske krajine vrlo su česte i redukcije, osobito samoglasnika *a*, npr. u Runovićima: *Iđen kud me noge nose* (Lisac 2008: 107). Vrlo često se zamjenjuju vokali: npr. *džigarica*, *večara*, *livoda*, *zabili(u)žit* itd. U govoru Imotske krajine važna značajka je i *đ*, npr. *moždani*/moždani, *zviždat*/zviždat (ibid.). Novoštokavski ikavski dijalekt je i šćakavski (npr. *šćap*, *pušća*, *šćinit*/uštipnuti) i štakavski (*klišta*, *gušterica*, a govori se i *klišća*, *gušćerica*). Fonem *f* nerijetko prelazi u *p* ili *v*, npr: *Filip/Pilip*, *fratar/pratar*, *frigat/prigat*, *fažol/važol* itd. Fonem *h* izgubljen je ili rijedak uglavnom svagdje, a prelazi obično u *v*, *j* i *k*. Primjeri su *maovina*, *Duovi*, *duvan*, *kruv*, *gluv*, *mijur*. U primjerima kao *more* „može“ uglavnom je svagdje došlo do prijelaza *ž* u *r*, a u Imotskoj krajini mogućnosti su razne, npr. *ne mogu*, *ne mežen*, *ne moren* (ibid: 108).

Jezik i „tvrdoća“ imotskoga govora, koja ga čini iznimno karakterističnim na ovim prostorima, neizostavni je medij koji nam svjedoči o bogatoj kulturnoj baštini i posebnostima

¹¹ Ovdje je važno naglasiti kako u hrvatskom jeziku postoji velik broj uzvika, ekspresivnih i modalnih riječi koje ni ne doživljavamo kao turcizme, primjerice: *al*, *em*, *bar*, *baš*, *tek*.

ovoga kraja čineći ga pri tom jednim od osnovnih obilježja imotskog, odnosno runovičkog identiteta.

3.2. Iščitavanje krajolika kroz ime Runovići

„Je li se duh Runovića skrio u njihovo ime? U Ru-novi-će uraslo ime rimskoga grada Nova: ime, tijelo i duh. Ili je izletjelo iz imena i knjiga osmerice pratara Runovića, koji cijelo sedamnaesto stoljeće nad Imotom držahu knjigu i križ?“

(Petar Gudelj, *Duh Runovića*, 2001: 9)

Razlog zbog kojega sam iščitavanje krajolika započela analizom imena Runovići krije se prvenstveno u osobnoj dilemi koja me okupira već neko vrijeme. Često sam se pitala zašto na nekim mjestima piše Runović, odnosno Runovići i koji je pravi razlog postojanju tog dvostrukog imenskog oblika. Upravo je ova dvojba rezultirala time da je ovo pitanje postalo nezaobilaznim dijelom mog istraživanja. Prilikom toga, od kazivača sam dobivala različite interpretacije i odgovore. Neki od njih su išli u prilog tome da je ime povezano s pluralnim značenjem toponima *Novae* koji je bio sastavljen od više manjih stambenih i gospodarskih jedinica raspoređenih duž rimske prometnice, a neki u prilog tome da su Runovići dobili ime po porodičnome prezimenu:

Pa... to je bilo puno tih varijacija što Runovići znače. Odakle je to došlo i tako. Ali, ovaj, mislili su da je to povezano s ovim rimskim naseljem, ali to nema nikakve veze s tim rimskim naseljem. Nema nikakve veze. To je bilo pradávano, nema nikakve poveznice života koji je bio u doba rimsko tu. Kad je tu bio taj njihov municipij s novim stanovništvom koje je došlo tu... tu nema nikakvog kontinuiteta. U tom smislu. Ovaj... očito se to vezlo za to jedno pleme koje je tu živjelo, koje se zvalo Runović.¹²

Također, na pitanje je li ispravnije reći Runović ili Runovići, među mještanima vladaju dvostruka mišljenja. Jedni smatraju da je ispravno reći oboje, a neki pak da je ispravnije Runović jer:

U Hrvatskoj ima nekoliko lokaliteta gdje se spori oko naziva, gdje se ovo dugo, množina mijenjala. Onda se to kratilo. Činovnici kad su pisali... to je njima dugačko. Kad se ode recimo, negdje drugdje, u Proložac ili Vinjane, kad sretnete te stare ljude onda oni pitaju odakle si ti, i ti im kažeš, a oni, aha iz

¹² Prema kazivanju Gojke Bežovana (1958.), intervju proveden u rujnu 2015. godine u Runovićima. Razgovor vodila i transkribirala Mariana Bežovan

*Runovića, oni još naglase Runovića, a niko neće reći iz Runovića, nego Runovića, svi govore u množini. Ali je onda poslije to prevladalo, jednostavno ta logika činovnika koji su to, znači on ne bi pisao rođen je u Runovićima, nego rođen je u Runoviću.*¹³

*Razlika je zato kad se kaže Runovići, onda se misli na Runović, Podosoje, onda se misli na Slivno. A naše selo je jednina od Rus Novae. Rimski municipij koji se spominje u četvrtom stoljeću po Isusu, zadnji put. On je svugdje pisan u jednini i naši su se ljudi služili izrazom Runović. Recimo, ja iman neke dokumente od tisuću devesto jedaneste gdje su se naši iz vojske otpuštali i njihov dokumenat je dvojezični. Hrvatski i talijanski. Ali, on ne kaže da je rođen u Runovićima nego u Runoviću!*¹⁴

Iz navedenoga možemo zaključiti kako vladaju različita mišljenja, ali ono što sa sigurnošću možemo tvrditi jest to da su pluralni likovi starijega postanja te da je singularizacija pluralnih ojkonima najuočljivija upravo u ojkonimima na *-ić(i)*, primjerice: *Runović/Runovići, Metković/Metkovići, Orebić/Orebići*. Uz te singularne likove, koji su postali službeni, u narodu se nerijetko čuju i stariji pluralni likovi (Šimundić 2009: 131), a prema kazivanju Gojke Bežovana narod uglavnom smatra da je i jedno i drugo ispravno.

O ovoj dvojbi piše i Šimundić koji navodi kako se do kraja 2. svjetskog rata pisalo *Runovići*, a administrativnim postupkom to se mijenja u *Runović*. On smatra kako ime *Runovići* dolazi od osobnog prezimena *Runović* koji je nastao od apelativa *runo*, pa pretpostavlja kako je motivacija za prezime povezana s mekoćom i bjelinom ovčje vune (Šimundić 1989: 494). O tome piše i Gudelj (2001), naglašavajući kako je ova analogija s *runom* novijeg postanka, ali da objedinjuje plemensko-porodično ime i ime sela.

Slika 3. Runovići

Izvor: <http://os-runovic.skole.hr/> (16.3.2016)

O postanku imena *Runovići* bavio se i fra Silvestar Kutleša, koji navodi kako se i u pismu i u narodu čuje i *Runović* i *Runovići*, naglašavajući kako je radi lakšeg izgovora u narodu prisutnije *Runović*, iako je pravilnije *Runovići* jer su u pitanju tri *Runovića*: Donji,

¹³ Prema kazivanju Gojke Bežovana (1958.)

¹⁴ Prema kazivanju Marijana Puljića Mijage (1939.)

Sridnji i Gornji, a župa je jedna (Kutleša 1993). Danas u selu nitko neće reći Gornji, Donji ili Sridnji već se narod orijentira po *komšilucima*¹⁵ ili određenim toponimima koji postoje u selu (kod *Stare škole*, kod *Doma*, kod *Pratrove kuće*), a centri su sastanka brojnih Runovićana. Pritom valja naglasiti kako su sve veće kuće u selu tradicionalno bile i jesu toponimi, ali i svojevrsni orijentir, primjerice *Glavotina* i *Benkića kuća*.

Fra Kutleša također spominje tezu o rimskom municipiju *Novae*, iako navodi kako u analima franjevačkog reda Provincije bosne Srebrene postoje tri fratra zvana Runović, sva tri iz Runovića. „U Runovićim – veli – živilo je jedno pleme „Runović“, pleme najjače i najbrojnije, iz toga plemena bila su sva tri spomenuta pratra. Po tomu plemenu prozvano je-veli-cilo selo Runovići.“ Svejedno, valja istinu reći, navodi Kutleša, ovo nije čist dokaz, da je župa Runovići prozvata po plemenu Runović, jer i pleme se je moglo prozvati po mistu, isto jednako kao misto (selo) po plemenu.¹⁶ Potvrdu Kutlešinoj teoriji pronalazim u razgovoru s jednim od mojih kazivača:

*E Runović, Runović, to je bilo prezime. Fra Mijo Runović je bio svećenik u Rimu. On je čak bio protukandidat ka papi Sikstu petomu. On je bio jedan od kandidata. Ali, s obzirom da on nije bio Talijan on nije moga, ali je sa papon osta vrlo veliki prijatelj. Čak ga je i papa finansijski potpomogao i priznao. Međutim, to prezime Runović odakle potječe Mijo, oni su u dobroj mjeri izumrli, jer su išli, kolko ja znan, mahom svi u svećenike. I zadnji, zadnji, zadnji iz prezimena Runović spominje se negdje u podgorskin dokumentima. (...) Ali, glavni je razlog zašto su oni nestali je da su išli u svećenike mahom. Je, je, da ih je vele otišlo u svećenike.*¹⁷

Kada je riječ o Runovićima i tome kako ga nazivaju njegovi mještani, potrebno je napomenuti kako okolna sela Runovićane nazivaju *gudari*, dok je selo *gudarija* jer Runovićani goje svinje, a prije su skoro pa i živjeli s njima – *one doli, mi gori*¹⁸. Također, jako je zanimljiva činjenica da ostatak Runovića zove *gudarima* samo Ljubičiće jer su njihove kuće najbliže polju koje je često plivalo zbog čega bi se stvarao veliki glib i *di bi god gazili, gazili su glib*.¹⁹ Bez obzira odnosi li se to na cijelo naselje ili samo na jedan *komšiluk*, primjećujemo već i na samom početku kako nam imena i njihova simbolika postaju važan izvor koji nam kazuje o tome kako se nekad, ali i danas živi u ovome kraju.

¹⁵ Tur. susjedstvo, u Runovićima označuje zaselak (usp. Šamija 2004)

¹⁶ Usp. Silvestar Kutleša. 1993. *Život i običaji u Imockoj krajini*, Matica Hrvatska, ogranak Imotski

¹⁷ Prema kazivanju Marijana Puljića Mijage (1939.)

¹⁸ Prema kazivanju Stipe Bežovana (1949.)

¹⁹ Prema kazivanju Zorke Bežovan (1953.)

4. IŠČITAVANJE KRAJOLIKA NA PRIMJERU RUNOVIĆA

Ljudi imaju poseban odnos prema pojedinim mjestima i upravo je taj odnos važan čimbenik za proizvodnju značenja. Prema tome, osjećaj za određeno mjesto znači subjektivnu i emocionalnu privrženost koju to mjesto budi u čovjeku i postaje tako objektom vrednovanja i simbolike koju to mjesto nosi u sebi, stvarajući time identitet pojedinca i osjećaj snažne pripadnosti. Snažnu pripadnost nekom kraju, u ovom slučaju Runovićima, može ojačati tjelesno prisustvo i sami pogled na polje, *Maticu*, kamen i krš, baš kao što mi to kazuje Slavo Tucak Čuljkov:

Meni u Runoviću ne treba ništa. Ništa. Meni treba samo ovo oko mene, kamen i ovo sve skupa. Ja mogu s tim živjeti bez prisustva ljudi. Znači, volim ljude, volim se družiti, ali meni je to dostatno, što me zadovoljava i što mi ispunjava dušu.

Veze između vanjskog svijeta i emocija unutar čovjeka mogu biti izrazito složene i teško ih je proučavati, osobito kad je u pitanju dugoročna emocija kao što je privrženost krajoliku ili osjećaj sigurnosti povezan s mjestima. Krajolik je repozitorij nematerijalnih vrijednosti i ljudskih značenja i upravo je to ono što čini krajolik i ljudsku memoriju nerazdvojnima; on je „spremište“ naših osobnih i kolektivnih sjećanja prilikom čega afektivne osobine krajolika postaju isprepletene s uspomenama u procesu materijalnog kreiranja krajolika koji utječe na nas i na razumijevanje samih sebe *in situ* (Tylor 2008, Bull i Leyshon 2010). Da bismo to razumijeli, priču o runovičkom krajoliku odlučila sam započeti s *Otokom*.

4.1. Otok

Otok je blaga uzvisina usred polja koja se nalazi između Runovića i Vinjana, na mjestu gdje je Imotsko polje najšire. Naziva se *Otok* iz razloga što je polje često plivalo zbog naplavlivanja rijeke kada bi padale jake kiše, samo ovaj dio zemlje ne jer je nekoliko metara iznad (*naviše*) vinjanskoga i runovičkoga dijela polja.

*Kad je bilo, najmanje sedam metara vode je bilo, nijedna se vrba nije vidila kolika bi voda bila. Nijedna vrba. Nigda nije ni Otok popliva ni Zmijina gomila. Nigda.*²⁰

²⁰ Prema kazivanju Mare Puljić Markovače (1926.)

U doba turskih nadiranja, na mjestu gdje je *Majića podina* u Tihaljini u susjednoj Bosni i Hercegovini, starosjedioci su znali zatrpati ponore da se voda zaustavi i da Turci manje prodiru u ove krajeve, pa se tako polje natopilo. Kad su ti stari umrli, zaboravilo se gdje su ponori i nije ih imao tko okopati i taj *Otok* je jedini virio iz polja, jer je bio uzvišen. Zbog toga su još u 18. stoljeću bili organizirani radovi na kopanju odvodnih kanala i čišćenje jaraka s ciljem širenja obrađenog zemljišta. Nakon 2. svjetskog rata, 1947. godine, završen je 1650 metara dug odvodni kanal kojim je spriječeno plavljenje polja. Unatoč odvodnom kanalu polje i danas nerijetko plavi, a to je uvjetovano sezonskom količinom oborina koje uzrokuju da vinogradi i ostala dobra ostaju pod vodom.

Slika 4. Poplavljeno polje i Otok u pozadini

Izvor: <http://www.runovici.hr/> (16.3.2016)

Iščitavanje krajolika odlučila sam početi s *Otokom* i iz razloga što je većina mojih sugovornika najviše uspomena imala iz života vezanog uz njega. Također, saznanje o nastanku imena ovog dijela Imotskoga polja ponukala me da prilikom izrade ovoga rada prikazem kako su upravo imena mjesta ta koja odražavaju kulturno značajan krajolik lokalnog stanovništva postajući time kodovi za lokalne priče i tradicije te dio sjećanja lokalne zajednice.

Kroz ovo ime razvidno je kako je imenovanje više od jezičnog znaka na određenom mjestu; imena mjesta obično bilježe povijesne događaje i igraju važnu ulogu u rekonstruiranju prošlosti kroz legende, pripovijesti, pjesme i rituale. Ona su obilježja prošlosti, odraz društvenog sjećanja, a sami čin imenovanja daje posebnu snagu određenom mjestu. Toponimi

označuju suživot s prostorom kojega je čovjek radi različitih oblika gospodarskoga i društvenoga iskorištavanja nastojao što bolje upoznati, u njemu se orijentirati i djelovati. Toponimi su ti koji pridonose razvoju osjećaja prema nekom mjestu, oni su više od pasivnih artefakata; toponimi su simbolički tekstovi ugrađeni u većim sustavima značenja koji su čitani i interpretirani.

Zemljopisno ime čuva motive svoje pojavnosti bolje od drugih vrsta. Prozirnost njegova značenja (leksičkog, onomastičkog) otkriva se kroz objekt imenovanja. Etiologija, etimologija i struktura toponima sadržavaju povijest imena koja je katkad važna obavijest i od bitne koristi srodnim disciplinama (geografiji, demografiji, etnologiji, arheologiji), a osobito jezikoslovlju. Izbor zemljišnih imena radi jednoznačnog snalaženja u prostoru zadan je okolnostima u vezi s reljefom dotičnoga krajolika i dijalekta toga kraja (Šimunović 2009: 268). Mikrotoponimi pomažu orijentaciji u prostoru. Oni omogućuju identifikaciju, i to izravno, najčešće spomoću zemljopisnih termina i topografsko-toponomastičkih apelativa: *Brdo* (je brdo), ili posredno, najčešće spomoću metafora: *Otok* (dio imotskoga polja koji ne poplavi) (ibid:271).

Imenovanje predstavlja sredstvo kojim potvrđujemo krajolik, materijalno ili simbolički, te predstavlja proces uzemljenja prošlosti u sadašnjost prilikom čega čine legitimnim povijesna značenja. Na taj način, imena mogu dočarati vezu s prošlosti te služe kao putokaz koji usmjerava ljude na ono što je povijesno važno. Kako to Berg i Kearns zaključuju, imena mjesta stvaraju materijalni i simbolički poredak koji omogućuje grupi da nametne određena značenja u krajolik, kao i kontrolu simboličkog identiteta ljudi i mjesta (Graham i Howard 2008: 208).

Bergson podiže značaj sjećanja za pojedinčevo razumijevanje prostora, mjesta i identiteta, sugerirajući pritom da bez sjećanja nemamo ništa nego čiste znakove realnosti (Brace i Johns-Putra 2010: 131.), stoga dolazimo do zaključka da je ključni faktor u tome kako ljudi doživljavaju mjesto povezan sa znanjem koje ljudi imaju o njemu. Upravo zbog toga, učinila mi se zanimljivom priča o kupnji *Otoka*:

(...) pred balkanski rat, to je bila tisuću devesto jedanesta, dvanesta godina naši su radili zemlju za jednoga od zadnjih aga u Gorici. Zva se Ahmet Adžić. Naši su radili jedan dio zemlje, a dio zemlje su radili ovi Jukići (...) Oni su bili braća tvoje babe Jukuše, odnosno ćaćine ti babe, prababe. Sad, taj njihov ćaća ili njihov ćaća i strici i naši dogovorili se kupiti Otok i pogode ga za toliko i toliko para i oni će sutra donijeti pare zajedno i isplatiti i podilit po pola. Ali, u ugovoreno vreme Jukića nema. I dolazi, nema njih nigdi, kad šta, taj naš did ovaj arambaša, Matkov ćaća ode tamo i govori aga, ovi Ahmet Adžić, pa bio je Jukić. Kaže on je da, on je platio sve. Govori ovi njemu, kaže, pa sluga

gospodine, on nas prevario. Mi smo pogodili po pola, on sve kupio za nj. Može li da mi kupimo to za duple pare, jer nije bilo napravljeno pismo ni ništa. Nego dati duple pare! Ovi kaže, može. I ovi trk kući, nji su bila četiri brata. I on digne braću i u selo i kupit para. (...) I oni su brzo našli duple pare za koje je bilo pogođeno i odnesu tamo, i ovi poslije zove tamo Jukića i vrati pare. I Otok osta sav naš.²¹

Otok se dijeli na *Donji* (Bitange, Babići i Puljići), *Sridnji* (Tucaci, Babići, Lubine, Lešine, Jakići i Bežovani) i *Gornji* (Puljići, Babići, Puljizi i Cvitanušići). *Gornji Otok* je dijelom zmijavački jer Zmijavčani ovdje imaju svoje zemlje i *kućare*, kamene prizemnice pokrivene slamom ili ciglom u koje bi se *spratila živina*²² za vrijeme loših uvjeta dok se živjelo na *Otoku*. Uz *kućare* su se nerijetko nalazile *čatrnje*²³, *saranči*²⁴ koje su postajale centar komunikacije i logistike za čitavo to područje. U *Otoku* je vladao kodeks koji je sve držao u jedinstvu i zajedništvu, kao i *kućare* u kojima su obitavali:

U pregrađenom dijelu did i baba su imali postelju, tu su spavali, bio je komin i kužina i nas gori četvoro dice je bilo na lisi. Znači, u dvaest i pet kvadrata sve je stalo i nikome nije bilo tijesno. (...) Glavna orijentacija je bila čuvanje stoke, briga o njoj, mužnja i tako dalje i mora se ustati prije sunca (...) jer već navale kad poskoči sunce, navale muhe, obadi, Majke Božije i stoka više nije raspoložena za pasti. I ovaj, obično se ujutro, prije sunca, to je obično oko pet šest sati se dizalo, do deset sati bi se to dok bi poskočilo sunce i ugrijalo, napasla stoka i vratila bi se, ovaj na redovnu ovu mužnju i mi bi imali tamo oko jedanest sati, dvanest nešto za ručak, pomuzlo bi se, ručalo bi se, onda je bilo i spavanje jedno sat vrimena, jeli sat dva vrimena do odlaska ponovo na livade, na ispašu, jeli. To je obično bilo kad bi sunce palo negdi oko čindije kako smo mi zvali dva tri sata popodne. Dva tri sata popodne, ritam do pred mrak, jeli dok imaš prostora, odnosno vremena da pomuzeš, da to činiš i tako dalje.²⁵

Govoreći o svom najljepšem dijelu uživanja u Runoviću, Slavo Tucak Čuljkov se prisjeća upravo *Otoka* i to iz dva razloga – *obilje i slaba komanda*, odnosno bogatstvo hrane i blaži autoritet odraslih. U *Otok* su dolazili uglavnom baka i djed s djecom, odnosno oni koji nisu bili spremni da intezivnije „motičare“. U tom periodu blato je redovito dolazilo, polje bi poplavilo i to je bila stalna pojava. Blato bi se povlačilo obično oko petog mjeseca, iznimno je trajalo i do šestog, a na *Otoku* se boravilo do jeseni, do konca desetoga mjeseca, kad se *šenica*, odnosno pšenica, posije i kad bi se skraćivalo vrijeme za ispašu. Nerijetko se

²¹ Prema kazivanju Jure Beževana Juke (1950.)

²² Tjerala bi se stoka unutra

²³ Latiniz. ozidana ili izbetonirana dublja rupa za skupljanje kišnice (s krova kuće ili s posebno uređene nakošene površine), usp. Šamija (2004.)

²⁴ Turciz. obzidani bunar uz kuću (usp. Šamija 2004)

²⁵ Prema kazivanju Slave Tucaka Čuljkovog (1937.)

dogadalo da se u *Otoku* ostaje i preko čitave zime. Sva se *živina* tjerala tamo radi ispaše skupa s kokošima koje su pravile veliku štetu po grožđu i duhanu. S druge strane, komanda je bila blaga, toliko blaga da je to bio jedan poseban ugođaj, čineći *Otok* oazom mira i zadovoljštinom:

*Blage komande, zadovoljstvo, bogatstvo mlika, jaja, kruh se je redovito priprema ode u Kraju i onda bi se kruh i ovo, osnovne druge namirnice tamo pribacivale, a od tamo se pribacivalo mlijeko. Imali smo ponekad po sto pedeset ovaca i to nisu bile samo naše ovce. To su bile ovce koje su dotjerali ljudi preko ljeta, nije bilo vode gore s brda sa Sebišine, Podosoje, Slivno, samo da ostanu na životu, da imaju nekakvu pašu, da imaju vode jel. Tako da, tako da ovaj, tog mlijeka je bilo dosta, a ovaj, ja sam uglavnom bio okrenut prema krupnoj stoki. Konja, imali smo konje, volove, krave, a sestra, rodica i ove ženske su bile okrenute prema ovcama. Mi smo bili i tada u nekakvom, da tako kažem, povlaštenijem položaju. Ovca mala, ko će se s njome zanimat, to je bilo za žensku dicu, a ne za nas muškarce.*²⁶

Slika 5. Primjer kućare u Otoku

Izvor: Osobna fotografija, snimljeno 23.9. 2015.

Kao što je već rečeno, nerijetka pojava je bilo poplavljeno polje, pa stoga ne iznenađuje činjenica da se često ostajalo „zarobljen“ na *Otoku*. U toj situaciji kad bi polje poplavilo, išlo bi se u selo okolo preko Vinjana, Kamena mosta i Zmijavaca. U ranija doba, prisjećaju se moji sugovornici, išlo bi se lađama. Onaj tko je imao zemlju u *Otoku*, imao je i lađu, napravljenu od drveta i u njoj bi se prevozili i ljudi i stoka. Znale bi se spojiti dvije lađe pa su se na njima prevozili i volovi.

Kad bi preplavilo polje, onda su te lađe funkcionirale, išlo bi se tamo u lov, ponilo bi se odavde brašna i soli, a okolo bi lovili patke, guske, bilo je dosta

²⁶ Prema kazivanju Slave Tucaka Čuljkovog (1937.)

*toga lova i onda ostani po četiri pet dana tamo. To je bio jedan dio, pa i gospodarskih i ovih rekreacionih aktivnosti.*²⁷

Bilo je i zima da se polje, od silne vode i hladnoće zamrzne, a to je 1935. godine rezultiralo tragičnim događajem koji se i danas još uvijek pamti u selu. Dvojica Vuknića, Marko (Marićan) i Drdo krenuli su u lov na konak prema *Tucakovim kućarama*, da bi noćili i lovili patke i guske kojih je u to vrijeme u *Otoku* bilo u izobilju. U jednom momentu, prisjeća se Mara Puljić Markovača:

*jugovina punila i malo se mraz opusta, a oni sidnili u naćve di se kruz kuva, Svak je ima svoje i tako su se puzli po mrazu, došli na Ključare, zemlju gdje je opustio mraz i oni potonuli pod mraz. A pokojni Drdo viče, pomoć, pomoć! A kakoš pomoć, kako ću ti dat pomoć moje sunce. A Marićan kako je letio prvi, on je dalje uteka pod mraz, sigurno više od trijest metara kako se zaletio, zaletio i otiša tamo. Mrtav čovik, to božemoj nema govora. Oba dva. A Drdo viče pomoć! Kako se god on privati za mraz, nako se mraz ruši, puca! I moje sunce, skočili Bitange, skočili Tucaci, imali ljudi lađe, pa bakete, udri bakete, tuci mraz. Bakete drvene. Tuci, tuci, dok su došli do njih, šta ćeš. Ukočeno se, metili u lađu i dotrali mrtve. Bože sačuvaj blažena Gospe. Sačuvaj Bože doživiti to dite moje.*²⁸

Onaj tko je imao zemlju u *Otoku* bio je iznimno bogat, taj nije bio gladan. Otok je u simboličkom, gospodarskom i socijalnom smislu bio jedno prestižno mjesto koje je imalo jako veliku važnost. Ondje se uglavnom sijala pšenica, ječam, kukuruz, duhan i *karišik*²⁹, a vinograda je bilo jako malo.

Lov na guske, patke i zečeve je bio vrlo važan. *Nama je utužila ta divljač. Ja se sićan, divljač bi uvijek bila*³⁰. Delicija je bila zelje s guskom ili patkom, s malo pure, a zec uvijek, na ovaj ili na onaj način, prisjećaju se kroz smijeh Jadranko i Juko:

To bi se začinilo i gotovo. To bi dicit, ti ne znaš je li više smrdi patka i guska ili više smrdi zelje. Sve ima svoje! (...) Za nas je to bilo Bože sačuvaj. E, i čanjak je bio zelja i kad je na primjer post petak, onda bi baba u taj čanjak zelja, jednu ipo kašiku dvi ulja zaburljaj i to ti je bilo za šesnestero čeljadi, moš li zamisliti koji je začin to bio!

²⁷ Prema kazivanju Slave Tucaka Čuljkovog (1937.)

²⁸ Prema kazivanju Mare Puljić Markovače (1926.)

²⁹ Žitarica koja je nastala ukrštavanjem pšenice i ječma. Nije bio za ljudsku prehranu, nego je služio isključivo za stoku.

³⁰ Prema kazivanju Jadranka Bežovana (1959.)

Prisjeća se Slavo Tucak Čuljkov i jednog smiješnog događaja vezanog za *Otok* kojeg je opjevao poznati seoski stihoklepac Lole Repušić:

I sjećam se jednog, ovaj, detalja u donjem dijelu Otoka, bio je jedan vinograd od Babića koji su, nije tada bilo ovih suđa, košara, ovoga svega, jeli, a one krošnje je bilo opasno u njima, da voziš grožđe na tolikoj razdaljenosti jer se to tresu, iscuri. Unda su ti oni uzeli bačve, bačve stavili na kola i onda su to tamo zgnječili, jeli. I prenijeće, dovest će ovde dvije bačve i iz tih bačava će prebaciti ovde u podrum (...). I sad, ovaj, oni su to na kolima vozili do ispod puta i izlazili su ovde na cestu, doli kod Repušića kuća. I sad ovaj, idu, bilo je malo brijega, bogami oni idu u taj brig i puče obruč na toj jednoj bačvi. Na toj jednoj bačvi puče obruč i počne curiti onaj mošt. A ovaj Lole Repušić koji je obično bio nekakva kontrola ulaska, kretanja i tako dalje, spreman da te stihove napravi, jeli, odma za prigodu, jeli, onda će ti on ovome kad je vidio to, veli, ružan glas se teston (ceston) čuje, prazno bure odjekuje. A ovaj koji je vozio to bio ljut ko paprika. Čovik, uzeo onu kamenicu, pa za njin znaš, kamenja Lolu, a Lola pobiga da se, da se skriva, a on od tog bijesa uzeo pa mu po crijepu, sav crijep izubija s njim.

Značenje *Otoka* je danas puno drugačije nego što je bilo u ondašnje doba. Aktivnost u tom dijelu polja je sada bitno smanjena u odnosu na nekada. Tamo su prije bila formirana domaćinstva, a danas *Otok* predstavlja roštiljanje i druženje vikendom. Danas je to, prema riječima Slave Tucaka, jedno izletničko područje da se mladost malo oraspoloži, nije onog karaktera i snage kao što je nekad bilo.

Prostor je doživio takvu transformaciju ovisno od toga koliko su ljudi živjeli tu, odnosno koliko su kultivirali taj prostor. Ljudi su živjeli od poljoprivrede i cijeli taj prostor je bio u funkciji. Od prije trideset, četrdeset godina u *Otoku* se više ne sadi duhan, ne dekretom države već slobodnim izborom ljudi jer više nije bilo ekonomske isplativosti zbog lošeg otkupa duhana. Duhan su u *Otoku* zamijenili vinogradi.

Otok je bio realno korišten i eksploatiran i sve stvari koje su se događale tu, bile su svakodnevnica ljudi. Mijenjanjem strukture tog stanovništva promijenio se i prostor. Mlađi naraštaji, kojih je sve manje, prestali su aktivno komunicirati s tim prostorom i onda je taj prostor postao zapušten. Danas je tamo ostao veći dio zapuštenih njiva i imanja, dosta vinograda od kojih je rijetko koji temeljito obrađivan te poneka renovirana *kućara*. Korektno obrađivan vinograd donijeti će dobra uroda, lijepoga grožđa i kvalitetna vina. S druge strane, postoje i apsurdne situacije. Starije i nemoćne osobe ne mogu održavati vinograd. Uz to, danas se teško može privoliti nekoga iz obitelji da obrađuje otočki vinograd, bez nekakve

naknade ili *ujma*³¹. Sličan problem imaju nasljednici imanja koji ne prebivaju u Runovićima. Nerijetko su primorani, mimo svoje volje, vaditi loze iz zemlje.³²

Danas, kada su se okolnosti promijenile, dakle od poljoprivrede se sve manje živi, iselilo se puno mladih ljudi, dovelo je do toga da je taj prostor izgubio na važnosti i više nije tako zanimljiv kao nekada, makar je i dalje ostao u sjećanju da je on nešto vrijedno. Prije dvadeset pet do trideset godina cijelo polje je bilo obrađeno. Ljudima je, iako su se počeli masovno iseljavati, zemlja u *Otoku* bila inspiracija za dodatno zarađivanje novca u inozemstvu. Tim zarađenim novcem, osim što su mogli priuštiti još nešto zemlje na kojoj bi se radilo, mogli su priuštiti i gradnju ili obnovu kuće u rodnom zavičaju. Paradoksalna situacija je što se u većini slučajeva ti isti ljudi, koji bi slali dodatne prihode za kuću i zemlju, ne bi vraćali u Runoviće. S godinama se dogodilo to da se ostatak ukućana, sposobnih za obradu zemlje, također odselio ili pak nije imao želje i volje za obradu zemlje, što je naposljetku rezultiralo nekolicinom zapuštenih vinograda i oranica.

Polje je nekad bilo izvor egzistencije, svaki dio njega je bio obrađen, a danas je mnogo obradivih površina zatravilo tako *da te hvata tuga, tuga kad to vidiš. To je jedna crna mrlja koja eto tako stvara u čovjeku neku sjetu*.³³

*Prija je čovik živio od poljoprivrede, sad... zemlja ga ne rani. Zemlja je čovika prije ranila, sad ga zijani! To ga zijani, ja ti kažen!*³⁴

Što nam ovo zapravo govori? Riječ *zijan* je turcizam koji označava jednu vrstu štete, odnosno zla, a može se interpretirati tako da narod više nema velike koristi od zemlje. Cijena goriva i sjemena kukuruza se podignula, konji više nisu u upotrebi, a sve više se koristi umjetno gnjojivo. *Kanap*³⁵ *zemlje obraditi, to moš uzet u Konzuma gotova kukuruza. Onda kako ti se isplati!/? Kako se isplati?*³⁶

Nekada je polje bilo prekriveno šumom, a o tome nam svjedoče i upozoravaju nas imena pojedinih oranica – *Vrbe*, *Jasenja* i *Rakite* koja nam ukazuju na to kako se do obradivih čestica dolazilo krčenjem i čišćenjem šuma, ali i o tome kako je bilo teško živjeti

³¹ Dio od samljevenog žita kao naknada mlinaru za rad; u značenju oduzimati od čega, ujmiti (usp. Šamija 2004).

³² Usp. Ivan Puljiz. 2015. *Runovički Otok – jednoć i danas*, list župe Gospe od Karmela *Runovići*, god. XXI, br. 1 (40)

³³ Prema kazivanju Slave Tucaka Čuljkovog (1937.)

³⁴ Prema kazivanju Ivana Beževana Vrnde (1933.)

³⁵ Talijaniz. mjera za površinu zemlje (usp. Šamija 2004.)

³⁶ Prema kazivanju Ivana Beževana Vrnde (1933.)

od zemlje i na zemlji. Čak u legendi stoji da se moglo sa stabla na stablo prijeći iz Runovića u Vinjane koji su s druge strane polja.

Mnoštvo ovakvih oranica čija nam imena svjedoče o prenamjeni zemlje za poljoprivredne kulture nalaze se na brdu Mračaju: *Bristovac*, *Bršćanovac*, zatim *Krčine* i *Pasika* u polju na kojima je posađena vinova loza i *Dubrava* u hercegovačkom dijelu polja. Plodno zemljište dobiveno kosidbom *šenice*, sječom kukuruza, *sirka* (vrsta žitarice, veći od pšenice, ima jaču stabljiku) i *metlaša* (žitarica od koje su se pravile metle) zove se *Strnina* po ostrim ostacima žita nakon kosidbe. Također, nekada su se u *Otoku* uzgajale i voćke o čemu nam svjedoči mikrotoponim *Jabuke*.

Nekolicina runovičkih čestica imenuje se prema vrsti zemlje i njezinoj obradi: *Kriva* – dobila ime jer je malo kriva, vijugava i stoga pogodna za vinovu lozu, *Kumpirišće* – svjedoči o sadnji krumpira, *Dočići* – njiva u brdu puna malih dolaca, *Skladi* – u *Otoku*, za zemlju koja se počinje orati sa sredine parcele kaže se da se skladi, a kad se krene sa strane, onda se razmeće. Neke od oranica svjedoče o nekadašnjem ili sadašnjem vlasniku dotične njive ili područja u određenom vremenu: *Lezinuša* – vjerojatno po prezimenu Lozina iz Slivna koje se s vremenom iskrivilo u govoru, imali su zemlje u Imotskome polju, pa je prilikom preprodaje zemlja dobila ime po nekadašnjem vlasniku, *Tucakova ograda*, *Žderin brig*, *Bitangina ledina*, *Širina gomila*. Ima i onih čestica koje nose ime koje odaje gdje su one smještene ili gdje se nalaze: *Pridotokon*, *Na kraj vlake*, *Zaviron*. Neke nam govore i o stvarnim događajima koji su se nekoć na njima zbili, primjerice *Krvava gomila* koja govori o mjestu na kojem je nekoć morala biti prolivena krv u bitci.

Ono što je jako važno pri iščitavanju nekog prostora jesu upravo imena oranica i njiva. Mi taj prostor ne doživljavamo na način kao ljudi koji ga nastanjuju i koji se tim prostorom služe, već jezičnom analizom pokušavamo dokučiti primarnu motivaciju određenog imena. Naš pogled kao istraživača se modificira i transformira u skladu s pričama naših kazivača. Osim što nam govore o određenim karakteristikama zemljišta, obradi zemlje i kulturama koje su tu bile i koje su danas tu, toponimi nam ukazuju i na to kako su ljudi percipirali svijet oko sebe, orijentirali se, snalazili u prostoru i iskorištavali sve ono što im je taj prostor pružio. Simbioza prirode i ljudi bila je prisutna na svakom koraku, a iz imena se da iščitati u kojem smjeru i na koji način se odvijao život u selu i komunikacija u njemu. Svaka obitelj u Runovićima ima nekolicinu zemljišta i obradivih čestica koje naziva na svoj specifičan i sebi svojstven način, a ova sljubljenost s prirodom i borba za opstanak uz pomoć nje bili su im sve. Svaki resurs se koristio, svaka potencijalna mogućnost korištenja prirode je rezultirala maksimalnim iskorištavanjem, a o tome nam nerijetko svjedoče upravo ovakvi

mikrotoponimi. Oni kriju u sebi izvanjezične podatke koji se mogu koristiti za proučavanje prošlosti i sadašnjosti nekoga kraja.

Nitko nije imao velike ljubavi prema radu, ali ekonomska prinuda je bila ta koja je primorala ljude da obrađuju zemlju. Novčana dobit je diktirala poslove jer ako imaš prihod s nekakve druge strane *đava će ić radit, ali ako te natira nevolja i ekonomska prinuda, onda voliš sve! Voliš i zemlju i ostalo. Zato i je ovo naše neobrađeno ovdje. Ovi koji su se negdje domakli drugih alternativnih izvora prihoda, posebno kod nas Njemačka (...)*³⁷.

Kombinacija posla koji je okupljao ljude u Pionirki u Imotskom i vinariji, uz poljoprivredu, davala je temelje kvalitetnom i lagodnijem načinu života jer je s jedne strane postojao kontinuitet primanja, a s druge strane iz zemlje se moglo izvući još skoro toliko, sve za svoje potrebe.

5. KAKVA SVJEDOČANSTVA O TRADICIJSKOM ŽIVOTU „KAZUJE“ MATICA – ŽILA KUCAVICA OVOGA PROSTORA?

Sastavnice krajolika postaju duboko simboličke i kulturne odrednice, sveprisutne moralne snage, a ne samo puka fizička nazočnost. Krajolik je kod za život, anonimni tekst koji treba čitati i tumačiti, prostor za ljudske prakse, način stanovanja i način doživljavanja. Krajolik je priča i pričanje, temporalnost i sjećanje. On je označavajući sustav kroz koji se reproducira i transformira, istražuje i strukturira ono društveno. Posebna mjesta u krajoliku mogu biti snažan vizualni podsjetnik brojnih priča i tako postati, kroz protok vremena, objekti znanja u kojima su usidrena događanja kojima se osigurava njihov trajni značaj za stanovništvo koje se kreće unutar njih i doživljava ih na dnevnoj bazi. Krajolik pruža trajna obilježja oko kojih život teče i unutar kojih značenja postaju nataložena (Tilley 1994: 59).

Jedan od takvih temeljnih obilježja ovoga prostora je i rijeka *Vrljika* o kojoj je ovisio urod u Imotskome polju, ali i svekoliki život.

Imenom *Vrlika* ili *Vrljika* označuje se prtok rijeke Neretve oko Imotskoga, u naseljima od Prološca, gdje izvire, do Kamena mosta. Već u Zmijavcima i Runovićima sljedeća dionica istoimene rijeke označuje se imenom *Matica*. Mate Šimundić, hrvatski filolog, ime *Vrljika* tumači kao izvedenicu od glagola *vrljati* što znači krivudati (Alerić 1996: 7), a upućuje nas na krivudanje rijeke pokraj naselja u Imotskoj krajini koja su vezana za nju. Nasuprot tome, Alerić smatra da je ime *Vrljika* nastalo iz imotskog toponima *Vrlika*, odnosno *Vrljika*, koji je prvotno označavao zemlju i naselje u izvorištu ove tekućice, a tek kasnije i

³⁷ Prema kazivanju Slave Tucaka Čuljkovog (1937.)

samu tekućicu. Također, ovdje se može povući i analogija s imenom *Vrh rike* koji znači vrelo, odnosno izvor rijeke. Poznato je da je za vrijeme turske vlasti *Vrljika* bila naselje koje danas pripada Glavini Donjoj na rubu Imotskoga polja, a o tome piše i Formaleoni koji je donio najstariji popis naselja Imotske krajine gdje je zapisao da je *Vrljika* i selo i rijeka (Šimundić 1989: 504). U naseljima koja su upućena na prvu dionicu imotske tekućice oblik *Vrlika* je naknadno preinačen u oblik *Vrljika*, a razlog tomu je, navodi Alerić, utjecaj spontane težnje da se oblik *Vrlika* dovede u vezu s poznatim glagolom *vrljati* ili težnja da se toponim u obliku *Vrlika* dovede u vezu s bliskim prezimenima Vrljić i Vrljičak koji su stanovali na području i okolici početne dionice tekućice (Alerić 1996: 9).

Što se tiče imena *Matica*, njega je Tomo Maretić, s čime se Alerić ne slaže, dovodio u vezu s apelativom *matica* koji je označavao mjesto u rijeci gdje je voda najbujnija, pa je zbog toga kao mati ostaloj vodi. Na sličan način ga je objasnio i jedan od mojih kazivača:

*svaka rijeka imade maticu, to će biti onaj središnji tok rijeke koji je najbrži! Ja mislin, da su to naši kad su je nazvali Matica da to nisu vodili se s tin, nego to Matica, nešto u smislu mater daje život i tako dalje.*³⁸

Više je tekućica pod imenom *Matica* koje teku kroz druge krajeve Hrvatske ili susjednih zemalja, a Alerić smatra kako sve te tekućice teku po nizinama na kojima se dosta dugo zadržavaju ili su se u prošlosti zadržavale poplavne vode. On zaključuje kako je svaku od njih puk doživljavao kao veoma izduženo izvorište voda koje su u ranu jesen preplavljivale nizinu, a povlačile se najčešće u kasno proljeće. Također, nju je puk doživljavao slikovitije – kao majku, maticu poplavnih voda koje bi zagospodarile okolicom. Na isti način apelativ *matica* objašnjava i Josip Rogić kojemu je *matica* „narodni naziv za tekućicu u poljima i blatima iz koje se voda razlijeva pri poplavama i u nju povlači poslije plavljenja“ (Alerić 1996: 12).

Sve ovo zapravo potvrđuje da je riječno ime *Matica* nastala toponimizacijom apelativa *matica* u značenju „tekućica doživljena kao izvorište ili majka poplavnih voda“ (ibid: 12), a u svijesti naroda je osobito bitno povezivanje toga imena s riječju „mati“.

Zanimljiv je i hidronim *Crna jaruga*³⁹ koja dijeli runovički dio imotskoga polja od bekijškog u susjednoj Hercegovini. Ime joj je motivirano time što prolazi livadama i kroz zemlju crnicu zbog čega ima tamniji izgled. Preko nje su se stavljale ploče za premošćivanje

³⁸ Prema kazivanju Marijana Puljića Mijage (1939.)

³⁹ Načelno u hidronomiji crno uvijek stoji u opoziciji s bijelim. Vjerojatno ima nečeg „bijelog“ u blizini što je utjecalo i na motivaciju imena.

jer je bila dosta plitka, pa nije bilo potrebe za gradnjom mosta. Ovaj prijelaz preko jaruge zove se *Grizeljvac*, po obiteljskom prezimenu Grizelj koji su ovdje imali svoju zemlju.

Bez obzira na toliko vode, Runovićani su često vodili bitku sa sušama zbog neadekvatnog i zastarjelog vodonatopnog sustava kanala koji je često znao ostavljati bez vode velike površine poljoprivrednog zemljišta. Upravo su se zbog toga koristili piluni od kojih se radila *jažva*, ustava za usmjeravanje rijeke. I to je bila jedna vrsta zanimanja jer se trebalo znati točno kako i gdje proslijediti rijeku i potopiti polje. Trebalo je znati voditi vodu, *a to su znali oni koji su poznavali dušu ove zemlje, kako je nageta i gdje joj je pad*, prisjeća se Marijan Puljić Mijaga. Uspješno se na ovaj način potapalo skoro čitavo polje i točno se znalo kad se zaustavlja voda na *Gornjemu mostu*, odnosno zmijavačkom, kad na *Kamenjima*, a kad na pilunima na *Pojilu*.

Voda, koja je bila u funkciji da natopi žedni kukuruz i zemlju koja je popucala, imala je veliki značaj za ljude kojima je ona bila osnova života. Polje je bilo izvor života, a blato koje bi se povuklo, otišlo bi dalje u tunel, pa kad bi ugrijalo sunce zemlja se morala uzorati u roku četiri pet dana, jer ako nisi uzora, *to se iskolačalo, otvrdlo, ne bi Bog to više!*⁴⁰ Upravo je zbog toga svaka kuća bila spremna i organizirana da riješi takve probleme, a kad je riječ o zajedništvu i odnosu s drugim selima, primjerice Slivnom i Posušjem, to je bila misija pomoći drugome. S obzirom da su oni već uzorali po brdima svoju zemlju i da kod njih nije bilo blata, Runovićani su onda kod njih išli tražiti stoku i unajmljivali konje, volove i mazge za ispomoć.

O važnosti *Matice* i životu koji se odvijao uz nju svjedoče mostovi kojih je u Runovićima tri, kao i nekolicina malih mostića (primjerice *Vitića most*, *Pratrov most*) građenih preko jaruga, umjetno iskopanih jaraka u dužini od 6-7 kilometara koji su služili za pojenje stoke, a prije i za pranje odjeće i natapanje polja. Ti mostovi su *Babića/Rudića most*, odnosno most na *Kamenjima*⁴¹, zatim *Bitangin most – Brvina* i *Ljubičića most*, u selu poznatiji kao most *na Dragi*. Zanimljiva je etiologija imena spomenutih mostova jer nam upravo ona svjedoči o načinu imenovanja pojedinih sastavnica u krajoliku. *Babića most* je dobio ime po Ivanu Rudiću, prezimena Babić čija je majka imala nadimak Ruda⁴². Piluni su mu od kamena,

⁴⁰ Prema kazivanju Slave Tucaka Čuljkovog (1937.)

⁴¹ Mali brežuljak, odmah pored Crkve i sve do nove škole, na kojem je pronađeno rimsko naselje *Novae*. Na *Kamenja* se išla pojiti stoka, a ime je dobio po tome što dio *Matice* prolazi kroz kamenja.

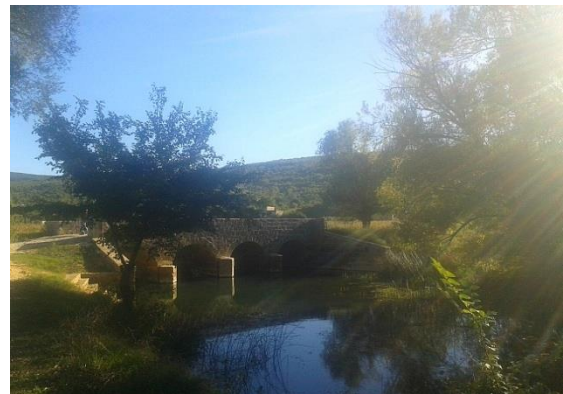
⁴² Ovdje je važno naglasiti da se nadimci iskazuju kao jedna od najstarijih antropimskih kategorija, a model imenovanja u ovome kraju u međusobnoj komunikaciji vrši se upravo preko obiteljskih nadimaka ili roda. Obiteljski nadimci u najvećem broju slučajeva su patronimnog postanja izvedenog od osobnog imena pretka, njegova nadimka ili zanimanja. Primjer obiteljskih nadimaka u Runovićima su: *Begovići* (po tituli beg, prezime Biočić), *Joketići* (dobili nadimak po djedu Joketi (Josip), *Pekići* po djedu Petru kojeg su zvali Peka (prezime Babić), *Prgić* (po Ivanu, odnosno Iki, prezimena Babić, koji je bio prgav čovjek, volio se protiviti svemu), *Tatarovići* po djedu Tataru, pravog imena Marijan. Kao i za sve do sada, i ovdje postoje iznimke, pa u nekolicini

a pokrov od cementa, a kako je to zapisao fra Silvestar Kutleša: „Ovi most učinijo je dosta laščine gornjim plemenima, ali dosta i šćete drugim jer su Babići stvorili put i progon priko tuđi zemalja, sve do Otoka“ (1993: 65). *Bitangin most, Brvina*, dobio je ime po glavaru Bitangi koji ga je načinio uz pomoć sela, ali ime vjerojatno potječe i od toga što su ljudi u početku brvnima, čime bi načinili uski prijelaz, vršili premošćivanje *Matice. Ljubičića most* vodi u polje i *Donji Otok*, a služi za prijelaz Ljubičićima i cijeloj Sebišini. Pješački most na *Pojilu*, napravljen devedesetih godina prošloga stoljeća, danas služi za prelazak s jedne strane *Matice* na drugu, a skakači s njega su nerijetki prizor tijekom vrućih ljetnih dana.

Slika 6. Most na Pojilu i mlinica u pozadini

Izvor: Osobna fotografija, snimljeno 23.9.2015

Slika 7. Bitangin most

Izvor: Osobna fotografija, snimljeno 23.9.2015

Navodno je kroz selo nekad davno tekla i rijeka Lubin. Potvrdu tome nalazimo u hidronimu *Paškina obala* u *Lubinovoj dragi*. Kazuje mi Marijan Puljić Mijaga kako je ta rijeka tekla od *Tecine jame* u brdu koja je navodno povezana s *Vuknića jamom*, naglašavajući mi pri tom koliko je misteriozan runovički krš:

To je duboka tajna šta je to u ovomu kršu povezano! Mislin, hoću reć, ovaj, koliko je taj krš, podzemlje našega krša, koliko je ono iskomplicirano da je to..koliko god se zna, to se vrlo malo zna. Ja san jedan put došao tamo ispod Gaja mi kažemo, jer ja dok san moga, ja nisan mirova, ja san uvik iša u prirodu i tako. I tu pod Gajon ima, iz koje se pojavi voda i vrilo i provriju, na tome području se pojave vrila u razmaku otprilike dvadeset godina. Ja san došao do te jame i slušan ja, slušan ja slušan hući voda. Boga ti živoga, ja očekujen skoro svaki čas kad će, kad će, kad će, hući..tako, ja san dugo dugo, ovaj, čeka, međutin, voda nije provrila i tako dalje. Hoću reć ti podzemni tokovi, kud oni, kako oni iđu, kud! To, to Bog dragi, to je... nemoguće je to povatat.⁴³

slučajeva obiteljski nadimci mogu biti i matronimnog postanja, primjerice: gore navedeni *Rudić* ili *Mladić*, moj pokojni djed Ivan, koji je dobio nadimak *Iko Mladić* po njegovoj majci koju su pored nadimka *Jukuša*, jer dolazi iz *Jukića*, zvali i *Mlada*.

⁴³ Prema kazivanju Marijana Puljića Mijage (1939.)

Matica je bila hraniteljica života i žila kucavica Runovića, a pokojni fra Vijeko Vrčić spominje da je u *Matici* nekoć bilo dvanaest vrsta ribe, ali zagađivanje koje je uslijedilo s vremenom rezultiralo je nestankom svih autohtonih vrsta ribe i rakova.⁴⁴ Pripremiti raka i pure, to je bila delicija. *To je, to je bilo nešto fino i dan danas je nešto fino.*⁴⁵ Dok je rijeka *Vrljika* bila u svom prirodnom toku, raci su imali svoja staništa, ali dođoše ova moderna vremena. Rake su lovili Runovićani rukom ili šakom, zagazi u *Maticu*, kroz bistru vodu vidi rakovu kućicu, uvuci ruku i izvuci raka (Kutleša 1993: 162). Sa sjetom se prisjeća Marijan Puljić Mijaga, kazujući mi da je svojim očima gledao kako konj ne pije vodu na *Kamenjima*. Konj je najbolji pokazatelj kakvoće vode, jer tamo gdje on može piti vodu, može i čovjek, vjerovanje je rašireno među ljudima. Potvrdu o nekadašnjoj čistoći *Matice* pronalazimo u činjenici da Runovićani nikad nisu, kad bi išli orati, nosili vodu sa sobom od kuće. *Nestalo ti vode, ajde na Maticu kud je bliže i natoči u žbanj⁴⁶ ili u tikvu!*⁴⁷

5.1. Runovičke mlinice

Život u Runovićima nekada se nije mogao zamisliti bez mlinica gdje je narod čekao u redu za mljevenje žita. Prilikom toga, prostor oko mlinica postajalo je mjesto gdje se ljudi okupljaju, upoznavaju i izmjenjuju vijesti i razne informacije. Danas od tih mlinica nemamo nikakve materijalne ostatke, osim novoizgrađene mlinice na *Pojilu* koja svjedoči o nekadašnjem aktivnom bavljenju prerade žita te prodajom brašna na ovom području. Mlinice su nekada bile u funkciji mljevenja žita s područja cijele Imotske krajine. Runovičke mlinice su građene uglavnom između dva svjetska rata te su donosile dobru naturalnu zaradu. One se mogu podijeliti na mlinice na *Jarugi*, mlinice na *Matici* te na ponorima podno *Ole*.⁴⁸

U *Orašinama* na *Jaruzi* (ime potječe od riječi *orah*, koji se na ovim prostorima izgovara *oras* i/ili *oraj*) su bile dvije mlinice: *Majina* i *Blažušića*. Ove druge se rijetko tko sjeća zbog njena kratka trajanja, a ova prva pripadala je braći Puljiz. Ostatci *Majine mlinice* dugo su bili na *Jaruzi* i svjedočili seoskom životu, a danas tih ostataka više i nema. Zauzvrat, danas se taj lokalitet na *Orašinama* i dalje zove *Majina mlinica*. Mlinica kod *Pratrova mostića* sagrađena je na lijevoj obali *Jaruge*, uz *progon*, put koji vodi u polje. Prema *Pratrovoj kući* bilo je seosko gumno na kojem se vršilo žito što je ovoj mlinici davalo

⁴⁴ Prema kazivanju Marijana Puljića Mijage (1939.)

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Drvena posuda za vodu, do 10 litara

⁴⁷ Prema kazivanju Marijana Puljića Mijage (1939.)

⁴⁸ Usp. Vlado Puljiz. 2010. *Runovičke mlinice*, list župe Gospe od Karmela *Runovići*, god.XVI., br.1 (30)

određenu položajnu rentu. Nekoliko metara nizvodno od *Pratrova mostića* bila je *Bežovanova mlinica* građena zemljom crljenicom i *klakom*, dok su ostale bile suhozidne. Bila je pokrivena sirčenom slamom što je netko početkom tridesetih godina iskoristio i podmetnuo požar nakon kojega je obnovljena i pokrivena ciglom, ali se nije dugo zadržala. Kasnije su Bežovani sagradili novu mlinicu kod *Lešinovih skakala*, mjesta odakle se skakalo u *Maticu* i kupalo u njoj. Mlinice na *Matici* su *Ljekovića* i *Rudića mlinica* koja se održala duže od drugih mlinica na *Kamenjima*, ali od koje danas nisu prisutni nikakvi tragovi, kao da je nikad nije ni bilo. Poznato je da je Rudić spasio jednu ženu koja se htjela utopiti pod *tumbasom*, vodeničnim kolom.

Bakavićeva, Škorina, Majića i *Jukića mlinica* su nedaleko od *Ljubičića kuća*, izgrađene u ponorima ispod *Ole*, na samom rubu polja. *Majića mlinica* je bila zidana na dva *ćemera*⁴⁹ te je pripadala kategoriji tzv. *kašikara* jer je voda pokretala mlin udaranjem u drvene kašike, a mogla je raditi i u vrijeme kada je polje bilo pod vodom jer je od blata bila zaštićena pet metara visokim zidom. To su bile mlinice vodenice, a za vrijeme ljeta, kad bi se spustila razina vode u *Matici*, žito se nosilo u Tihaljinu, susjednu Bosnu i Hercegovinu gdje su bili turski mlinovi, kasnije prodati Hercegovcima. Postojali su i mlinovi u Slivnu koje je pogonio motor, a ljudi su ih zvali „naša vatrenica“ jer ih je pokretala vatra, odnosno motor. Gore spomenuti turski mlinovi bili su izgrađeni na *Trebižatu*, odnosno rijeci *Mladoj*, našoj *Vrljici*, *Matici*, koja mijenja ime u susjednoj nam državi. Naši ljudi su Turcima plaćali *ujam* ili *ušur*⁵⁰, pet, sedam, odnosno deset posto od težine žita. Mogao se platiti i novčano, a sve je ovisilo o tome *kako se nagodiš s mlinarom*.⁵¹ Osim što se mljelo u selu, bilo je situacija da se žito se nosilo i na Kamenmost:

*Onda je kašnje bila i Markićuša gori poviš Kamenmosta. I gori je se gonilo. Pa čekaj po cili dan kaš samlit dvaest kili! E moje dite. Navali narod. U Markićuše je bilo devet mlina, svi devet zapošljeni, uvik vrte, a nikad kraju. Narod natra jadni kukavi, za nevolju! Eto ti moje dite. Teško je bilo, teško.*⁵²

Danas je većina mlinica-vodenica na *Matici* urušeno te predstavljaju, u drugim selima gdje još ima vidljivih ostataka, tužnu uspomenu i podsjetnik na nekadašnji način života imotskih težaka. Pozitivan primjer je obnovljena vodenica kod *Đogića kuće*, na brani u *Zmijavcima*, koja je postala prava i rijetka zanimljiva turistička ponuda ovoga kraja.

⁴⁹ Turciz. svod sveden od obrađenog kamena ili opeke (usp. Šamija 2004).

⁵⁰ Turciz. naknada u brašnu za ljevenje žita (usp. Šamija 2004).

⁵¹ Prema kazivanju Marijana Puljića Mijage (1939.)

⁵² Prema kazivanju Mare Puljić Markovače (1926.)

Ruralna područja danas su suočena s naglim izmjenama zbog urbanizacije, modernizacije i globalizacije, pa stoga ne čudi činjenica da se *Matica* više ne iskorištava kao nekada jer se promjenom načina života ljudi i neprestanih utjecaja izvana, mijenja i uloga prirodnih resursa. Nekad je *Matica* bila voda za sve, velikog značaja i nepresušivi izvor vode koji se koristio u svakodnevnom životu, poljoprivredi i stočarstvu. Nekadašnje lađe kojima su se Runovićani koristili, danas su zamijenili kajaci i vesela mlada lica kajakaškog - kanu kluba *Mračaj – Runovići* koji iskorištavaju *Maticu* ne iz ljute nevolje, kako bi se to reklo u narodu, već iz užitka.

6. TRAGOVI NEKADAŠNJEG ŽIVOTA U BRDU I NJEGOV DANAŠNJI POTENCIJAL

Pišući o Runovićima, nemoguće je izostaviti brdo *Mračaj* i njegovu ulogu u životu runovičkog seljaka. Prije nego započnem priču o *Mračaju*, važno je naglasiti kako su oronimi⁵³ važni orijentiri u prostoru. Mnogima se ne zna značenje, a katkad ni jezično porijeklo. Oronimima se često utvrđivalo seoske granice, a brda su im bila vidljivi međaši (Šimunović 2009: 285).

Prema Šimundiću, motivacija za ime *Mračaj* dolazi od imenice *mrak*, a može se usporediti i povezati s riječima *mračan*, *mračiti* i *mrk* (Šimundić 1989: 481) što nam kazuje i o samoj „mračnoj“ prirodi istoimenog brda, a i možebitnoj percepciji ljudi koji su obitavali unutar njegovih obronaka. Također, može biti i prema tamnosti biljnog pokrova.

Mračaj je jedna od tri uzvisine runovičke kose – druge dvije su *Todorića gradina* u susjednim Zmijavcima gdje se snimao dio kultne serije „Prosjaci i sinovi“ te *Ola* koja se proteže iznad *Ljubičića kuća*. Najvjerojatnije je ime dobila po tome što je obla, odnosno ovalna.⁵⁴ U Runovićanima se u govoru najčešće kaže *iđen u brdo, odnosno iđen na Sebišinu ili iđen na Umljane*⁵⁵. Ime *Humljani/Humljane* je množina etnika Humljanin izvedena od imenice *hum* koja potječe od praslavenske riječi **hьlmъ* za *brežuljak*, *briježak*, *glavicu* (Šimundić 1989: 469). To nam svjedoči o brežuljkastoj konfiguraciji toga terena. Također, važno je naglasiti kako je ojkonomski tvorbeni tip na *-ane/-jane* etničkoga podrijetla i odnosio se na zajednicu koja živi na području određenih karakteristika. Naknadno su imena sa skupine ljudi prešla na prostor na kojem ti ljudi žive, odnosno ojkonomi su nastali preobrazbom od etnika. Ovaj nastavak *-ane/-jane* svjedoči o jezičnim praslavenskim prežicima u ovome kraju.

⁵³ Oronimi (grč. *oros* – gora) su toponimi koji imenuju reljefne oblike (Skračić 2011: 106)

⁵⁴ Prema kazivanju Zorke Bežovan (1953.)

⁵⁵ Prema kazivanju Stipe Bežovana (1949.)

Upravo su *Umljani* važni za proučavanje života u brdu jer je to bio lokalitet na kojem su Runovićani imali svoje stare kamene kuće gdje su oblikovali *komšiluke* koje su napuštali negdje pred prvi i poslije drugog svjetskog rata kada su se spuštali bliže polju. Stare kuće u brdu bile su veoma skromne, mahom su građene kao prizemnice, zidane suhozidom i pokrivenе slamom, a tek u novije vrijeme kamen se povezivao klakom i crljenicom. Pokrov je rađen od kamenih ploča koje nije trebalo nešto posebno obrađivati, a vađene su iz malih kamenoloma kojih je bilo u selu. Krajem 19. stoljeća započelo se s gradnjom kuća na kat koje su pokrivenе crijepom. Prisutne su zbijene, kompaktne skupine kuća, građene jedna uz drugu; u prizemlju je konoba, kuhinja s ognjištem ili prostor za stoku, a na katu prostorija za spavanje, odnosno tavan. O tome što za njega znači stara kuća u brdu, Marijan Puljić Mijaga mi kazuje: *A bogati imaš uspomene, imaš uspomene o životu kakav je bio undan, jadan i kukavan i tako dalje. Oskudica, siromaštvo, borba, vječita borba za goli opstanak.*

Osnutak svakog *komšiluka* bio je vezan isključivo za vodu, a dok se nisu spustili bliže *Matici* glavni izvor vode bili su bunari kojih *imade toliko starih da nisan moga dokućit iz kojih vremena!*⁵⁶ Neka od njih su *Radičevac*, bunar u *Bristovcu*, bunar kod *Dragovića kuće* te *Žderin bunar* u *Podosoju*.

Slika 8. i Slika 9. Obnovljeni Radičevac na Umljanima

Izvor: Osobna fotografija, snimljeno 23. 9. 2015.

O važnosti vodoopskrbnih objekata piše i Raos: „Bunari, rovanji i brlozi — te dublje ili pliće jame, uvrćene u oskudne šačice gline — te vražje rupe u koje zajedno s kišnicom splivaju brabonjci i galebine, pišalina i smeće svakovrsno, bijahu jedini izvor vode i za stoku i za ljude. Čatrnju — nadsvođeni bunar u koji je s kuće splivalo — imadaše samo poneki pop i

⁵⁶ Prema kazivanju Marijana Puljića Mijage (1939.)

fratar. A kad bi za velike suše ove zvijezdama i izmetu otvorene rupe presušile, spečenim se ustima zjalo na suho nebo ili na ispucalim tabanima puzzle do Vrljike i Cetine s vučijama, mješinama i zapaljenom utrobom. Izvor-voda!“ (Raos 1971: 247-248).

U neposrednoj blizini bunara bila su korita namijenjena pranju robe i napajanju stoke. Pored njih su se nerijetko nalazile kamenice, građene od zemlje *crljenice* koja se da jako fino oblikovati jer je dovoljno masna, a pomiješana s klakom čini materiju koja drži vodu. Kamenica je najviše bilo u Podosju i Umljanima, a svaka od njih imala je ime ovisno o *komšiluku* u kojem se nalazila (primjerice *Altića, Lovrićuša, Vodanovića* i *Biočića kamenica*). Tek kasnije, u novija vremena, počinju se kopati *čatrnje*, odnosno *saranči*. S obzirom da je *Matica* bila relativno udaljena i da nije bilo zgodno spuštati se s brda u polje, stoka se napajala na lokvama u kojima se pohranjivala kišnica. Također, one su služile i za vrijeme sadnje duhana kad je zahtijevao natapanje vodom. *Sve nevolja natra! Nije to ništa slučajno!*⁵⁷

Osim spomenutih bunara, o životu u brdu svjedoče i ostatci *klačina*⁵⁸ koji su vjerni pokazatelj gašenja vapna u brdu. Kamen za *klak*, odnosno vapno, mora biti najbolji kamen, on mora biti iz zemlje i *ondan to je pravi klak. Đavlija je muka to.*⁵⁹ Na vrh te *klačine* stavljao bi se *pivac*, također kamen iz zemlje koji je simbolizirao pivca koji je stajao na vrh kuće kada se izgradila. Kad kamen pobijeli i izgori, *klačina* je gotova, a ako kamen ostane *nelag, odnosno* ako nije izgorio, onda od klaka nema ništa. Najviše ostataka *klačine* nalazi se upravo u Podosju, a koristio se za građevinarstvo sve do industrijske proizvodnje *klaka* kad se ova djelatnost među Runovićanima gubi. O prisutnosti ljudske ruke u obradi kamena svjedoči nam oronim *Liskovac* na vrhu kojega se nalazi plato, odnosno zaravan na kojoj ima ostataka stvaranja ovog vezivnog materijala u građevinarstvu.

Na brdu je bilo i sitnih pokušaja organizacije pastirskih stanova, primjerice na *Bovanima* gdje su neke obitelji imali staje u kojima su povremeno boravili dok je stoka bila na ispaši. Ovaj lokalitet je bio neplodno tlo, odnosno kamenjar, što je dalo primarnu motivaciju za ime mjesta na kojem se nalazilo mnoštvo *bovanica*, odnosno manjih kamenja. O nekadašnjem čuvanju ovaca u brdu, svjedoči nam i oronim *Ovčarine*.

Stočarstvo je u Runovićima bilo primarna djelatnost, jer *selo bez stoke nije selo. Jer, prva stvar, ko nema tovarne stoke, onda je tovar on!*⁶⁰ Stoka se hranila i do stoke se držalo jer

⁵⁷ Prema kazivanju Marijana Puljića Mijage (1939.)

⁵⁸ Talijaniz. okruglasta kućera, ozidana i pokrivena kamenjem čijim se izgaranjem dobiva klak, odnosno vapno (usp. Šamija 2004.)

⁵⁹ Prema kazivanju Marijana Puljića Mijage (1939.)

⁶⁰ Ibid.

je služila za prehranu i odijevanje, ali dekretom Jugoslavije nestaje s runovičkih pašnjaka jer je

*zastupnik narodni, tamo na nekom visokom forumu rekao... spava on, kunja on, bude ga, kare Pavle sad je riječ o Imotskoj krajini, šta treba za Imotsku krajinu, a ovaj se trga, kare smaknit koze! Istina Bog! I nakon toga ja se sjećan, nastala hajka na koze, majku ti Božju ko na zločince.*⁶¹

Broj koza i njihova gospodarska važnost tijekom povijesti mijenjali su se uslijed različitih ekonomskih, socioloških, kulturoloških i političkih prilika. Pri tom je važno napomenuti kako su se značajne promjene dogodile 1954. godine kada je uveden Zakon o zabrani držanja koza. Negativan odnos prema kozarstvu bio je posljedica nekontroliranog napasivanja koza, pritiska šumara zbog štete na šumama te mišljenja da su koze pokazatelj bijede, siromaštva i primitivizma, ali i gospodarske, socijalne i kulturološke zaostalosti (Prpić i Mioč 2015: 31). Iako ova odredba nikada nije zaživjela do kraja (osamdesetih godina 20. stoljeća prešutno se i ukida), ipak se negativno odrazila na tradiciju uzgoja koza i proizvodnju kozjeg sira i mlijeka na području Dalmatinske zagore, a samim time i u Runovićima.

Brdo je imalo, ali i danas ima svoju ekonomsku vrijednost. Ono je imalo jedno sasvim posebno mjesto u povijesti cijeloga kraja, dokle god je polje plavilo. Polje je do 1945. godine bilo veoma rizično za uzgajati bilo kakve kulture i to je rezultiralo iskorištavanjem brda do njegovog maksimuma, a o tome nam svjedoče ostatci brojnih dolaca do kojih su ljudi dolazili krčenjem šuma. Danas se brdo ne iskorištava u tolikim razmjerima kao prije jer su se ljudi spustili bliže polju i *Matici*. Također, sve je manje radne snage, ali nema ni ekonomske opravdanosti jer nema tržišta i domaća proizvodnja je pristisnuta proizvodima izvana. Uzgoj duhana je prekinut sedamdesetih godina, a vinogradarstva i loze je iz godine u godinu sve manje. Danas se vinogradarstvom bave oni ljudi i porodice koje to još fizički mogu, a nerijetka pojava je čupanje i kidanje loze jer od grožđa, vina i rakije te njihovog plasmana na tržištu danas ima sve manje koristi.

Danas je nekolicina kamenih kuća na Umljanima, Podosoju, Sebišini i *Vranjači* obnovljeno, što za osobni užitak što za turiste. O tome nam najbolje svjedoče obiteljski pansioni i rustikalne konobe. Kulturna baština počela se zaštićivati, a to čine mahom

⁶¹ Prema kazivanju Marijana Puljića Mijage (1939.)

runovički iseljenici koji žive svugdje u svijetu. „Kažu: moramo mirovinu i starost proživjeti što više u kolijevci svoga djetinjstva i zaštititi stare kuće od propadanja!“ (Jukić 2014: 42)

Nažalost, nije sačuvana nijedna kuća građena u suhozidu. Neke od njih su srušene, o nekima svjedoči samo poneki zid sada obrastao dračom i raznim travama, a nerijetka pojava su velebne vile koje strše među ovim materijalnim spomenicima nekadašnjeg graditeljstva naših pradjedova. One su sada spomenici višestoljetnom „siromaštvu“ i nešto da se ljudi pokažu, ali što im to znači kad opet kad dođu u njih spavaju u jednoj sobi kao nekada na tavanu! (ibid: 44)

Ono što veseli jest činjenica da su Runovićani prepoznali potencijal svoga kraja čineći ga tako posebnom atrakcijom među strancima, ali i domaćima koji žele dio svog vremena provesti odmarajući se u čistoj prirodi, uz domaću hranu i proizvode te tradicionalne i ambijentalne vrijednosti ovoga kraja. Boravak u starim kamenim kućama izazov je izletnicima, a turistički potencijal ovoga kraja dobra je prilika da se poboljšaju uvjeti kvalitete života i ono najvažnije, zaustavi odljev mladog stanovništva.

Slika 10. Primjer starih runovičkih kuća

Izvor: <http://uruz.hr/> (16.3.2016)

6.1. Povijesni aspekti uzgoja duhana u Runovićima

Zemljopisni položaj i povoljni klimatski uvjeti omogućili su uspješan uzgoj i proizvodnju duhana u Runovićima i okolici. Duhana je dugo vremena bio jedna od najvažnijih djelatnosti i izvor prihoda za seoska domaćinstva, pa stoga ne čudi da je gotovo svako domaćinstvo u Runovićima uzgajalo duhan.

Ne zna se kad je točno uveden uzgoj duhana u Imotsku krajinu, vjerojatno u prvoj polovici 17. stoljeća, ali prva poznata vijest o duhanu u hrvatskim krajevima datira iz 1632. godine kad se u dubrovačkom arhivu spominje uvoz duhana iz Italije (Jukić i Beljo 2001). Velik poticaj proizvodnji duhana bilo je osnivanje otkupnog ureda u Imotskom, a duhanska

stanica, odnosno *Duvanjska*, kako Imočani kažu, bila je jedan od prvih industrijskih objekata u Imotskoj krajini koji je neko vrijeme imao i po nekoliko stotina zaposlenih.

Duhan je u Runovićima bio pod strogom kontrolom države koja je na njemu zarađivala veliki novac jer je duhan bio roba za izvoz. Duhan se smio saditi samo u zemljama koje su bile brdske jer u području podno ceste koje je smatrano poljem, nije bilo kvalitetno za njegovu sadnju. To je bio ultimatum, da se sadi gore, a tek nakon nekog vremena vlasti su dozvolile da se sadi prema polju, pa kasnije i u *Otoku*. *Sačuvaj Bože da bi neko posadio u prvoj fazi dok nisu popustile te mjere duvan ispod ceste dole.*⁶²

Duhan nije bio tretiran ničim te je bio jako cijenjen na stranom tržištu, a držao se pod kontrolom počevši od same sadnje, pa do otkupa. Vlasti su struke duhana brojali na njivama i na taj način procjenjivali koliko će biti kilograma. Ništa se nije prepuštalo slučaju, a režim je to kontrolirao smišljeno, organizirano i pametno, brojeći čak i listove duhana. Svaki seljak kojega bi *financi*, monopolski službenici, uhvatili da ima samo *tabakeru* (turciz. drvena kutija za duhan i cigarete) neregistrirana duhana sa sobom, bio je kažnjen. Vlasti su ostavljale proizvođačima određenu količinu duhana za vlastitu potrošnju, tzv. „pušilulu“, temeljenu na broju odraslih muških članova (Jukić i Beljo 2001: 497).

Tehnologija proizvodnje duhana bila je mukotrpan posao, a prva faza njegove proizvodnje nakon branja bila je listanje, ravnanje list po list, zatim *pačenje*, odnosno sortiranje po veličini i kvaliteti. Nakon *pačenja* slijedilo je vezanje po deset listova u *patkice*, komušine od kukuruza te slaganje u palete i prodavanje u *Duvanjsku* stanicu. Proizvođači bi na otkup donosili otpatke i najlošiji materijal, a kvalitetan duhan ostavljali bi za šverc.

Čim je uveden monopol, a prestala slobodna trgovina, počeo je i šverc duhanom. Za kilogram švercanog duhana dobivala se peterostruka ili čak viša cijena negoli za duhan na otkupu. Kroz smijeh se prisjeća Marijan Puljić Mijaga kazujući mi kako se od šverca najviše živjelo. Duhan je kao roba za šverc bila iznimno dobra jer je ovo područje bilo naseljeno, a pušio se duhan koji se mogao prodavati po svim selima, sve do Sinja i Splita. Bilo je važno prebaciti duhan preko rijeke Cetine i *Perušića mosta* da bi duhan došao do Splita. Često je dolazilo i do oružanih sukoba između policajaca koji su bili vjerni režimu i ljudi koji su švercali duhan

ne od sporta, nego od ljute nevolje! (...) Polje je plavilo! I kaže, dobra je godina bila kad je bila godina kokuruzna. Znači rodio je kokuruz! Rodio je

⁶² Prema kazivanju Slave Tucaka Čuljkovog (1937.)

*kokuruz. Ima kokuruzova kruha, ima pure. Ali ako je godina sirčena ili prosena, e undan je to gadno!*⁶³

Ljudi su se snalazili na razne načine kako prenijeti duhan preko granice, a jedan od njih je bilo križanje duhana na posebnim uređajima „makinjama“ ili „mašinama“, odnosno *avanima*, napravama za rezanje duhana. Tako izrezan duhan slagali bi u paketiće od oko pola kilograma i stavljali oko sebe da ga policijski službenici ne bi pronašli.

*Ne smiješ nosit duvan u torbi, u rusaku jer će te uvatit. I onda bi se uputili, a ovi koji su bili šverceri su imali posebne puteve kojima su išli di financi nisu mogli doć. Ovuda priko Bosne, Gorice prema Slavoniji, jeli i onda bi išli po tim, ovaj, po tim nepristupačnim putovima. Neće financi tamo ić. E i onda bi se nekako provukli, a ovi koji su išli legalno, onda bi oko sebe oko pet šest kila duvana nanizali ovde, zaokruži se kaputima jer je to obično stasalo u zimskom periodu. A taj duvan kad ga oko sebe staviš, stvara temperaturu sto stupnjeva. To se ugrije, sačuvaj Bože!*⁶⁴

Duhan se iz Imotske krajine ipak najčešće švercao u Primorje, Makarsku i Omiš gdje bi se nerijetko razmjenjivao za maslinovo ulje, čega se prisjeća i Mara Puljić Markovača kazujući mi da je kao prosjakinja preko Biokova pješke išla do mora mijenjajući dvanaest jaja za litar ulja, a *ako ti je lip duvan dadeš i dva litra ulja za kil duvana.*⁶⁵

Običan puk šverc nikad nije smatrao kriminalom nego naknadom za neisplaćeni trud oko proizvodnje duhana. Najizraženije švercanje je bilo za vrijeme Kraljevine Jugoslavije iako su tada kontrole i kazne bile najveće, a nerijetko su to bile zabrane sadnje duhana (Jukić i Beljo 2001: 500). O tome kako na šverc duhana nije gledano kao na neko protuzakonito djelo svjedoče brojne gange, poslovice i poskočice u kojima je ova djelatnost opijevana⁶⁶. Kroz šverc duhana mogu se iščitati društveno-politički odnosi, kao i osvješćivanje ljudi da sami odlučuju o rezultatu svog mukotrpnog rada. S obzirom da je za seljaka duhan bio izvor novca, a za državu sredstvo kojim puni proračun, ne čudi da se šverc uvelike proširio Imotskom krajinom.

Duhan je u Runovićima trajao dok je god poljoprivreda bila primarni izvor prihoda, a promjenom tržišnih i društvenih prilika gubi svoje nekadašnje značenje i polako nestaje s runovićkih njiva, da bi danas potpuno iščezao kao tržna kultura. Pedesetih i šezdesetih godina

⁶³ Prema kazivanju Marijana Puljića Mijage (1939.)

⁶⁴ Prema kazivanju Slave Tucaka Čuljkovog (1937.)

⁶⁵ Prema kazivanju Mare Puljić Markovače (1926.)

⁶⁶ „Puno ti san odnija duvana, na leđima preko Malovana“ (Jukić i Beljo 2001: 499).

20. stoljeća duhan nadmašuje loza koja „silazi“ u polje i tamo zauzima znatne zemljišne površine koje su nekada bile pod livadama ili zasijavane žitaricama.

Duhan je bio kultura za preživljavanje, a ne za bogaćenje. Sadio se na njivama oko kuća, na brdskim staništima, kasnije i uz *Maticu*, a o njegovoj proizvodnji svjedoče nam imena dolaca, odnosno mikrotoponimi *Barovine* iznad i oko *Biočića* i *Vodanovića kuća*, *Vuknića draga*, *Dujmovac*, danas vinograd, doci u *Ogradi*, na *Vranjači*, *Podvranjači*, *Crljeni dolac* (dobio naziv po zemlji *crljenici* koja je izrazito pogodna za sadnju duhana), *Pišćak*, *Podine*, *Vrtline* itd.

Iščitavanjem krajolika kroz sadnju duhana možemo pratiti utjecaje stranih vladara koji su se izmjenjivali na ovim prostorima, ali i izgled današnje gospodarske i demografske slike Runovića. Valja naglasiti kako je na brzo širenje proizvodnje duhana krajem 19. i početkom 20. stoljeća utjecalo i propadanje vinograda, što je prouzrokovalo suprotni učinak od očekivanog jer je upravo to i dovelo do prvih masovnih iseljavanja u prekomorske zemlje. Proizvodnja duhana nije težak posao, ali je prljav i zahtijeva mnogo radne snage i traje cijelu godinu. Čim se ljudi mogu baviti nečim što im daje približan dohodak, odbaciti će duhan, pa stoga možemo zaključiti kako je proizvodnja duhana imala ključnu ulogu u pokretanju prvih migracijskih valova u ovome kraju.

7. PROSTORI DOKOLICE

Seljakov rad ovisi o godišnjem dobu i vremenskim prilikama, odnosno neprilikama. Primjerice, priroda zimi spava pa se u tom razdoblju znatno smanjuju seljakove radne obaveze, a povećava slobodno vrijeme. U seljačkome životu nema stroge podjele na radno i neradno, odnosno slobodno vrijeme. Znalo se kad se ore polje, lista duhan, bere grožđe i kosi trava. Runovićani su provodili slobodno vrijeme unutar obitelji i susjedstva, nedjeljom i svecima kod Crkve, te gostionicama i seoskim krčmama. Prisjeća se Marijan Puljić Mijaga kako običnim danima nije bilo velikih druženja jer su

čudna to bila vrimena. Na selu je se uvik imalo posla ko je tio radit. A ko nije tija radit, taj bogati iz gostione i seoskih krčama, taj nije izlazio. Nije ni izlazio. Ko je tio, ko je se bavio sobon i svojim poslon taj je urijetko zalazio. A tako..a uveče, bila su ta sila večernja. Dolazile su komšije kod komšija, išlo bi se čak i u drugi komšiluk i na određena mjesta, na tu, stariji na priču, na priču i na pričanje i komentare. Komentiranje svega i svačega.

Osim što se slobodno vrijeme provodilo u seoskim gostionicama i krčmama, predvečer bi se odlazilo i u susjedstvo, gdje bi se u kućama, ali i na dvoru, listao duhan,

čupala vuna i komušao kukuruz. Ti uzajamni poslovi bili su ujedno i prigoda za zabavu i razonodu. Za vrijeme druženja prevladavale su vesele i šaljive zgode i nezgode, te pjesma, naročito *ganga*⁶⁷ koja je bilježila svaku pojavu i zbivanje u društvu te sačuvala od zaborava prošlost ovoga kraja. Česta pojava bili su guslari i pripovjedači, samouki narodni umjetnici (Puljiz 2001: 337), a mlinovi i gostionice bila su mjesta na kojima su se izmjenjivale misli i gdje se govorilo nešto otvorenije pa su se u takvoj atmosferi mogli formirati slobodoumniji ljudi.

Posebne uspomene iz dokoličarskog vremena vežu Runovićane uz gumna, prilikom vršidbe žita. Ta gumna bi se radila na običnim zemljama, ali na prostorima gdje ima dosta vjetra da postruji i odnese pljevu sa žita. Svaki *komšiluk* je imao svoje gumno, u lokalnom govoru *gumno*, koje je bilo ograđeno i uredno *posalidžano*.⁶⁸ To su bila središnja mjesta na kojima se odvijao život. Navečer, kad bi se izgrabila ta pšenica, odnosno slama, sjedilo bi se sa strane uz gumno i pričale svakojake priče i dogodovštine jer *žito uveče triba čuva da ga ne bi noćne tice grabljivice odnile, to je jedna stvar. A bilo je i toga sporta ode kod nas. Jer u Runoviću je uvijek bilo profesionalnih lupeža*.⁶⁹

Stari ljudi su, osim što bi čuvali žito od potencijalnih lopova, pričali i o životu s vilama, vukodlacima i plašilima ili dogodovštinama iz perioda služenja vojske za vrijeme Austro-Ugarske. Mlađima se često zabranjivalo dolaziti na gumna jer se tu često *mogla čuti beštima i kojekakvi komentari, manitoščina. Tu su dolazili ljudi, s jedne strane ljudi koji su bili daroviti i pamtljivi. Jer nije bilo radija, nije bilo televizije, nije bilo novina...*⁷⁰

Za pretpostaviti je da su gumna svoju prvotnu funkciju za vršidbu žita zadržala sve do razdoblja između Drugoga svjetskoga i Domovinskoga rata, kada u selu počinje postepeni proces modernizacije prilikom koje se počinje napuštati tradicionalni seljački način života i uvode urbane materijalne tekovine (Puljiz 2001: 388). Tome pridonosi i činjenica da se jedan od mojih kazivača nije mogao prisjetiti gumna kao takvog jer je već šezdesetih godina, kad je bio dijete, počeo gubiti na značaju. Njegova sjećanja na gumno su jako slaba, što znači da je već tada prestalo funkcionirati kao mjesto za vršidbu žita.

⁶⁷ Ganga je glazbeno-pjevni izraz u kojem jedan pjevač opjeva melodiju, a ostali ga prate držanim tonom. Iako po svom glazbenom izričaju pripada starom tonskom sustavu – petoglasju, na kojem se zasnivaju glazbe svih starih naroda Istoka i Zapada, ganga je kao glazbeno stvaralaštvo na ovim prostorima, relativno mladog postanka (nastala je negdje oko 1900.god.). Ganga je nastala, vjerojatno i prije nego je dobila ime, na prostoru starohrvatske župe Imote, u današnjoj Imotskoj krajini i zapadnoj Hercegovini, gdje je usmeno kulturno naslijeđe bilo vrlo staro i živo, prenoseći se od naraštaja do naraštaja. Kao agresivniji način pjevanja od tradicionalnih pjevanja, ganga se širila u druga područja za vrijeme čuvanja stoke, raznih poljskih radova i pojačanog druženja mladih po selima, poljima i planinama (usp. Mijatović 2004).

⁶⁸ Popločano kamenom podlogom, ali tako da zrno nije moglo proći između i da se konji ne bi klizili

⁶⁹ Prema kazivanju Marijana Puljića Mijage (1939.)

⁷⁰ Ibid.

Društveni i gospodarski život sela tada je bio obilježen samom prirodom vladajućeg socijalističkog sustava – masovne radne mobilizacije, pokušaji prisline kolektivizacije, represija nad manifestacijama nacionalnog osjećaja i negativnog stava prema Crkvi. Pedesetih i šezdesetih godina dolazi do komercijalizacije poljoprivrede, a zbog organizirana otkupa grožda, vinova loza donosila je kućanstvima znatan novčani prihod. Osim modernizacije, velik utjecaj na promjene u gospodarstvu i napuštanje tradicionalnih načina privređivanja zemlje imali su demografski procesi i migracije zbog kojih se uočava slabljenje gospodarske aktivnosti u selu i zapuštanje prirodnih resursa. Gumna su, kao simbol zajedništva, druženja, pjesme i smijeha olakšavali ljudima brigu oko vršidbe žita, a može se zaključiti kako svoju funkciju kao dokoličarskog mjesta gubi postepeno s napuštanjem ove djelatnosti. Danas je većina tih gumna zapušteno i obraslo travama te na tužan način svjedoče o tome kako se upravo na njima odvijala komunikacija i socijalna interakcija starih i mladih Runovićana.

Život se u Runovićima, kad je zabava i razonoda u pitanju svodio na nekakva nadigravanja u smislu *šijavice*⁷¹, bacanja kamena s ramena, igranje *briškule*, *gude*⁷² i na *buće*. Također, razina zabave bila su *sila*, odnosno sijela, na spomenutim gumnima, ali izraženiji susreti omladine uočavali su na dernećima i svetkovinama Gospe od Karmela, zaštitnice Runovića, Male i Velike Gospe, Svih Svetih u Zmijavcima i svetog Stipana, Ante i Roka. Dernek je izgledao tako da je dvjesto-tristo metara cestom od crkve na istok i zapad šetala mladost, svatko sa svojim parom i skupinama jer su upravo derneći bila mjesta nadigravanja djevojaka i mladića, a razine dokazivanja i nadmetanja u gangi bila su jako izražena. Oko Crkve su trgovci nudili svakojake sitnarije, igračke i nakit, a gostioničari bi pekli janjce i točili vino. Štandovi i obilje hrane i pića prisutni su i danas u Runovićima kad je seosko slavlje, ali su zato gusle i kolo zamijenili „ringišpil“ i glazba iz krčevićih zvučnika.

Nakon rata, negdje oko 1948. godine, druženja su se prebacila u novoizgrađeni Dom kulture gdje su se odvijali skupovi i druženja zahvaljujući prosvjetnim radnicima koji su u selo uveli dašak civilizacije i kulture. Druženja uz ples, harmoniku i filmove svodila su se uglavnom na nedjelju, poslije mise. Dom, kako ga Runovićani zovu, bio je zamišljen kao

⁷¹ Igra s uzvikivnjem brojeva. Desna ruka i stisnuta šaka u razini glave brzim zamahom spušta se na razinu pojasa te se pruža jedan, dva, tri, česti ili pet prstiju, a istodobno se izvikuju brojevi na talijanskome do deset. Punat, odnosno bod, je osvojen ako se uzviknuti broj poklopi s brojem prstiju dvojice igrača. Brojevi se uzvikuju jako i glasno, čak i melodično.

⁷² Igra od najmanje dva igrača. Svaki igrač, gudar, ima gudu, okrugao kamenčić ili zaobljeno drvo te baca gudu prema velikoj, glavnoj rupi. Ostali štapovima odbijaju gudu da ne upadne u glavnu rupu, odnosno *prasar*.

jedan centar koji će biti pokretač svih događanja u selu, ali i gdje će se objediniti vlast te donositi odluke o važnijim stvarima u Runovićima. Nakon ukidanja rezolucije s Rusijom, Dom se pretvara u trgovinsku prostoriju u kojoj se prodavala mješovita roba koju seljaci nisu dobivali iz domaće proizvodnje. Također, u Domu su se organizirale kinopredstave koje su se prikazivale od 1965. do 1972. godine. Kroz to vrijeme prikazano je, što djeci, što odraslima, 331 film, a kino predstava je bilo dva puta više. Ono što je dokinulo ove izvanškolske aktivnosti su događanja s početka sedamdesetih godina i proglašenje škole nacionalističkim gnijezdom (Jukić 2001). Danas je Dom centar Općine Runovići, a u njegovim prostorijama se nerijetko znaju odvijati manifestacije vezane uz proslavu značajnijih događaja u selu.

Sredinom pedesetih godina runovička mladost je bila na okupu pod okriljem kulturno umjetničkog društva „Ivan Babić“ koja je poticala mlade da sudjeluju u dramskim i sportskim sekcijama (Bitanga 2001).

Slika 11. Dom kulture i trg fra Mije Runovića

Izvor: <http://www.runovici.hr/> (16.3.2016)

Promjene u Runovićima događaju se 1964. godine kada je formiran nogometni klub „Mračaj“, a od pedesetih godina prošloga stoljeća nogomet postaje najomiljenijom igrom runovičke djece. Djeca su krala *bičve*, čarape, i s takvom improviziranom loptom igrali nogomet po livadama i docima u polju. Tu se pričalo se o poznatim klubovima, najviše Hajduku, te okupljalo oko radio prijemnika i slušalo prijenose utakmica. Danas „Mračaj“ nije samo nogometni klub; sav runovički sportski život je pod tim imenom, uključujući i kajakanu klub osnovan 1998. godine kao i školski sportski klub. Nogometno igralište na *Pojilu* bilo je važno mjesto okupljanja i to je bio prostor dokolice kojeg Runovićani rado pamte. Upravo preko tog nogometnog kluba koji je bio izraz i odraz solidarnosti i okupljanja, pripomogla je pri formiranju i stjecanju identiteta mladih Runovićana.

Danas se u Runovićima zabava i „ubijanje“ vremena svodi na druženja po *komšilucima*, kod škole i na *Pojilu*, šetanje uz *Maticu*, bućanje kod *Pratrove kuće* i drugim zgovovima po selu, životarenje u gostionicama ili pak u užem krugu svoje obitelji. *Šijavica* više ne odjekuje selom, poneka *ganga* se čuje za vrijeme svetkovine blagdana, a melodični zvuci gusli začuju se kad se sastanu i ove turobne seoske dane uljepšaju KUU *Novae* iz Runovića i gosti iz susjednih sela, naročito za vrijeme manifestacije *Runovičko lito*. *Ganga* se nekada pjevala u svakoj prigodi u kojoj nisu bili izraženi nekakvi fizički naponi. Ona je bila vezana za jedno relaksacijsko stanje i nekada se pjevala svakodnevno, naročito za vrijeme nizanja duhana.

*Recimo kad si niza duvan, pojam nizanja duvana, ono, jeli, sidiš tamo, monotoni poso, jeli i onda i dica i odrasli zapivaju gange. A pivanje je isključivo vezano za nekakve veselice ili derneke ili svece ili brgulje. I vezano je bilo i za nekako momačko najvještavanje da ideš na silo, tako da snaga gange mora doprijet do cure da razumije da su oni tu živi i tako dalje. Prema tome, ganga je, po meni, jedan da tako kažen, melidiozni način, način izražavanja svoje osobitosti. Muzičke osobitosti.*⁷³

Runovići su nekada bili isključivo težački kraj, a slobodnog vremena bilo je malo. Usprkos tome, želja za kretanjem, iskazivanjem i runovički natjecateljski duh, otvorila su vrata kvalitetnijem, ljepšem i ugodnijem načinu životu.

7.1. Runovička škola

Ono što se može saznati kroz priču sa starijima jest činjenica da je narod bio masovno nepismen. Jedini pismeni u selu bio je župnik, ali početkom 20. stoljeća, zahvaljujući samoinicijativi pojedinaca, stanje se mijenja i u Runovićima se javlja nekoliko samoukih pismenih ljudi (Jukić 2001).

Runovička stara škola izgrađena je 1937. godine, relativno kasno s obzirom da su Runovići bili na glasu kao jedno od razvijenih sela Imotske krajine. Razlog tomu nije samo ondašnja vlast nego i sami mještani koji su odgađali osnivanje i otvaranje pučke škole jer su im djeca trebala pomagati pri obavljanju poljoprivrednih poslova. Škole je moglo odavno biti, ali svaki put kad je došlo pitanje škole, „naši su oci i didi to razbili, veleć, da jim dica više vride čuvanjem blaga, nego učenjem čitanja i pisanja.“ (Kutleša 1993: 230). Iz tog vremena ostala je i danas poznata uzrečica kada su naši predstavnici u općinskom vijeću dolazili Runovićanima priopćiti sretnu vijest: „Budite veseli, odbili smo školu!“ (Jukić 2001). To je bila škola kraj *Vuknića kuća*, čija je adaptacija i dogradnja počela 1999. godine i to u svrhu

⁷³ Prema kazivanju Slave Tucaka Čuljkovog (1937.)

prenamjene za Dom umirovljenika. Kamena prizemnica, koja je imala samo tri učionice i učiteljski stan, uz župnu kuću i crkvu, bila je najljepša građevina u selu. Od godine gradnje pa sve do 1962. godine kada je uslijedio potres na ovim prostorima, nije doživjela neke veće promjene. Nakon potresa, škola više nije bila u funkciji i zamjenjuje je montažna škola, odnosno baraka koju su ondašnje vlasti montirale na *Pojilu*. S ironijom se prisjeća Marijan kako je divota bila raditi u limom obloženoj i pokrivenoj školi, *liti krov podcikuje od vrućine, rada bi pobjeć, ali je privezan. A zimi, a zimi led.*⁷⁴ U njoj se nastava odvijala od 1964. do 1967. godine, a nakon požara ponovno u staroj zgradi kraj *Vuknića kuća*.

Slika 12. i Slika 13. Stara škola

Izvor: <http://os-runovic.skole.hr/> (16.3.2016)

Osamdesetih godina počelo se razmišljati o izgradnji nove školske zgrade koja je sagrađena devedesetih godina prošloga stoljeća na *Kamenjima*. Jedna od najvećih poteškoća bio je nedostatak adekvatnog prostora za tjelesni odgoj. Taj problem riješen je 1999. godine izgradnjom suvremene dvorane koja omogućava mladima da se tjelesno i sportski razvijaju i unaprijeđuju. Osim obrazovnih svrha, škola je imala i važnu ulogu i u kulturnom i u sportskom životu. U novoj školskoj zgradi, 1994. godine otvoren je dječji vrtić koji i danas aktivno djeluje i okuplja runovičke mališane.

⁷⁴ Prema kazivanju Marijana Puljića Mijage (1939.)

Slika 14. Nova škola na *Kamenjima*

Izvor: <http://os-runovic.skole.hr/> (16.3. 2016)

Runovićani su završavali osnovnu školu ovdje u selu, a za nastavak obrazovanja odlazilo se, kao i danas, u Imotski. Taj život je bio dosta grub, ali nekako simpatičan i moji sugovornici ga se rado prisjećaju.

Imali smo malo više slobode, pa onda i te dogodovštine da tako kažem, upotpunjujući to vrijeme, bilo je nestašluka i gurneš ga u Maticu skupa sa knjigama, librama. Pokisneš amo tamo, guranje, tako da je to bio jedan pomalo vrlo upečatljiv momenat sjećanja na te dogodovštine. Tako, malo, ono sitno dokazivanje. Dokazivanje ko je jači, snažniji, jeli. Ovaj to je pomalo bilo doba ulaska u pubertet, pa onda namećanje ko će imat prioritet kod određene cure i tako dalje. Mladenačko.⁷⁵

Kad bi došle zimske prilike, tamo negdje od Božića pa sve do kraja drugog mjeseca, u Imotski se nije moglo ići uz *Maticu*. Išlo se okolo preko Zmijavaca i Kamena mosta, a nerijetko bi se događalo da neka djeca ostanu spavati u Imotskom kod raznih obitelji kojima su roditelji takve usluge plaćali u naturi, najčešće kukuruzom ili mlijekom. Sedam kilometara dug put runovićkim je školarcima davao više slobode što je rezultiralo nestašlucima i upečatljivim trenucima koji sjećanja na ovo đačko radoblje čine još veselijim, a to se posebno odnosi na pušenje duhana kojeg je tada bilo na svakom koraku. Prisjeća se Slavo kako nije bilo papirića za motati duhan već su ga *zavijali* u komušinu od kukuruza ili novine: *novine su bile atrakcija. Times je bio, bogati, ovaj, glavni izvor tih papirića!*⁷⁶

⁷⁵ Prema kazivanju Slave Tucaka Čuljkovog (1937.)

⁷⁶ Ibid.

8. NEKE LEGENDE I MITOVI IMOTSKOGA POLJA I KRŠA

Jedan od načina na koji možemo iščitavati krajolik jest i kroz ekspresiju viših sila i „drugog“ svijeta koji su ostavili traga u ljudskom poimanju stvarnosti oko sebe. Krajolik i njegovi elementi – šume, drveća, stijene i voda mogu se promatrati kao odraz nečega ili nekoga višega. Ljudi tumače krajolik tako što pojedinim elementima unutar njega pripisuju određena značenja kojima prenose svoje ideje ili ih poimaju kao odraz mitološkog i religioznog „drugog svijeta“. Na taj način u krajoliku se pojavljuju znakovi neke dublje stvarnosti (Claval 2004: 27). Priče i folklor su oduvijek povezane s krajolikom kojima ljudi organiziraju svoje fizičko okruženje, povezujući na taj način fizički okoliš i ljudsku imaginaciju koja ga na taj način preoblikuje.

Ljudi su uronjeni u svijet mjesta, žive svoje živote unutar njih i imaju osjećaj da su dio njega. Prema tome, mjesto je od temeljne važnosti za uspostavljanje osobnih i grupnih identiteta i formiranje biografija. Mjesto se manifestira kao osobno izgrađeno središte značenja te tako postaje neumoljivi dio ljudskog iskustva. Ono je kao takvo kontekst i osjećaj vezanosti za njega često proizlazi iz stabilnosti značenja povezanih s njima (Tilley 1994: 18).

Bića smo koja tragaju za značenjima, a obilježje ljudskoga duha jest sposobnost da ima ideje i doživljava koje ne može racionalno objasniti i koje nadilaze njegovo svakodnevno iskustvo, a omogućuju mu da svoj život stavi u širi kontekst pružajući time osjećaj da život ima smisla i vrijednosti. Mit se bavi nepoznatim, onim za što prvotno nemamo riječi. On nije priča koja se pripovjeda radi sebe same, mit pokazuje kako bismo se trebali ponašati, a pomaže nam objasniti aktualne stavove prema prirodi koja nas okružuje, bližnjima i običajima (Armstrong 2005: 12). U mitovima se nazire predznanstveno mišljenje; u njima se stvarnost shvaća više intuicijom nego logičkim zaključcima, više slikovito nego pojmovno (Tomić 1991: 133). Priroda je oduvijek bila izvor inspiracije za priče, legende, mitove i običaje koji se se usmenom predajom prenosili s koljena na koljeno i na različite načine utjecali na ljude, njihove živote i sudbine.

Ono što mjestu daje određeni značaj jest proces imenovanja i identifikacija pojedinih topografskih značajki koje kroz razvoj ljudskih i mitoloških priča postaju mjesta prožeta smislom i značenjima. Imena tako postaju od vitalne važnosti stvarajući time kulturno značajna mjesta koja bez imenovanja ne bi postojala; imena u osnovi stvaraju krajolike (Tilley 1994: 19). Jedno od takvih lokaliteta je *Vilinsko kolo* na Mračaju, kamena podloga u koju je usječeno nešto nalik stopalu, a vjerovanje rašireno među ljudima kazuje nam kako su tu nekada živjele vile.

I sad kad ti gledaš to stopalo, ja san gleda to, a đava mi Boga odnija, odma ti asociraš to je nekakva stopa. Da je tu nešto stajalo. Sad, jesu li bile vile ili nisu bile, ali obično, ovaj, di čovik nije moga dosegnit razumon i bičen, onda bi tu dosegnula mašta. To bi pretvorilo se u vile ili vukodlaka...⁷⁷

Stara vjerovanja su samo priče u čiju su realnost mladi počeli već davno sumnjati ili ih prihvaćati kao dio usmene književnosti (Čulinović – Konstantinović 2001: 247 prema Ujević 1995.). Te priče, kazuje mi Marijan Puljić Mijaga, tada nisu imale neki svoj dublji smisao, samo bi u narodu bio običaj reći da je netko vidio vilu kako se češlja i kako baca piljkom na nekoga.

Prema vjerovanju starijih ljudi u Runovićima, vukodlaci su se najviše ukazivali onima koji bi šetali noću i koji su bili pijani. Kroz smijeh se prisjeća Marijan:

Onda kaže, cilu noć se borio s vukodlakon, on se bori s jednin stablon! Doša, doša jedan Jukić ovdolen iz naših Jukića. Ujutro dolazi on među svoje Jukiće. Šta je po prsima, vas isparan, na njemu vunena guća⁷⁸, od vune guća. Ispod isparana vuna, isparane prsi. Kaže, jebenti viru cilu noć san se rva sa vukodlakon. (...) a Tucaci darežljivi ljudi. Ljudi dobra srca, svi! (...) bogami oni dali Jukiću vina kolko je god moga! I Jukić poša kući i zapeo o jedan dub. I cilu noć se rva on s dubon!⁷⁹

Bliski susret s vilama imala je i Mara Puljić Markovača za vrijeme svog boravka u *Otoku*. S njome je u staroj kućari boravio i njezin konj Žeran koji je imao

lipu grivu vako ko sad ta tvoja kosa. Obnoć, ima jedan prozor, ali rešetke su metnute na nj. I ja tako, neda se spavat, a on ništa, konj, nego uvik hmhm hmhm, konj. Hmmhm hmhm kuda on s nekin razgovara. Ja kažen Gospe moja, šta moj Žeran govori. S kin se razgovara? Nako ja Boga vidila kad umrla, ja ujutro iđen š njen orat loze, spletena griva! Spletena! Vlika kosa je bila, ali to je sve spletena, ko bi to moga odrišit. Ne bi niko živ. I otiša je, vele je kod nas bio, i otišla je griva opet s njen, nije se to razdrišilo.

Navodno su Žeranu vile splele pletenicu, pa čak i *prugale*, odnosno jahale na njemu jer kad ga je pronašla bio je mokar *ka da si ga bacio u vodu*.⁸⁰ Mara je pokušala Žeranu

⁷⁷ Prema kazivanju Marijana Puljića Mijage (1939.)

⁷⁸ Talijaniz. debela vunena potkošulja, usp. Šamija (2004.)

⁷⁹ Prema kazivanju Marijana Puljića Mijage (1939.)

⁸⁰ Ibid.

rastaviti pletenice, a ako se u to dira ona vjeruje da će konj promijeniti ćud. Tako i bješe. *To je ruka ili božija ili čija, ne znan. Uglavnon, nemoj to dirat.*⁸¹

Prisjeća se ona i svoga puta u brdo kad bi vodila stoku na ispašu i susreta sa zmijom u *Vranjači*. Kaže, uvijek jedna zmija na jednom te istom mjestu:

*Za deset godina ona je uvik bila na jednom mistu, a živa. I ona samo gleda kud moja Žera ide, ona ne kreće je. Ne kreće je, a ne krećen i ja u nju. Samo te prati di ćeš. Vрати se, kud odio odio, opet ćeš je na istomu mistu nać. Samo te gleda kud ćeš. To ja se začudila i kazivan kad dođen kući mome svekru i mojon svekrvi kako je tako, kaže moj ćako pokojni i ja san to dosta puta vidio. Ne kreći u nju, ne boj se nje. A ljuti ljutac je bila. Na vri glave vliki pić imade. Vako vlika, nije duga. To bi tebe zadavilo, samo ako kreneš u nju. Ne kreći u nju, ajde za poslon, a ona tebe neće, samo ne kreći u nju.*⁸²

O tome kakve snage ima u svijetu pisao je i fra Silvestar Kutleša koji je zapisao brojne priče i vjerovanja ljudi radeći intezivno na prikupljanju građe po Imotskoj krajini tridesetih godina dvadesetog stoljeća. Sunce, mjesec, zvijezde, zemlja i zrak imali su svoju snagu koju im je Bog dao. Nerijetke su bile borbe sa zmijama, odnosno zmajevima gdje se ističe Grga Lončar, koji je ubio zmiju u Studencima: (...) „Grga pogleda i ugleda straovitu zmijurinu di mu se primiće. (...) Pušći zmiju na šest koraka. Tada omaće i sasu joj u ralje vatru. Zmijurina se zavalja natrag k vodi. Uz vodu je bilo pet – šest vrba, ko noga ljucka. Sve ji zmija u komištranju izlomi repinom“ (Kutleša 1993: 378). Ova borba kao da podsjeća na mitološku borbu Peruna i Velesa, vječni kozmološki sukob neba i zemlje odnosno vatre i vode.

Vjerojatno najpoznatija legenda s ovoga prostora, koja nije direktno vezana za Runoviće, ali je vrijedna spomena, jest legenda o *Gavanovim dvorima*. Prije su ljudi na razne načine pokušavali objasniti nastanak prirodnih pojava u svijetu, pa stoga ne čudi da je u narodu nikla i ova priča. Legenda o *Gavanovim dvorima* se često prepričavala i djeci kad bi išli na počinak, a priča je o nesretnom prosjaku, Isusu, i Gavanovici, Gavanovoj ženi. Gavan bijaše zao i nemilosrdan čovjek uvjeren da su bogatstvo i moć koju mu ono daje, najvažniji u životu. Unatoč bogatstvu, bio je poznat po svojoj pohlepi te mnogi pripovjedaše kako je svoje ogromne dvore i imanje dobio iznudom i ucjenama, ne mareći za siromašne ljude. Jednom Isus dođe ko prosjak pred Gavanove dvore i reče: „Daj šta god prosijaku, Bog ti da! Utiši gospodarice gladan, utišijo tebe Bog!“ Kad je Gavanovici dosadilo slušati prosjaka, izađe na

⁸¹ Prema kazivanju Ivana Ike Puljića (1958.)

⁸² Prema kazivanju Mare Puljić Markovače (1926.)

vrata i reče mu: „Ajde mi s vrata! Vi skitančine i linčine ne date mi mira i ditetu mome u kući mojoj!“ – „Daj zalogaj kruva, Bog ti da!“ – prozbori prosijak. Na to će njemu Gavanica: „Šta će meni Bog tvoj, dok je meni Gavan moj!“ U to dođe sluga s komadićem kruha, stavi ga na gospodarčinu papuču i ona ga dalje šutne u blato jer joj se činila sramota dati ga rukom prosjaku. „Daj mi gazdinice i jedan trs kupusa, kad ti ga je Bog da u vrtlu ovliko“, opet će prosjak. Gavanovica naredi slugi da mu osiječe trs kupusa, ali trs uz koji pasi pišaju. Sluga ode i održe, ali ne taj trs, nego onaj zdraviji jer se bojao Boga. Prosjak primi i ode, a na rastanku reče slugi: „Noćas će biti svašta, ti se ne boj ništa! Gromovi će pucati, zemlja će se tresti i jezera će se otvarati. Ali sve to tebi nauditi neće!“ Tu noć, nebo se smrači, udariše gromovi i zemlja svoja usta rastvori. Nestadoše u njoj Gavanovi dvori, Gavan i svi njegovi. Plameni jezici ostaviše za sobom crveni trag na stijenama i voda prekri dno nastalog Crvenog jezera.

U narodu se pripovijeda da je nekolicina suhих jezera oko Imotskog, kao i jezera u Prološcu te Krenica u Bosni i Hercegovini bilo Gavanovo imanje. Svi ti posjedi na kojima su se nalazila gumna i torovi za stoku progutaše zemlja nakon prosjakovog i Gavanicinog susreta.

Postoji i zanimljiva priča vezana uz *Jušinu kuću*, izvoru zala kako to običavaju reći u Runovićima. Navodno je, zahvaljući njoj, Raos dobio inspiraciju za lik Nuše, Matanove žene, iz poznatih Prosjaka i sinova.

*Ta Juša, ona je bila rodon Lešinova i ona je sklopila brak sa nekim koji je iz, odozgar iz nekog krškog sela, ali je išao on vani ko što je i Matan išao i Juša je njega nasamarila. Pustila ga do đavla paklenoga, ali kad je ogradio kuću i kad ga je finansijski sredila. I zato onaj Matan oprezno postupa sa svojom Nušom da ne bi i njemu bilo što je ova Lešinova Juša učinila. Raos je nju prikrstio u Nušu. Nije tio Juša nego Nuša. E, e, onaj tip je uzet iz Runovića!*⁸³

Navodno je Jušin život skončan ubojstvom u seoskoj krčmi.

Također, neke priče kriju se i u stećcima, materijalnim spomenicima iz vremena od 13. do kraja 15. stoljeća, o čemu nam svjedoči i predaja iz Runovića. Na nekim stećcima je znak križa, na nekima nije. To znači da su jedni bili kršćanski, a drugi bogumilski, jer bogumili nisu štovali znak križa već su ga držali griješnim znakom. Većina imotskih stećaka imala je natpise, ali ih je puk sastrugao kako Židovi, odnosno *Ćivuti* koji su navodno dolazili u ove krajeve, ne bi mogli doći do blaga. Tako je predaja sačuvala u Runovićima sjećanje da

⁸³ Prema kazivanju Marijana Puljića Mijage (1939.)

su bili *Žudije* – stari naziv za Židove, ali se ispod stećaka začulo strašno zujanje i Židovi su pobjegli. Narod je govorio da se ne smije dirati u stećke, jer ako se to učini, krupa i nevrjeme će uništiti svu ljetinu (Tomičić 2001: 343).

Bilo da je riječ o kultu starorimskog boga Silvana kojega su na ovim prostorima slavili i častili kao svoje božanstvo Iliri (Tomičić 2001), kozmološkoj borbi Peruna i Velesa ili pak o vilama i zmijama o kojima su mi pričali moji kazivači, važno je naglasiti kako su vjerovanja u božanstva i nadnaravne moći životinja i prirodnih pojava uvelike utjecale na vrjednovanje prirode koja je okruživala ljude. Oblikujući krajolik na ovakav način, pripisujući pojedinim mjestima određeni „božanski“ značaj, ljudi se povezuju s njima i promatraju ih kao odraz nečega višega pokušavajući na taj način dati smisao i značaj svemu što ih okružuje. Iako se ponekad čine kao besmislene priče, ne smijemo zaboraviti da su upravo na taj način ljudi tragali za odgovorima i objašnjenjima o neobičnim pojavama i događajima u svijetu.

9. MIGRACIJSKI VALOVI I RASELJAVANJE IZ RUNOVIĆA

„Gdje ti je korijenje tu si i ti, i nikad nećeš prosočiti ako se ponovo na svoj korijen ne navrneš.“

(Ivan Raos, *Prosjaci i sinovi*, 1971: 689)

Runoviće se, po kriterijima tradicionalnoga seljačkog društva, zbog obilja plodne zemlje, držalo za jedno od bogatijih sela Imotske krajine. Ipak, kao i druga sela ovoga područja često ga je pogađala neimaština i glad. Stoga su Runovićani bili prisiljeni odlaziti u daleke prekomorske i europske zemlje ili na sezonski rad u okolne krajeve.⁸⁴

Povijesni događaji i gospodarski procesi utjecali su na demografske promjene u Runovićima. U 18. stoljeću stanovništvo se postupno povećava, u 19. stoljeću gospodarskim napretkom Runovići doživljavaju demografski uspon, a pred kraj 19. stoljeća kreću iz njega i prve migracije. Nakon drugog svjetskog rata mlade se generacije odlaze školovati, a selo se počinje postupno modernizirati (Puljiz 2001).

Stanovništvo Imotske krajine, a time i Runovića, potpuno se obnovilo nakon oslobođenja od Turaka, iza 1718. godine kada se radilo pretežito o doseljenicima iz Hercegovine koji su pobjegli iz tih krajeva nakon sukoba s begom kojem su bili podložnici.

Nakon protjerivanja Turaka, područje Imotske krajine dolazi pod vlast Mlečana koji su raspodijelili zemljište doseljenom stanovništvu koje je tada živjelo na dvije lokacije – u

⁸⁴ Usp. <http://uruz.hr/index.php/projekti/veceri-runovicana-u-zagrebu>

žlibini iza brda koja je nosila izvorno ime Runovići (vjerojatno po spomenutom plemenu koje je tamo živjelo i kasnije se iselilo u Makarsko primorje) te u pribrežju uz polje, pod imenom *čitluk* (posjed) gdje je zbog stalne opasnosti Turaka u to doba stanovništvo manje obitavalo. Nakon kratke austrijske uprave (1779.-1806.), poslije pada Venecije, Runovići dolaze pod francusku upravu prilikom čega se bilježi uspon poljoprivrede i rast stanovništva, ali i infrastrukture. U to vrijeme gradi se *Napoleonova cesta* koja je i danas glavna prometnica u Runovićima, ali i gradnja nekolicine bunara i vodoopskrbnih objekata. Tada je krenilo intezivnije bavljenje sadnjom krumpira, ali i uzgoj murvi radi proizvodnje dudova svilca. Nakon francuske vlasti, slijedi stoljeće austrijske vladavine (1813.-1918.) prilikom koje se postupno učvršćuje seljački posjed, uvode se nove kulture (vinova loza), povećava broj stanovnika, ali počinje i val postupnih migracija. Iseljavanju stanovništva je kumovao duhan jer je ulazak u robnonovčano gospodarstvo, koji je Runovićanima donio duhan, prouzročio ovisnost o novcu. „Duhan je gospodarski ojačao našeg seljaka, ali ga je istovremeno učinio ovisnim o vanjskim egzistencijalnim uporištima“ (Puljiz 2001: 383). Bilo je godina kada urod ne bi uspijevao, pa je seljak bio prisiljen da negdje drugdje traži zaradu kako bi nadomjestio nanesenu štetu. To je u početku rezultiralo sezonskim migracijama, a kasnije i trajnijim migracijama u preookeanske zemlje pred kraj 19. i početkom 20. stoljeća kad je duhan postao najvažnija komercijalna kultura. Dvadesetih godina 20. stoljeća bila su intezivna preseljenja u Ameriku, Australiju i Argentinu u kojima su se Runovićani priključivali predratnim doseljenicima. Zatim je migracijski val išao prema zapadnoeuropskim zemljama, Francuskoj i Belgiji, gdje su se zapošljavali u rudnicima i čeličanama, mahom u Seraingu. Između Drugog svjetskog i Domovinskog rata nastaje postupna modernizacija sela i promjene u poljoprivredi. Prokopan je spomenuti tunel u Tihaljini, a duhan mijenja grožđe koje donosi novčani prihod seoskim domaćinstvima. Ljudi se sve više zapošljavaju u poduzećima i državnim službama u Imotskom, a u Runovićima se ukorijenila mješovita ekonomija, odnosno zapošljavanje u nepoljoprivrednim djelatnostima uz istovremeni rad na zemljišnom posjedu. Za razvoj sela važnu ulogu imao je i odlazak u Njemačku početkom šezdesetih i sedamdesetih godina 20. stoljeća kada doživljava svoj vrhunac. Zahvaljujući „gastarbajterima“ počinje obnova i gradnja mnogih kuća, kupovina kućanske opreme, mehanizacija poljoprivrede, kupovina automobila i masovniji odlazak na školovanje u veće gradove u Hrvatskoj što je potaknulo val unutrašnjih migracija, najviše prema Splitu, Makarskoj, Zagrebu i Osijeku. Nakon završenog školovanja malo ljudi se vraća u selo, mada s njime i dalje održava više ili manje intezivne odnose. „Poznato je kako je za selo čvršće

vezana prva, u njemu rođena generacija, dok njihovi potomci prema njemu mijenjaju i diferenciraju odnos“ (Puljiz 2001: 393). O tome mi je pričao i jedan od mojih kazivača:

Po svemu sudeći, ovakvim tempom i ovakvim sistemom, Runoviću se zlo piše. Zlo! Jedno veliko zlo. To se vidi i najbolji je pokazatelj, čujan ove godine, samo dvanaest učenika je upisano u prvi razred. (...) Natalitet je ispod svake kritike, a mortalitet je vrlo velik. (...) A ono malo mladosti šta je ostalo, teško je reć da je ono zakržljalo. Al je zakržljalo jer ga okolnosti čine zakržljalim. Nema kud, a ono živo svekoliko što je vitalnije, što ode jednon, to se više ne vraća! Tako da s te strane, s te strane izgleda u ovakvin prilikama, nema nikakvog izgleda da se ode više iko zadrži! Jer mi praktički ništa ne proizvodimo! Druga su to bila vremena kad je Runović bio veliki proizvođač grožđa, veliki proizvođač duhana. Druga su to vrmena bila kad je svak, kad je svako skoro domaćinstvo imalo po kravu, dvi, konja. A danas nit ima krave, nit konja, nit magareta. Ima jedan magarac na Tucakovu brigu! Ko ne zna, on se tomu smije, a prije je toga bilo, prije ih je bilo jer oni, ovaj, on je bio u službi čovjeka. A danas nema ni to! I to, ne želim biti zli prorok, ali na ovaj način nema, nema, nema budućnosti. I mi smo u čitavom ovom sistemu, mi smo nekako slipo crivo. O nami niko ne vodi računa i nas nema.⁸⁵

Bez obzira na prognoze i najave kako Runoviće čeka crna budućnost i kako se kroz koju godinu može očekivati još veći egzodus mladog stanovništva, nemoguće je neprimjetiti mnoštvo obnovljenih kuća u selu. Ovom prilikom učinilo mi se zgodno citirati Raosa: „Sve kuće nove, kamene, na gradsku učinjene, crijepom pokrivena i nadojene vražjom strujom o kojoj vi i ne sanjaste. Ali...što će vam sve kuće i palače kad u njima čovjeka nema! A čovjeka nema. Ostadoše samo uzjogunjene žene i razmažena kopilad... Gdje su ljudi! Gdje sinovi i unuci vaši, uzdanice vaše? Kao da im je vrag pod prkno šaku konjskih mušica, pa se ustrkaše i proturkaše preko plitkih i debelih voda. Sve što doraste pušci i motici raštrka se kao đavli od krštene vode. I eno ti ih sada po svoj grebenoj kugli zemaljskoj. Tuđi kruh jedu, tuđemu djecu rađaju i s tuđim kostima kosti miješaju, jer u svome ni kruha ni groba!“ (Raos 1971: 784). Većina ljudi se vodi onom za „pod stare dane“ i to je još donekle prisutno kod onih koji su rođeni ovdje i u kojima još ima toga žara, ali ne može se ne primjetiti da njihova djeca koja nisu ovdje rođena i koja su odvojena od zavičaja, polako gube ili uopće ne dijele taj isti žar s roditeljima jer njima je to *dva dana dosade i zbogom Runoviću!*⁸⁶

Jedna je stvar ko dolazi obujen u Runović i u gospodskoj obući. A druga je stvar onaj koji je gazio u Runoviću i bos i kojekakav i tako dalje. Ee, to, to, nije

⁸⁵ Prema kazivanju Marijana Puljića Mijage (1939.)

⁸⁶ Ibid.

*to, mlado drvo dok je ono mlado, ono se mota. Kad ono ostari, nema motanja!
To još živi kod ovih koji su rođeni tu i u kojih ima još malo toga.⁸⁷*

Iako neprestano naglašava kako u Runovićima nema perspektive, ali došavši u pozne godine, onda čovjek malo razmišlja, kazuje mi Ivan Puljić, osvrćući se pritom na svoje sinove: *i da ne bi oni ovde imali između sebe problem nek oni budu svoj na svome. Pa ako iko dođe ćaći na grob i reću fala ti ćaća! E, to je to!*⁸⁸ Ivana je život odveo u Švicarsku gdje se zaposlio u građevinskoj firmi. Runovići su za njega *lipo misto, ali bez perspektive za omladinu. Uglavnon je ode propast što se tiče! Lipo je doć tebi, tvomu ćaći i meni kad imaš komu. A ovo je sve drugo, ode više nema perspektive, budi sigurna.*⁸⁹

*Mi smo osuđeni u ovakvin prilikama na propast. Čovik je iselio, čovika nema!
A povratka na staro nema. Dva puta u jednoj te istoj vodi se ne moreš okupat.
To je prošlo, to je prošlo i tako dalje. To, nema, nema, zlovidovanje! Bog da da se ja ne sitin, al na ovakav način to o tomu nema govora, jel. Jer vele je
domaćinstava koja nemaju nikakve šanse za obnovu. Naprosto nemoguće je,
nezamislivo je to da se povrati i da se počme ondje gdje je se stalo ima deset godina. Druga stvar ono što imade, ovaj, što imade, to je to je, jedan
zabrinjavajući, zabrinjavajuća jedna situacija. Puno puno neoženjenih. Puno
neoženjenih. I tu nema izgleda.⁹⁰*

Runovićani su vezani za svoj dom, svoju djedovinu i sve što stvore ili obnove, rade to nadajući se da će njihovu djecu dočekati bolja i perspektivnija budućnost u selu. Mahom su odlazili u nadi da će im biti bolje, ali ta ljubav prema zavičaju i djeca kojima žele nešto ostaviti u naslijeđe pravi su motivi investicije u kuće, bilo to u ove bliže polju ili one u brdu. Vode se onom da će to danas sutra možda nešto i vrijediti i biti im ponos kao što je to i njima bilo. Ivan Puljić je nerijetko u razgovoru koristio riječi „moj Zürich“, ali s osmijehom se prisjeća svakog godišnjeg odmora i putovanja u Hrvatsku jer je dolazio kući pjevajući, kako on to kaže:

Gušton san piva! Cilu Italiju san piva. Ponosan san iša Italijon. (...) kakva snaga u tebi postoji. Postoji, nešto te vuče! Nešto te, u tebi je nešto. (...) Tako da znaš, nikad se nemoj sramiti odakle si i čija si. Znači ovdje je temelj. Fundamenat je na seljaku!⁹¹

⁸⁷ Prema kazivanju Marijana Puljića Mijage (1939.)

⁸⁸ Prema kazivanju Ivana Ike Puljića (1958.)

⁸⁹ Ibid.

⁹⁰ Prema kazivanju Marijana Puljića Mijage (1939.)

⁹¹ Prema kazivanju Ivana Ike Puljića (1959.)

*Domovina bila rođenom sinku mila! Rodne grude, ljudi iđu, pa na kraj svita i vole doć ovde!*⁹²

Posljednjih tridesetak godina gradnja kuće postaje i stvar prestiža, kao i pokazivanja moći i bogatstva. Mnogi su otišli u Njemačku zbog neimaštine, a htjeli se potvrditi gradnjom najveće kuće. To je razdoblje kada se grade prve kuće koje znatno premašuju potrebe obitelji (Bežovan 2001: 253).

Runovički iseljenici bili su vođeni iluzijom da će se vratiti u rodnu grudu jer je njihova zemlja bila ono čemu su težili. Možda su bili vođeni Matanovom rečenicom: „Zvao sam te da mi se zakuneš: ma kud, daklem, odlazio, da ćeš se vraćati čađavom djedovskom ognjištu, djecu u kamen usađivati i komšije odvrćati, da preko debeloga mora ne plove.“ (Raos 1971: 301) U većini slučajeva u strani svijet odlazio je najstariji sin, čak i ako je bio jedinač, ali i sam domaćin (Čulinović Konstantinović 2001), čemu su kumovali oskudni životni uvjeti i sklonost pokretljivosti prema gradovima i inozemstvu. Iako naučeno na neprestano kretanje, ovo stanovništvo ima jak osjećaj pripadnosti zavičaju, jer kako reče Ivan Raos, ne zaboravljaju da »ako i nevenu korijenje porežeš – uvenut će« (Puljiz 2001).

Zašto su nam migracije uopće važne prilikom iščitavanja krajolika? Upravo zbog toga što su migracije imale jednu od ključnih uloga prilikom preoblikovanja prostora i današnjeg izgleda Runovića. U ruralnim područjima, iskorištavanje zemlje stvaralo je prepoznatljiv vizualni identitet koji se počeo mijenjati u skladu s promjenama koje su nastupile. Iako je poljoprivreda i dalje važna djelatnost u Runovićima, ne može se ne uočiti sve veći broj zapuštenih njiva i novoizgrađenih kuća od kojih su mnoge prazne većim dijelom godine. Runovićani se sele u gradove ili ostaju na posjedu, ali uz nerijetku promjenu zanimanja koja dovodi do neizbježnih promjena u krajoliku. Razvojni procesi i modernizacija daju nove prostorno strukturne koncepte koji daju prostoru novi izgled. Zbog depopulacije, migracija i smanjenog zanimanja za poljodjelstvo sve se više napušta obradivo tlo i mijenja runovički krajolik.

⁹² Prema kazivanju Zore Puljić (1948.)

10. „RUNOVIĆU VALJA MI TE SLIKAT, NE MOGU TE ZABORAVIT NIKAD“

S obzirom da se kroz rad proteže pitanje osjećaja za mjesto i povezanost Runovićana s udaljenim zavičajem, čini mi se prikladnim prikazati susrete Runovićana u Zagrebu i Osijeku. Prilikom tih susreta, kroz brojne događaje i manifestacije, Runovićani pokušavaju sebi, svojim obiteljima i prijateljima približiti rodni kraj i ojačati svoju vezu s njim. Na taj način uočava se privrženost zavičaju i zajednici kroz emocionalnu angažiranost i praksu okupljanja prilikom kojih osjećaj za Runoviće jača. Nerijetko, ovaj osjećaj za mjesto biva transformiran u skladu s tim gdje se nalazimo u određenom trenutku, pa zavičaj za kojim toliko čeznemo pokušavamo sebi i bližnjima predočiti na razne načine. Osjećaji koje bude uspomene i sjećanja na djetinjstvo i odrastanje, a u odraslijoj dobi i bijeg u veće gradove radi školovanja i zapošljavanja, uvelike su utjecali na kreiranje osjećaja za Runoviće koji tako postaje i ostaje dijelom individualnog i kolektivnog identiteta. Biti rođen u nekom mjestu znači pripadati tom mjestu i identificirati se sa značenjima utkanima u to mjesto. Ona nas uče tko smo (Triebel 2015: 89).

Jedna od najdubljih ljudskih potreba jest upravo osjećaj pripadanja, a osjećaj za neko mjesto i sredstva kojim se ono jača, bilo to kroz uspomene ili narative, razvijaju pozitivne emocionalne veze između pojedinaca ili grupe i njihovog rodnog kraja. Na taj način osobe kreiraju svoje „ja“ čime potvrđuju svoju predanost određenom mjestu čineći to na razne načine, u ovom slučaju *Večerima Runovićana* u Zagrebu i Osijeku, kojima oblikuju osjećaj mjesta za kojim čeznu.

Termin „osjećaj mjesta“ uveo je Yi-Fu Tuan koji naglašava kako mjesta imaju osobnost koja je sastavljena od prirodne nadarenosti i modifikacija koje su upisali naraštaji ljudi. Mjesta imaju duh ili osobnost, no samo ljudska bića mogu imati osjećaj mjesta, to je dar koji posjeduje osoba (Šakaja 2011: 115). Yi-Fu Tuan ga razumijeva na dva načina – prvo implicira vizualni ili estetski doživljaj mjesta, a drugi upućuje na svijet koji upoznajemo preko osjetila sluha, njuha, okusa i dodira, te njemu Tuan pridaje posebnu važnost jer je za to potreban puno duži period kontakta. Važan uvjet u stvaranju osjećaja mjesta za Tuana je vrijeme, jer su mjesta lokacije u kojima ljudi imaju duge uspomene. Iako je Tuanov rad poslije kritiziran, njegovi naglasci na značenju i inzistiranje na tome da mjesto inkarnira iskustva i aspiracije ljudi, pridonijeli su činjenici da je danas najizravnija i najuobičajenija definicija mjesta – „lokacija ispunjena značenjem“ (Šakaja 2011: 116).

Osim Yi-Fu Tuana, koji je osjećaj mjesta promatrao kroz prizmu ljudskih osjetila, ovim problemom bavili su se i drugi geografi, poput Eyelsa i Butza koji su prikazali kako

osjećaj za neko mjesto može uključivati nostalgичnost, povezivanje s bliskim ljudima, odnosno društvenost, shvaćanje mjesta kao izvora robe, posla i mogućnosti ili svijest o kontinuitetu i tradiciji, odnosno povezanost s tradicijom (ibid: 116).

Ljudi se sjećaju određenih mjesta preko slika koje im kazuju kako su ta mjesta izgledala i kako su se osjećali bivajući tamo. Ono čega se oni prisjećaju su krajolici s kojim oni imaju veze. Takvi krajolici mogu putovati s njima, dajući im pri tom osjećaj doma onda kada nisu u njemu ili njegovoj blizini (Stewart i Strathern 2003: 5). Philip Sheldrake mjesto promatra kao tekst sa slojevitim značenjem tako da prema njemu ne može biti osjećaja za mjesto bez narativa jer je upravo narativ taj koji daje mjestu oblik i značenje koji postaje ključan za formiranje našega identiteta (Sheldrake 2001: 17). Mjesta su doživljavana kao tekst, odnosno naracija, bili ti tekstovi usmeno pripovijedanje ili pisane povijesti. Kroz te naracije i sjećanje, ljudi osjećaju povezanost s određenim mjestom koje je za njih prožeto značenjima i smislom. Mjesto se tako manifestira kao društveno značajan prostor s kojim se zajednica identificira u smislu zajedničkih vrijednosti i solidarnosti unutar određenih konteksta (Stewart i Strathern 2003: 4). Krajolici su pri tom temelj stvaranja osjećaja pripadanja i identiteta kroz dijeljene doživljaje i događaje, zajedničke uspomene i povijesti.

Iako više ne obitavaju u rodnoj grudi, Runovićani izvan Runovića na razne načine pokušavaju sebi i svojim prijateljima približiti selo koje za mnoge znači jedno vraćanje u mladost i životnu snagu koja budi emotivne uspomene.

Velik broj mladih i starijih Runovićana danas živi, radi i školuje se Zagrebu. Danas u glavnom gradu živi više od 220 obitelji čije je podrijetlo iz Runovića, bilo to po muškoj ili ženskoj liniji. S obzirom da im je selo daleko, pokušavaju ga dočarati na brojne načine, a jedan od njih je osnivanje Udruge Runovićana koja aktivno djeluje već 20 godina. Svoje prve susrete u Zagrebu Runovićani su počeli davne 1964. godine druženjem na Cvjetnom trgu, ali povremeno i bez kontinuiteta, više da se vide, porazgovaraju, popiju i prokomentiraju događanja u selu.

Ja se sjećam prvog susreta kad sam radio u studentskom centru i studenti su počeli dolaziti masovnije. Nas je tada bilo svega dvadesetak, dvaest triest u Zagrebu. (...) Prva tri susreta su bili bazirani na temelju duhovnih veza. Dolazili su fratri gore, fratri su gore dolazili na svoj nekakav godišnji, nekakav simpozij i onda doša fratar, povuko to, idemo na misu. Fratar doša iz Runovića, jeli idemo na misu, pa onda poslije mise družili smo se u njihovim prostorima tamo u Vrbanićevoj.⁹³

⁹³ Prema kazivanju Slave Tucaka Čuljkovog (1948.)

Od 1991. do 1995. godine Runovićani su se susretali organizirano jer su ratne okolnosti uzrokovale protjerivanje iz vlastitih domova, pa je potreba zbrinjavanja utjecala na to da se ujedine i potpomognu svi oni kojima je pomoć bila potrebna. Tako je nastala današnja Udruga, pod vodstvom tadašnjeg runovičkog župnika fra Petra Vrljička i od tada, druženja i okupljanja Runovićana postaju tradicija. Dolaskom intelektualaca u Zagreb nastala je potreba za drugačijom vrstom druženja, izvan samostana, jer je unutar prostorija Crkve mladost bila ograničena s obzirom da nisu imali dovoljno prostora za malo slobodnije ponašanje.

Onda to nije za mladost. Di ću ja u reprezentativni prostor uvući naše Runovićane. (...) Isusa mi, da nikad nije bilo nikakvog ekscesa ni pijanstva. Znači naš čovjek kad ga utjeraš u nekakve da tako kažem, civilizirane okvire, zna se i civilizirano ponašat.⁹⁴

Prva okupljanja su se odvijala u hotelu *Panorama*, a 1999. godine kada se zakonski uredila Udruga, druženja se nastavljaju u hotelu *Westin* gdje se svake godine potkraj siječnja ili početkom veljače održavaju *Večeri Runovićana* u Zagrebu.⁹⁵ Večer Runovićana je osmišljeni program koji je vezan uz duhovno i svjetovno. Svake godine dolazi runovički fratar koji održi misu na taj dan. Navečer je sastanak o izvještajima iz sela i kratkim statističkim informacijama o rođenim i umrlim Runovićanima, a glavne teme rasprava su župa i Runovići te što napraviti i kako pomoći pri unaprijeđenju sela. Kad se obavi ovaj formalni dio druženje se nastavlja do kasnih večernjih sati uz hranu, piće i glazbu.

Udruga djeluje prvenstveno kao humanitarna udruga, a tombola koja se tradicionalno odvija svake godine donira prihode za pomoć siromašnima u Runovićima, kao i za klub „Mračaj“, školu, zbor i djecu hrvatskih branitelja. Večer Runovićana je prilika da se susretnu svi oni koje veže runovička priča i koji na ovakav način žele zadržati kontinuiranu vezu s Runovićima i Runovićanima. Emotivna vezanost za selo i želja da ga na neki način učini prisutnim u jednom velegradu potaknula je nekolicinu Runovićana da osnuju jezgru oko koje će se okupljati svi oni koju su daleko od polja i *Matice*.

Runoviće dočaravaju sebi kroz izložbe (primjerice „*U kamenu čvor – kravata Imota*“), kroz izdavanje knjiga (*Kamen i drača – Runovička rapsodija* Milana Puljiza Blažušića, *Zapis o siromasima – glas iz prošlosti* Luke Puljiza Vugina, *Mila Dragović* Milana Puljiza, *Slatka močvara ili novirani i komarci*, također Milana Puljiza) i brojnih

⁹⁴ Prema kazivanju Slave Tucaka Čuljkovog (1948.)

⁹⁵ Usp. <http://uruz.hr/index.php/projekti/veceri-runovicana-u-zagrebu>

kulturnih aktivnosti (Fotomonografija *Runovički vjerski objekti*) koje su usmjerili da idu preko Udruge prilikom čega je Udruga dobila jedan značajan status koji daje sigurne i solidne temelje kontinuiranom održavanju ovakvih večeri. Društvo Runovićana je posebno živo i stvaralačko te je uspjelo glavnom gradu dodati boje zavičaja i to riječima, pjesmom, naročito gangom i glazbom koju su Runovićani donijeli sa sobom. Čim je čovjek malo dalje od rodnog mjesta, spremniji je da ga dočara ondje gdje živi, pa stoga ne čudi što Udruga i druženje Runovićana u Zagrebu predstavljaju jedan viši čin kojima nadomještaju potrebu za dalekim zavičajem i željom za što jačim runovićkim povezivanjem. Da Runovićani iznimno poštuju svoje podrijetlo i neraskidivu vezu s rodnim selom svjedoči i nosač zvuka „Runovići satkani od zlata“ koja slikovito uprizoruje Runoviće, kao i dizajnirana kravata s runovićkim motivom, stiliziranim slovom „R“ koji je u nju utkan.

Osim što aktivno djeluju u Zagrebu, Runovićani se tradicionalno okupljaju i učvršćuju svoje veze s rodnim krajem i u Osijeku jer je masovni odlazak za vrijeme migracijskih valova bio usmjeren i prema Slavoniji. Osječki Runovićani se redovito sastaju u franjevačkoj crkvi sv. Križa u Tvrđi gdje misno slavlje nerijetko prate tamburaški sastavi i vokalne skupine – Bonaca iz Šibenika, veliki prijatelji Runovićana, ali i sami napola Runovićani.

Ono što Runovićane u Zagrebu, Osijeku i ostalim gradovima diljem Hrvatske i po svijetu čini ponosnim na svoj rodni kraj je Križni put na Veliki petak u Runovićima o čemu će biti riječ u sljedećem poglavlju.

10.1. Križni put na Veliki petak kroz župu Runovići

Runovići su zajednica koja živi svoju vjeru što se vidi i po uređenju crkvenih objekata. Crkva Gospe od Karmela je uređena i obnovljena, a mnogi Runovićani diljem Lijepe naše, kao i oni izvan domovine, svoju povezanost i privrženost zavičaju očituju za blagdan Gospe od Karmela te božićne i uskršnje blagdane. Među brojnim pobožnostima ističe se križni put na Veliki petak koji okupi i do nekoliko tisuća ljudi. Veliki petak svakog Runovićana veže za njegov kraj što potvrđuje i činjenica da se procesija nikada nije prekidala, pa čak ni u doba komunizma u kojem se državni režim žestoko protivio bilo kojoj vrsti obilježavanja religijskih običaja.

Narod je uvijek nosio križ i znalo se ići u zatvor za to. Vlasti nisu dozvoljavale da se nosi ovin puton kuda se tradicionalno nosi, onda su ljudi išli na drugi način. Išli su poljon, išli su ovdan ovin putevima pokraj, a nisu išli ovin asfalton. Križni put je star otkad se god ja sjećan. Moj did je umro u

*osandesetoj godini života (...) i otkad se on god sića, on je kaziva uvik, nosio je se križ, nosilo je se razapeće na Veliki petak.*⁹⁶

Sudjelovanje u procesiji izraz je čvrste i nepokolebljive vjere svakog Runovićana koji se kroz čitavu povijest ovoga kraja borio protiv raznih osvajača i režima na čije je zabrane odgovarao čvrstom i postojanom vjerom i ljubavlju prema domovini.

Slika 15. Procesija na Veliki petak

Izvor: <http://www.glas-koncila.hr/> (9.5. 2016.)

Na Veliki četvrtak izvlače se brojevi tko će nositi „Veliki“, a tko „Mali križ“. Župnik napiše 150 brojeva koje remetar podijeli i tako svaki odrasli muškarac koji je krizman izvlači broj. Župnik izvlači omotnicu s dva znakovita broja – jedan je za onoga tko nosi „Veliki križ“, a drugi je za „Mali križ“. Za nošenje križa u procesiji na Veliki petak čeka se i po desetak, ali i više godina. Bez obzira na vremenske prilike i stazu, čiji se jedan dio dionice u brdu izravnao da bi se olakšao put kamenjarom, česta pojava su bosu križonoše koji na taj način iskazuju svoju pokoru i zahvalnost. Procesija kreće u 12 sati od župne crkve, a završava u 16 sati. Iz župne crkve Gospe od Karmela kreću dva križa koje prate *kantači* i mnoštvo vjernika koji satima hodaju po cesti, kamenjaru, brdima i udolinama. Došavši do *Ljubičića kuća*, procesija počinje ići uzbrdo te izavši na brdo *Mračaj* procesiji se pridružuje procesija s jednim križem koja je u 12.30 sati krenula iz područne crkve Sv. Ivana Krstitelja na Sebišini. Potom se procesija upućuje vrhom brda od postaje do postaje zavjetnih kapelica sagrađenih uz ilirske gomile pred kojima se procesija tri puta zaustavlja da bi se izmolila molitva za pokojne. Spustivši se s brda do glavne prometnice u Runovićima, gdje se nalazi kapelica kod *Kriške stine*, procesiji se pridružuje i treća procesija s dva križa koja je krenula iz područne

⁹⁶ Prema kazivanju Marijana Puljića Mijage (1939.)

crkve Sv. Nikole u Podosoju u 13.30 sati. Od kapelice se procesija nastavlja prema župnoj crkvi, na čelu s „dječjim križem“. Cijelim putem procesije, od izlaska do ulaska u župnu crkvu *kantači kantaju*, odnosno pjevaju, karakteristični runovički napjev „Gospin plač“ autora fra Tome Babića.

Gospa od Karmela sačuvala je mjesto i drži na okupu sve Runovićane, kako one koji su ostali u Runovićima, tako i one koji su migrirali u druge gradove i zemlje uslijed raznih gospodarskih, političkih i ekonomskih prilika. Na taj način svi oni potvrđuju svoju vjeru, ali i privrženost i ljubav prema rodnom zavičaju i domovini.

11. REZULTATI I RASPRAVA

Na temelju literature koja je izložena u radu, metodološkog okvira i podataka dobivenih vlastitim terenskim istraživanjem došla sam do podataka koje idu u prilog istraživanju i iščitavanju krajolika kao jedne vrste dokumenta, odnosno teksta. Promatrajući krajolik kroz društveni, gospodarski i mitološki aspekt čije se sastavnice mogu „čitati“ kao jedna vrsta priče, došla sam do saznanja da je ovakav pristup krajoliku itekako značajan i vrijedan istraživanja. Ostavljajući po strani definicije krajolika koje ga promatraju samo kao fizičku pojavnost, ovaj rad temeljio se na teorijama i pristupima krajoliku kroz jednu širu i obuhvatniju prizmu, gdje se uz prirodne značajke stavio naglasak na čovjeka, njegovu percepciju i doživljaj prostora koji ga okružuje. Kroz narative o *Otoku*, *Matici* i brdu *Mračaju*, njihovu toponimiju i osjećaje koje Runovićani gaje prema određenim mjestima, dobila sam sažetiju sliku o cjelokupnome prostoru. Na temelju dobivenih podataka i njihove interpretacije u radu, došla sam do zaključka kako se krajolik prezentira kao značajan i smislen i to ponajviše kroz priče i sjećanja mojih kazivača.

Krajolik, ako ga promatramo samo kao fizičku pojavnost, malo toga može „ispričati“ o prošlosti i načinu života u nekom kraju, ali ako uzmemo u obzir ljudski faktor koji je taj isti krajolik i prostor unutar njega transformirao i modificirao za svoje potrebe, naš pogled kao istraživača se mijenja i čitav prostor postaje jedno kulturno značajno mjesto kojeg okrivamo kroz priče i razgovore s domicilnim stanovništvom. Krajolik se kao takav očituje ne samo kao gospodarsko i privredno područje, nego i kao prostor društvene komunikacije i interakcije, ali i ekspresije viših sila koji daje podlogu istraživanju pojedinih mitoloških elemenata nekoga kraja.

Prilikom istraživanja kojeg sam provela u Runovićima i na temelju iščitane literature koja obrađuje teme vezane uz koncepte krajolika, prostora i mjesta, razvidno je kako je krajolik središnja tema brojnih istraživanja unutar prirodnih, društvenih i humanističkih znanosti. U prilog teoriji koja pristupa krajoliku kao tekstu vrijedna čitanja od velikog značaja i pomoći su i onomastičke metode koje postaju sve aktualnije u istraživanjima krajolika. Ono što sam iščitavajući literaturu mogla uočiti jest to da je zapravo mali broj geografa, antropologa, povjesničara i znanstvenika srodnih struka krajolik istraživalo kroz imena i njihovu etimologiju, odnosno etiologiju, a koliko su imena relevantna prilikom jedne ovakve vrste istraživanja svjedoče podatci na koje sam cijelo vrijeme ukazivala pišući ovaj rad. Upravo je to jedan od novih vidika i pogleda prilikom ovakve vrste istraživanja koje treba primjenjivati u suvremenim istraživanjima krajolika. Kao što to P. Šimunović

zaključuje u svom *Uvodu u hrvatsko imenoslovlje*, imena su jedan od najugroženijih hrvatskih spomenika, a zadaća nas kao etnologa i antropologa jest da ih sačuvamo od daljnjeg propadanja i zaborava jer upravo su imena sredstva kojima ljudi pripisuju određeni značaj sastavnicima unutar krajolika. Imena su svojevrsni orijentir i putokaz, ali i nositelji povijesti i tradicije nekoga naroda i kraja, stoga iščitavanje krajolika kroz imena smatram izrazito relevantnim za daljnja istraživanja u etnologiji, antropologiji i srodnim disciplinama.

12. ZAKLJUČAK

Cilj ovoga rada bio je prikazati kako se krajolik, u ovom slučaju širi prostor Runovića, prezentira kao značajan i smislen, te kako ga ljudi koji obitavaju unutar njega doživljavaju i koja mu značenja pripisuju. Kroz intervju i dobivene podatke razvidno je to da Runovićani tumače krajolik i prostor koji ih okružuje na sebi svojstven način prilikom čega veliku ulogu igraju osobna iskustva i emocije koje neko mjesto budi u njima. Na taj način, kroz naracije i događaje koji su se zbili na pojedinim mjestima, ta ista mjesta postaju lokaliteti ispunjeni značenjem koji su vrijedni „čitanja“ i proučavanja. Tako bivamo sve više uronjeni u prostor kojim smo mi, kao istraživači zaokupljeni, a percepcija i doživljaj naših kazivača postaju nam svojevrsni putokazi i smjernice uz pomoć kojih otkrivamo nova znanja o prostoru našega interesa.

Ideja koja krajolik promatra kao tekst prisutna je već neko vrijeme u suvremenim istraživanjima krajolika, a značajna je jer širi „čitanje“ krajolika izvan domene znanstveno utvrđenih činjenica te ih povezuje s ljudskim imaginarijem i simbolizmom kojima ljudi krajoliku i sastavnicama unutar njega pripisuju pojedina značenja. Krajolik je konstituiran kroz vjerovanja, akcije, narative i imena koja svakom prostoru daju jedinstveni značaj i čine ga objektom vrijedna istraživanja. Da bismo bolje razumjeli neki prostor, način kako je on izgledao prije i kako izgleda danas, važno je sve njegove fizičke, odnosno materijalne sastavnice sagledati kroz širi kontekst, pa je stoga jako važno uzeti u obzir i nematerijalne sastavnice koje nisu vidljive na prvi pogled, a upravo su u njima sadržane i sačuvane težnje, ponašanje i karakter lokalne zajednice koja je njihov stvaratelj. Stoga je važno naglasiti kako ovaj pristup, koji objedinjuje prirodne i kulturne čimbenike u jednu jedinstvenu cjelinu, postaje jako značajan za istraživanje krajolika. Prilikom toga, važnu ulogu imaju usmena predaja i legende, povijesni događaji i povezanost s nekim mjestom koji krajoliku daju jedinstveni karakter. S obzirom da su mjesta sastavni dio svačijeg života, ona su prožeta osobnim, društvenim i kulturnim značenjem koja utječu na oblikovanje identiteta ljudi, ali i

na identitet samog tog mjesta. Ljudi tako postaju svojevrsni „autori“ krajolika koji se ispoljava kao riznica brojnih priča, komunikacijski resurs te sustav znakova i simbola vrijednih „čitanja“. Krajolik jest prizor života i riznica značenja, svojevrsni kod i jezik koji taj isti krajolik i toponimiju koja je ukorijenjena u njega čine vrijednim lingvističkim spomenikom. Imena su ta koja, skupa s ljudskim uspomnama, daju mjestima posebno značenje i jednom kada ih shvatimo otkrili smo još jedan način za daljnje vrednovanje i proučavanje nekoga prostora.

S obzirom na to da je krajolik interdisciplinarni pojam i da uključuje istraživačku angažiranost s različitih aspekata, važno je naglasiti kako je toponomastički pristup itekako značajan u ovakvoj vrsti istraživanja jer kroz imena, ne samo da otkrivamo što neko ime znači i govori o nekom mjestu, nego otkrivamo podatke i o etnojezičnim dodirima na ovim prostorima, što se u radu može uočiti kroz primjere većih broja turcizama. Iako turski osvajački pohodi nisu rezultirali znatnijom turskom etničkom integracijom, višestoljetna prisutnost otomanske vlasti na ovim prostorima ostavila je znatnoga traga u onimijskome korpusu Imotske krajine.

Budući da se kroz rad provlačilo i pitanje migracija da se zaključiti kako intezivnije globalizacijske promjene i procesi dovode do preoblikovanja prostora i njegove izvanjske manifestacije. Način života ljudi uvijek se odražavao u prostoru, a poljoprivredno iskorištavanje zemlje Runovićima je oduvijek davalo prepoznatljiv vizualni identitet koji se sve više mijenja u skladu s današnjim gospodarskim i tehnološkim promjenama u društvu. Iseljavanje je, s jedne strane, dovelo do smanjenja broja stanovnika i napuštanja zemljišta, dok je s druge strane pozitivno utjecalo na ekonomske i infrastrukturne promjene u selu.

S obzirom na teme koje su se iskristalizirale prilikom istraživanja, a potom i za vrijeme pisanja rada, uočeno je nekoliko razina kojima Runovićani oblikuju svoj odnos prema prostoru koji ih okružuje. Imajući u vidu pamćenje i nasljedstvo, Runovićani imaju izvjesne vrijednosti koje poštivaju i njeguju. Sukladno tome, najdominantnija razina jest ekonomska, odnosno gospodarska, s obzirom da se cijeli prostor maksimalno iskorištavao jer je donosio „kruh“ svima koji su taj isti prostor kultivirali. Ljudi su prije živjeli uglavnom od poljoprivrede i cijeli ovaj prostor je bio u funkciji. On je bio realno eksploatiran, a danas se, nažalost, uočava sve veći broj zapuštenih njiva i oranica. Tome u prilog ide ekonomska neopravdanost i neučinkovitost koja je primorala ljude da pronađu dodatne izvore zarade što je uzrokovalo postepeno napuštanje polja i bavljenje poljoprivredom koja je i dalje prisutna u Runovićima, ali u manjim količinama nego prije. Gospodarska razina, osim što je na prvi pogled najuočljivija jer je riječ o ruralnom krajoliku, sačuvana je i u nekolicini runovičkih

toponima i mikrotoponima iz kojih se može iščitati život na zemlji i od zemlje čitavog ovoga prostora. Kroz gospodarsku razinu uočavamo i političku jer su na poljoprivredu i gospodarstvo, osim ekonomske (ne)učinkovitosti i profita, utjecale i politike osvajača koji su se izmjenjivali na ovim prostorima.

Sljedeća razina koja se istaknula u radu je emocionalna razina, odnosno percepcija prostora i njegov odraz u očima njegovih promatrača. Emocionalna privrženost određenom mjestu u krajoliku očitovala se u osobnim i simboličkim vrijednostima koje povezuju promatrače s tim istim mjestom jer prenosi njihovu životnu priču. Krajolik i mjesta unutar njega bivaju tako arhivi na otvorenom koji sadrže brojne priče i podatke o ljudima i njihovoj povezanosti s pripadajućim prostorom. Svaki dio krajolika je neponovljiv i nekome važan, a kao takav onda i dio osobnog i kolektivnog identiteta koji doprinosi očuvanju i samog mjesta.

Također, uočena je religiozna i mitološka dimenzija, a podrazumijeva nekadašnja vjerovanja u mitološka bića koja su obitavala na određenim lokalitetima (primjerice lokalitet *Vilinsko kolo*), kao i elemente religijskih sadržaja i građevina s obzirom da Runovićani iznimno svetkuju svece te žive svoju katoličku vjeru što se očituje i na primjeru križnog puta na Veliki petak. Krajolici u kojima su zastupljene sakralne građevine kao što su kapelice, crkve i raspela na odabranim prirodnim lokacijama stvaraju posebno duhovno okruženje, stoga sakralni elementi koji oblikuju runovički krajolik imaju važnu ulogu u vjerskom i religioznom smislu.

U runovičkoj toponimiji i obilježavanju čitavog prostora vidljiva je društvena i rodna komponenta u kojoj se ističe patrijarhalni ideal koji pokazuje dominantnost i simboličku moć muškarca. Potvrdu ovome nalazimo, primjerice, u nazivlju runovičkih mostova i bunara koji su patronimnog postanja dok nam minimalna obilježenost prostora ženskim imenima govori o nekadašnjem marginalnom položaju žena. Koliko je zapravo rizično govoriti o „nevidljivom“ položaju žene svjedoči nam činjenica da su žene ipak imale određujuću ulogu u brojnim poslovima kad je obitelj bila u pitanju. Potvrdu veličini žene, odnosno majke i njezinoj važnoj ulozi u obitelji, pronalazimo u hidronimu *Matica* koja ima posebno simboličko značenje jer je bila kao majka ovom prostoru, odnosno „mater“ koja daje život.

S obzirom na navedene razine i teme koje su uočene pišući ovaj rad postaje nam jasnije kako Runovićani konceptualiziraju prostor oko sebe i identificiraju se s njim. Prilikom toga dobivamo cjelovitiju sliku o procesima i povijesnim prožimanjima na ovim prostorima, ali i širi uvid u društveni ustroj, gospodarski način života i promjene koje su uslijedile dolaskom modernijih vremena.

13. LITERATURA I POPIS KAZIVAČA

Alerić, Danijel. 1996. Imotski toponimi Vrlika ili Vrljika i Matica. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, vol. 22, br. 1.

Anić, Josip. 2002. Prikazi i recenzije: *Migracijske i etničke teme* 18, 1: 113–122.

Armstrong, Karen. 2005. *Kratka povijest mita*. Zagreb: Biblioteka mitovi.

Backhaus, G. i J. Murungi. 2009. *Symbolic landscapes*. [s.n]: Springer.

Barnes J. Trevor i James S. Duncan. 1992. *Writing worlds : discourse, texts and metaphors in the representation of landscape*. London: Routledge.

Bežovan, Gojko. 2001. Stanovanje u Runovićima. U: *Runovički zbornik 1*, ur. fra Petar Lubina, 251-266. Runovići: Župni ured Gospe od Karmela.

Bitanga, Marko. 2001. Šport u Runovićima jučer, danas i sutra. U: *Runovički zbornik 1*, ur. fra Petar Lubina, 351-363. Runovići: Župni ured Gospe od Karmela.

Brace, C. i A. Johns-Putra. 2010. *Process: landscape and text*. Amsterdam: Rodopi.

Brozović Rončević, Dunja. 2009. Croatian place names as a reflection of regional and national heritage and identity. *Wiener Schriften zur Geographie und Kartographie*. Vol. 18, 117-123, Vienna.

Brozović Rončević, Dunja. 2013. Turski jezični sloj u hrvatskim prezimenima. *Od indoeuropeistike do kroatistike: Zbornik u čast Daliboru Brozoviću*. 67-77, Zagreb: HAZU.

Brozović Rončević, Dunja i Milena Žic Fuchs. 2003/2004. Metafora i metonimija kao poticaj u procesu imenovanja. *Folia onomastica Croatica* 12-13, 91-104, Zagreb: HAZU.

Bull, Jacob i Michael Leyshon. 2010. Writing the Moment: Landscape and the Memory-Image. U: *Process: landscape and text*, ur. Catherine Brace i Adeline Johns-Putra, 125-149. Amsterdam: Rodopi.

Čapo, Jasna i Valentina Gulin Zrnić. 2011. Oprostornjavanje antropološkog diskursa. Od metodološkog problema do epistemološkog zaokreta. U: *Mjesto, nemjesto: Interdisciplinirana promišljanja prostora i kulture*, ur. Jasna Čapo, Valentina Gulin Zrnić, 9-69. Zagreb: Nova etnografija.

- Claval, Paul. 2004. The languages of rural landscapes. U: *European rural landscapes: Persistence and Change in a Globalising Environment*, ur. Hannes Palang et.al., 11-39, Dordrecht; Boston; London: Kluwer Academic Publishers.
- Cosgrove, D. E. i S. Daniels. 1998. *The Iconography of landscape: essays on the symbolic representation, design and use of past environments*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cosgrove, D. E. i Jackson, P. 1987. *New directions in cultural geography*. Area 19, 95-101.
- Cresswell, Tim. 2004. *Place: a short introduction*. Oxford: Blackwell.
- Czepczynski, Mariusz. 2008. *Cultural landscapes of post-socialist cities: representation of powers and needs*. Aldershot: Ashgate.
- Čulinović-Konstantinović, Vesna. 2001. Tradicijski život u Runovićima. U: *Runovički zbornik 1*, ur. fra Petar Lubina, 229-251. Runovići: Župni ured Gospe od Karmela.
- Drenthen, Martin. 2011. Reading ourselves through the land: landscape hermeneutics and ethics of place. U: *Placing Nature on the Borders of Religion, Philosophy, and Ethics*, ur. Forest Clingerman i Mark H. Dixon, 123-138. Ohio Northern University: Ashgate.
- Duncan, James S. 1990. *The city as text: the politics of landscape interpretation in the Kandyan kingdom*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Duncan, Nancy i James Duncan, 2009. Doing landscape interpretations. U: *The SAGE Handbook of Qualitative Geography*, ur. Dydia DeLyser et.al., 225-248.
- Dumbović Bilušić, Biserka. 2014. „Prilog tumačenju pojma krajolika kao kulturne kategorije“ *Sociologija i prostor*, 199 (2): 187-205.
- Dumbović Bilušić, Biserka. 2015. *Krajolik kao kulturno naslijeđe: metode prepoznavanja, vrjednovanja i zaštite kulturnih krajolika Hrvatske*. Zagreb: Ministarstvo kulture RH, Uprava za zaštitu kulturne baštine.
- Fleming, Kaylene. 1998. Cultural Landscape: A theoretical Perspective. U: *Proceedings of the society for California Archaeology 11*: 112-117.
- Gammon, Andrea. 2014. *Landscape as a Text: Authorship of Landscape in the Anthropocene*, International Society for Environmental Ethics Annual Meeting, Allenspark, Colorado, USA.

- Gailing, Ludger. 2012. *Dimensions of the social construction of landscapes – perspectives of new institutionalism*, 195-205, Latvija Zinatnu akadēmija Vestis. London; Thousand Oaks; New Delhi; Singapore: SAGE Publications Ltd.
- Gerike, Christian. 1997. *Reading the land: an introduction to cultural landscapes*.
- Graham J., Brian i Peter Howard, ur. 2008. *The Ashgate Research Companion to Heritage and Identity*. Aldershot: Ashgate.
- Gudelj, Ljubomir. 2001. Prilog arheološkoj topografiji Runovića – antika i srednji vijek. U: *Runovički zbornik 1*, ur. fra Petar Lubina, 201-217. Runovići: Župni ured Gospe od Karmela.
- Gudelj, Petar. 2001. Duh Runovića. U: *Runovički zbornik 1*, ur. fra Petar Lubina, 9-15. Runovići: Župni ured Gospe od Karmela.
- Heidegger, Martin. 1971. *Poetry, language, thought*. New York; London: Harper and Row.
- Hirsch, Eric i Michael O'Hanlon. 1995. *The Anthropology of landscape: Perspectives on Place and Space*. Oxford: Clarendon Press.
- Ingold, Tim. 2000. *The perception of the environment. Essays on livelihood, dwelling and skill*. London; New York: Routledge.
- Johnson, Matthew. 2007. *Ideas of landscape*. Malden; Oxford; Carlton: Blackwell publishing.
- Jukić, Ivan. 2014. *Stare runovičke kamene kuće*, list župe Gospe od Karmela *Runovići*, god. XX. br. 1 (38).
- Jukić, Mijo i Jure Beljo, 2001. Gospodarski problemi Runovića i način njihova rješavanja. U: *Runovički zbornik 1*, ur. fra Petar Lubina, 483-489. Runovići: Župni ured Gospe od Karmela.
- Jukić, Mirko. 2001. Runovička škola. U: *Runovički zbornik 1*, ur. fra Petar Lubina, 483-489. Runovići: Župni ured Gospe od Karmela.
- Kutleša, Silvestar. 1993. *Život i običaji u Imočkoj krajini*. Imotski: Matica hrvatska, Ogranak Imotski.
- Lewis, Pierce. 1979. Axioms for reading the landscape. U: *The interpretation of ordinary landscape: geographical essays*, ur. D.W. Meinig, 11-33. New York; Oxford: Oxford University Press.
- Lisac, Josip. 2008. *Govori dalmatinske zagore kao dio novoštokavskog ikavskog dijalekta*. *Croatica et Slavica Iadertina IV* (2008), 105-114.

- Mijatović, Anđelko. 2004. *Ganga – pjesmice iz Hercegovine, Imotske krajine, od Duvna, Livna i Kupresa*. Tomislavgrad: Knjižnica naših ognjišta.
- Prpić, Zvonimir i Boro Mioč. 2015. Mogućnosti uzgoja koza na području Dalmatinske zagore. U: *Gospodarske mogućnosti Zagore i oblici njihova optimalnog iskorištavanja*, ur. Mate Matas, Ante Rako, 29-40. Split: Institut za jadranske kulture i melioraciju krša; Zagreb: Kulturni sabor Zagore, podružnica Zagreb.
- Meinig, D.W. ur. 1979. *The interpretation of ordinary landscapes: geographical essays*, 1-10. New York; Oxford: Oxford University Press.
- Puljiz Ivan, 2015. *Runovički Otok – jednoć i danas*, list župe Gospe od Karmela *Runovići*, god. XXI, br. 1 (40).
- Puljiz, Milan. 2001. *Kako se provodilo slobodno vrijeme u Runovićima*. U: *Runovički zbornik 1*, ur. fra Petar Lubina, 335-351. Runovići: Župni ured Gospe od Karmela.
- Puljiz, Vlado. 2001. Stanovanje i migracije Runovića (Nacrt za proučavanje socijalno-demografske povijesti sela). U: *Runovički zbornik 1*, ur. fra Petar Lubina, 373-397. Runovići: Župni ured Gospe od Karmela.
- Puljiz, Vlado. 2010. *Runovičke mlinice*, list župe Gospe od Karmela *Runovići*, god.XVI., br.1 (30).
- Raos, Ivan. 1971. *Prosjaci i sinovi*. Zagreb: Matica Hrvatska.
- Robertson, Ian i Penny Richards. 2003. *Studying cultural landscapes*. London: Arnold.
- Samuels S. Marwyn. 1979. The biography of landscape. U: *The interpretation of ordinary landscape: geographical essays*, ur. D.W. Meinig, 51-89. New York; Oxford: Oxford University Press.
- Schama, Simon. 1996. *Landscape and Memory*. London: Harper Collins.
- Sheldrake, Philip. 2001. *Spaces for the sacred: place, memory, and identity*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Skračić, Vladimir. 2011. *Toponomastička početnica – Osnovni pojmovi i metoda terenskih istraživanja*. Zadar: Sveučilište u Zadru.
- Stewart, J. Pamela i Andrew Strathern, ur. 2003. *Landscape, memory and history: anthropological perspectives*. London: Sterling.

- Šakaja, Laura. 2011. Mjesto u diskursu humane geografije. U: *Mjesto, nemjesto: Interdisciplinirana promišljanja prostora i kulture*, ur. Jasna Čapo, Valentina Gulin Zrnić, 111-129. Zagreb: Nova etnografija.
- Šakaja, Laura. 2015. *Uvod u kulturnu geografiju*. Zagreb: Leykam.
- Šamija, Ivan Branko i Petar Ujević, ur. 2001. *Rječnik imotskoga govora*, Zagreb: Zavičajni klub Imočana.
- Šimundić, Mate. 1989. Ekonimi Imotske krajine. U: *Čuvari baštine – zbornik radova simpozija u prigodi 250. Obljetnice prijena franjevačkoga samostana u grad Imotski. Imotski*. ur. fra Marko Babić, fra Bruno Pezo, Imotski: Franjevački samostan.
- Šimunović, Petar. 1986. *Istočnojadranska toponimija*. Split: Logos.
- Šimunović, Petar. 2009. *Uvod u hrvatsko imenoslovlje*. Zagreb: Golden marketing - Tehnička knjiga.
- Škaljić, Abdulah. 1973. *Turcizmi u srpskohrvatskom-hrvatskosrpskom jeziku*, Sarajevo: Svjetlost.
- Tilley, Christopher. 1994. *A Phenomenology of Landscape: place, paths and monuments*. Oxford: Berg.
- Tomić, Celestin. 1991. Mit i religija. *Crkva u svijetu*, vol. 26, br. 2-3, 133-142.
- Tomičić, Zlatko. 2001. Imotska krajina i mitsko vrijeme :sretao sam ovdje Boga Dioniza i Silvana, *Marulić 3-4*, sv. II, 338-345.
- Triebel, Christian. 2015. Non-Place Kids? Marc Auge's Non-Place and Third Culture Kids. U: *Migration, Diversity, and Education: Beyond Third Culture Kids*, ur. Saija Benjamin, Fred Dervin, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Tuan, Yi-Fu. 1979. Thought and Landscape. U: *The interpretation of ordinary landscape: geographical essays*, ur. D.W. Meinig, 89-103. New York; Oxford: Oxford University Press.
- Tylor, Ken. 2008. Landscape and Memory: cultural landscapes, intangible values and some thoughts on Asia. U: *16th ICOMOS General Assembly and International Symposium: Finding the spirit of place – between the tangible and the intangible*, Quebec, Canada.
- Ujević, Ante. 1991. *Imotska krajina*. Imotski: Matica Hrvatska.

Vlahović, Darko. 2001. Runovički razvoj u turizmu. U: *Runovički zbornik 1*, ur. fra Petar Lubina, 483-489. Runovići: Župni ured Gospe od Karmela.

Vodanović, Barbara. 2006. *Imenovanje*. Folia onomastica Croatica, vol.15, 217-240, Zagreb: HAZU.

Widgren, Mats. 2004. Can landscapes be read? U: *European rural landscapes: Persistence and Change in a Globalising Environment*, ur. Hannes Palang et. al., 455-467, Dordrecht; Boston; London: Kluwer Academic Publishers.

Whiston Spirn, Anne. 1998. *The language of landscape*. New Haven i London: Yale University Press.

Wylie, John. 2007. *Landscape*. Abingdon, Oxon: Routledge.

European Landscape Convention. 2000. Firenza: Council of Europe

UNESCO. 2008. *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*. Paris: World Heritage Centre

Internetski izvori

Općina Runovići. URL : <http://www.runovici.hr/> (4. siječnja 2016.)

Udruga Runovićana u Zagrebu. URL: <http://uruz.hr/> (4. siječnja 2016.)

Franjevačka provincija presvetog otkupitelja. URL: http://www.franjevci-split.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=372&Itemid=7 (6. ožujka 2016.)

Geoportal DGU. URL: <http://geoportal.dgu.hr/> (16. ožujka 2016.)

Glas Koncila. URL: http://www.glas-koncila.hr/index.php?option=com_php&Itemid=41&news_ID=15132 (9. svibnja 2016.)

Hrvatski jezični portal. URL. <http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search> (19. ožujka 2016.)

Osnovna škola Runovići. URL. <http://os-runovic.skole.hr/> (16. ožujka 2016.)

Panoramio. URL. <http://www.panoramio.com/> (16. ožujka 2016.)

Popis kazivača

Gojko Bežovan (1958.), datum intervjua 22. rujna, 2015. godine, Runovići

Ivan Beževan Vrndo (1933.), datum intervjua 22. rujna, 2015. godine, Runovići

Jadranko Bežovan (1959.), datum intervjua 26. rujna, 2015. godine, Runovići
 Jure Beževan Juko (1950.), datum intervjua 26. rujna, 2015. godine, Runovići
 Stipan Bežovan (1949.), datum intervjua 30. kolovoza, 2014. godine, Makarska
 Zorka Bežovan (1953.), datum intervjua 1. rujna, 2014. godine, Makarska
 Ivan Iko Puljić (1958.), datum intervjua 24. rujna, 2015. godine, Runovići
 Mara Puljić Markovača (1926.), datum intervjua 24. rujna, 2015. godine, Runovići
 Marijan Puljić Mijaga (1939.), datum intervjua 23. rujna, 2015. godine, Runovići
 Zora Puljić (1948.), datum intervjua 23. rujna, 2015. godine, Runovići
 Slavo Tucak Čuljkov (1937.), datum intervjua 25. rujna 2015. godine, Runovići

14. PRILOZI

Slika 1. Topografski prikaz općine Runovići na karti u mjerilu 10:25000.....	18
Slika 2. <i>Majića kula</i> na Sebišini	20
Slika 3. Runovići.....	23
Slika 4. Poplavljeno polje i <i>Otok</i> u pozadini.....	26
Slika 5. Primjer <i>kućare</i> u <i>Otoku</i>	29
Slika 6. Most na <i>Pojilu</i> i mlinica u pozadini.....	37
Slika 7. Bitangin most.....	37
Slika 8. i Slika 9. Obnovljeni <i>Radičevac</i> na <i>Umljanima</i>	41
Slika 10. Primjer starih runovićkih kuća.....	44
Slika 11. Dom kulture i trg fra Mije Runovića	50
Slika 12. i Slika 13. Stara škola	52
Slika 14. Nova škola na <i>Kamenjima</i>	53
Slika 15. Procesija na Veliki petak	67